

Державний вищий навчальний заклад
«Запорізький національний університет»
Міністерства освіти і науки України

Заснований
у 2009 р.

Свідоцтво про державну реєстрацію
друкованого засобу масової інформації
Серія КВ № 15436-4008 ПР
22 червня 2009 р.

Адреса редакції:
Україна, 69600,
м. Запоріжжя, МСП-41,
вул. Жуковського, 66

Телефон
для довідок:
(061) 228-75-26

Факс: (061) 228-75-26

Вісник

Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4, 2017

Запоріжжя 2017

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки. – Запоріжжя: Запорізький національний університет, 2017. – № 4. – 137 с.

Рекомендовано до друку та поширення через мережу Internet вченою радою ЗНУ (протокол засідання № 6 від 26.12.2017 р.)

Згідно з Постановою Президії ВАК України № 1-05/1 від 10.02.2010 р.; Наказ МОН України № 1528 від 29.12.2014 р. збірник внесений до переліку наукових фахових видань (юридичні науки).

Вісник Запорізького національного університету: Збірник наукових праць. Юридичні науки внесено до Міжнародної науково метричної бази даних «Index Copernicus International» (Польща) (з 1 січня 2015 р.).

РЕДАКЦІЙНА РАДА:

Головний редактор	– Коломоець Т.О., доктор юридичних наук, професор
Заступник
головного редактора	– Колпаков В.К., доктор юридичних наук, професор
Відповідальний редактор	– Лютіков П.С., доктор юридичних наук, доцент

РЕДАКЦІЙНА КОЛЕГІЯ:

Бевзенко В. М.	– доктор юридичних наук, професор
Биргеу М. М.	– доктор юридичних наук, професор
(Республіка Молдова)
Болокан І. В.	– доктор юридичних наук, доцент
Бондар О. Г.	– доктор юридичних наук, доцент
Віхляєв М. Ю.	– доктор юридичних наук, доцент
Долницький Б.	– доктор юридичних наук, професор
(Республіка Польща)
Дугенець О. С.	– доктор юридичних наук, професор
(Російська Федерація)
Ібрагімов С. І.	– доктор юридичних наук, професор
(Республіка Таджикистан)
Комзюк А. Т.	– доктор юридичних наук, професор
Кузенко Л. В.	– кандидат юридичних наук, доцент
Кузьменко О. В.	– доктор юридичних наук, професор
Курило В. І.	– доктор юридичних наук, професор
Курінний Є. В.	– доктор юридичних наук, професор
Куц В. М.	– кандидат юридичних наук, професор
Ліпкан В. А.	– доктор юридичних наук, доцент
Лукашевич В. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Манн Томас	– доктор наук, професор (ФР Німеччина)
Мельник Р. С.	– доктор юридичних наук, ст. наук. співробітник, професор
Пирожкова Ю.В.	– доктор юридичних наук, доцент
Приймаченко Д. В.	– доктор юридичних наук, професор
Самойленко Г. В.	– кандидат юридичних наук, доцент
Сильченко М. В.	– доктор юридичних наук, професор
(Республіка Білорусь)
Сквірський І. О.	– доктор юридичних наук, доцент
Стеценко С. Г.	– доктор юридичних наук, професор
Тихомиров О. Д.	– доктор юридичних наук, професор
Шевченко А. Є.	– доктор юридичних наук, професор
Шишка Р. Б.	– доктор юридичних наук, професор
Ярмиш О. Н.	– доктор юридичних наук, професор

ЗМІСТ

РОЗДІЛ I. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

КОЛОМОЄЦЬ Т.О.

*ИССЛЕДОВАНИЕ НАСЛЕДИЯ НИКОЛАЯ ХРИСТИАНОВИЧА БУНГЕ И ЕГО ВЛИЯНИЯ
НА ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ АДМИНИСТРАТИВНОЙ НАУКИ
И ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (К 195-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)..... 7*

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

ВЕРЛОС Н.В.

*РЕЦЕПЦІЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ:
ОНТОЛОГІЧНИЙ І ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ 19*

КАПЛІН С.М.

*КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОБ'ЄДНАННЯ У ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ:
ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ 27*

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

АНДРОНОВ І.В.

*КАТЕГОРІЯ «ІСТИНА» ТА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ
В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ 34*

ТКАЛИЧ М.О.

*ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ СПОРТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА:
ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США 41*

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

КУРІННИЙ Є.В.

*АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПОТРЕБИ У СФЕРІ ОХОРОНИ
НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ 46*

КУШНІР І.П.

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ 56

ШАПОВАЛ Т.Б.

ПОДАТКОВІ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: НОТАТКИ ДО НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ 63

КАЛНИШ Д.О.

*ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ
ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ 69*

ПЕТРИШИНА М.Д.

*ПОВНОВАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ, ДЕ АДМІНІСТРАТИВНИМ
ПОЗИВАЧЕМ Є СУБ'ЄКТ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ 74*

ШИМОН О.М.

*З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «ОБМЕЖЕННЯ» ТА «ЗАБОРОНИ» У СФЕРІ
ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ 79*

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

КОЛОМОЄЦЬ Т.О., БАРЛІТ А.Ю., КРАВЧЕНКО І.О.

<i>THE GENESIS AND MODERNIZATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY AS ONE OF THE BASIC PRINCIPLES OF THE EUROPEAN UNION LAW</i>	87
---	-----------

РОЗДІЛ VI. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

ПОГРІБНИЙ Д.І.

<i>СПЕЦИФІКА КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ.....</i>	93
---	-----------

РОЗДІЛ VII. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

АГАНІНА А.О.

<i>АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ</i>	100
--	------------

РОЗДІЛ VIII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

КОНОВА А.О., КОСЯК О.В.

<i>НЕПОКОРА ТА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ: РОЗМЕЖУВАННЯ З ОБСТАВИНАМИ, ЯКІ ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ</i>	109
--	------------

РОЗДІЛ IX. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

ВАТРАЛЬ А.В.

<i>ПРИНЦИПИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ</i>	116
---	------------

УЗУНОВА О.В.

<i>ПРО СУЧАСНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ З ПОШУКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ</i>	123
---	------------

<i>ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ.....</i>	135
--	------------

<i>ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”).....</i>	136
---	------------

CONTENTS

SECTION I. TOPICAL ISSUES OF THEORY AND HISTORY OF STATE AND LAW

KOLOMOYETS T.A.

<i>RESEARCHES OF THE HERITAGE OF NIKOLAI KHRISTIANOVICH BUNGE AND HIS INFLUENCE ON THE FORMATION OF MODERN ADMINISTRATIVE LEGAL SCIENCE AND LEGAL EDUCATION IN UKRAINE (DEDICATED TO THE 195TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH)</i>	7
--	----------

SECTION II. CONSTITUTIONAL AND MUNICIPAL LAW

VERLOS N.V.

<i>RECEPTION IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE: ONTOLOGICAL AND DOCTRINAL ASPECTS.....</i>	19
---	-----------

KAPLIN S.M.

<i>CONSTITUTIONAL RIGHT TO ASSOCIATION IN PROFESSIONAL UNITS: LEGAL REGULATION IN THE CONTEXT OF THE FOREIGN EXPERIENCE.....</i>	27
--	-----------

SECTION III. CIVIL LAW AND CIVIL PROCEDURE; FAMILY LAW; INTERNATIONAL PRIVATE LAW

ANDRONOV I.V.

<i>THE CATEGORY OF "TRUTH" AND THE VALIDITY OF THE COURT DECISION IN THE CIVIL PROCESS.....</i>	34
---	-----------

TKALYCH M.O.

<i>ON THE ISSUE OF THE PLACE OF SPORTS LAW IN THE LEGAL SYSTEM: THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AND THE USA.....</i>	41
---	-----------

SECTION IV. ADMINISTRATIVE AND FINANCIAL LAW

KURINNYI YE.V.

<i>ADMINISTRATIVE AND LEGAL REQUIREMENTS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION OF UKRAINE</i>	46
--	-----------

KUSHNIR I.P.

<i>CLASSIFICATION OF INFORMATION AND LEGAL RELATIONS IN BORDER SPHERE.....</i>	56
--	-----------

SHAPOVAL T.B.

<i>TAX SYSTEMS OF THE EUROPEAN COUNTRIES: NOTES TO THE SCIENTIFIC DISCUSSION</i>	63
--	-----------

KALNYSH D.O.

<i>THEORETICAL AND LEGAL BASES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF EXPORT-IMPORT TRANSACTIONS IN UKRAINE</i>	69
--	-----------

PETRISHINA M.D.

<i>AUTHORITY OF ADMINISTRATIVE COURTS, WHERE ADMINISTRATIVE LIABILITY IS A SUBJECT OF POWER.....</i>	74
--	-----------

SHIMON A.N.

<i>DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPTS "LIMITATIONS" AND "PROHIBITIONS" IN THE FIELD OF WARNING OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION</i>	79
--	-----------

SECTION V. INTERNATIONAL LAW

KOLOMOETS T.O., BARLIT A.YU., KRAVCHENKO I.O.

THE GENESIS AND MODERNIZATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY AS ONE OF THE BASIC PRINCIPLES OF THE EUROPEAN UNION LAW	87
---	----

SECTION VI. ECONOMIC LAW

POGRIBNYY D.I.

SPECIFICS OF CORPORATE RELATIONS IN THE SYSTEM OF MODERN ECONOMIC AND LEGAL REGULATION.....	93
--	----

SECTION VII. LAND LAW; AGRARIAN LAW; ENVIRONMENT LAW; NATURAL RESOURCES LAW

AGANINA A.A.

TOPICAL ISSUES OF IMPROVING THE ENVIRONMENTAL LEGISLATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROINTEGRATION PROCESSES	100
---	-----

SECTION VIII. TOPICAL ISSUES OF CRIMINAL LAW AND CRIMINOLOGY; CRIMINAL-EXECUTIVE LAW

KONOVA A.A., KOSYAK O.V.

DISOBEDIENCE AND FAILURE TO COMPLY WITH THE ORDER: DIFFERENTIATION WITH CIRCUMSTANCES THAT EXCLUDE THE CRIME OF THE ACT	109
--	-----

SECTION IX. CRIMINAL PROCEDURE AND CRIMINOLOGY; OPERATIONAL SEARCH ACTIVITY

VATRAL A.V.

PRINCIPLES OF COUNTERINTELLIGENCE COGNITION	116
---	-----

UZUNOVA O.V.

ABOUT MODERN FORMS AND METHODS OF WORK WITH SEARCHING INFORMATION	123
---	-----

INFORMATIONAL REFERENCES ABOUT THE AUTHORS	135
--	-----

THE REQUIREMENTS TO THE ARTICLES' REGISTRATION IN THE "ZNU JOURNAL" (SERIES "LEGAL SCIENCES")	136
--	-----

РОЗДІЛ І. АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ТЕОРІЇ ТА ІСТОРІЇ ДЕРЖАВИ І ПРАВА

УДК 342: 347.96:378 (477)

ИССЛЕДОВАНИЕ НАСЛЕДИЯ НИКОЛАЯ ХРИСТИАНОВИЧА БУНГЕ И ЕГО ВЛИЯНИЯ НА ФОРМИРОВАНИЕ СОВРЕМЕННОЙ АДМИНИСТРАТИВНОЙ НАУКИ И ЮРИДИЧЕСКОГО ОБРАЗОВАНИЯ В УКРАИНЕ (К 195-ЛЕТИЮ СО ДНЯ РОЖДЕНИЯ)

Коломоец Т.А., д.ю.н., профессор, член-корреспондент НАПрН Украины,
Заслуженный юрист Украины

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
t_deputy@ukr.net*

В статье анализируются приоритеты исследования в современной украинской административно-правовой науке «золотого наследия» выдающегося ученого-полициста, успешного администратора юридического образования, общественного и политического деятеля XIX в. Николая Христиановича Бунге. Автор выделяет несколько основных направлений в исследовании его жизненного и творческого пути, роли в формировании положений науки полицейского права, развитии юридического образования, а также акцентирует внимание на специфике использования его научного наследия современными украинскими учеными-административистами в процессе формирования нового научного фундамента для нормотворчества и правоприменения. Автор концентрирует внимание на том, что значительное количество предложений, сформулированных М.Х. Бунге в XIX в. относительно организации и содержания юридического образования, имеют актуальный характер и для современного состояния реформирования юридического образования, актуальны также для современного этапа реформирования юридического образования, восприняты современным законодателем в процессе подготовки законодательства об образовании. Несмотря на то, что научные работы юбиляра преимущественно экономического характера, они позитивно восприняты современными учеными – представителями разных отраслей правовой науки и используются как базовые для новейших исследований. Это позволяет утверждать, что М.Х. Бунге способствовал развитию науки налогового, транспортного, трудового, аграрного и других отраслей права. Кроме того, его мнение относительно благоустройства активно используется современными учеными-административистами в процессе исследования проблемных вопросов публичного управления в отдельных сферах общественной жизни (транспорта, связи, торговой деятельности, кредитного дела, сельского хозяйства и так далее). Существенное влияние научных разработок юбиляра также в развитие науки полицейского права, хотя автор отмечает фрагментарный подход современных ученых к использованию работ правоведа только с акцентом на «учении о благочинии», которое является лишь частью концепции полицейского права, предложенной им. В работе определяется приоритетный вектор использования научного наследия М.Х. Бунге в процессе формирования новой концепции административного права.

Ключевые слова: полицейское право, юридическое образование, учебная дисциплина, благоустройство, безопасность.

ДОСЛІДЖЕННЯ СПАДКУ МИКОЛИ ХРИСТИЯНОВИЧА БУНГЕ ТА ЙОГО ВПЛИВУ НА ФОРМУВАННЯ СУЧАСНОЇ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОЇ НАУКИ ТА ЮРИДИЧНОЇ ОСВІТИ В УКРАЇНІ (ДО 195-РІЧЧЯ З ДНЯ НАРОДЖЕННЯ)

Коломосець Т.О.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
t_deputy@ukr.net*

У статті аналізуються пріоритети дослідження в сучасній українській адміністративно-правовій науці «золотого спадку» провідного вченого-поліцейста, успішного адміністратора юридичної освіти, громадського та політичного діяча XIX ст. Миколи Християновича Бунге. Автор

виокремлює декілька базових напрямів у дослідженні його життєвого й творчого шляху, ролі у формуванні положень науки поліцейського права, розвитку юридичної освіти, а також акцентує увагу на специфіці використання його наукового спадку сучасними українськими вченими-адміністративістами в процесі формування нового наукового фундаменту для нормотворчості та правозастосування. Автор зосереджує увагу на тому, що значна кількість пропозицій, сформульованих М.Х. Бунге в XIX ст. стосовно організації та змісту юридичної освіти, мають актуальний характер і для сучасного стану реформування юридичної освіти, сприйняті сучасним законодавцем у процесі підготовки освітнього законодавства. Незважаючи на те, що наукові роботи ювіляра мають переважно економічний характер, вони схвально сприйняті сучасними вченими – представниками різних галузей правової науки та використовуються як базові для новітніх досліджень. Це дає змогу стверджувати, що М.Х. Бунге сприяв розвитку науки податкового, транспортного, трудового, аграрного права тощо. Окрім того, його думка щодо благоустрою активно використовується сучасними вченими-адміністративістами в процесі дослідження проблемних питань публічного управління в окремих сферах суспільного життя (транспорту, зв'язку, торговельної діяльності, кредитної справи, сільського господарства тощо). Суттєвий вплив наукових розробок ювіляра також у розвиток науки поліцейського права, щоправда, автор зазначає звужений підхід сучасних учених до використання робіт правника лише з акцентом на «вченні про благочиння», яке є тільки частиною концепції поліцейського права, запропонованої ним. У роботі визначається пріоритетний вектор використання наукового спадку М.Х. Бунге в процесі формування нової концепції адміністративного права.

Ключові слова: поліцейське право, юридична освіта, навчальна дисципліна, благоустрій, безпека.

RESEARCHES OF THE HERITAGE OF NIKOLAI KHRISTIANOVICH BUNGE AND HIS INFLUENCE ON THE FORMATION OF MODERN ADMINISTRATIVE LEGAL SCIENCE AND LEGAL EDUCATION IN UKRAINE (DEDICATED TO THE 195TH ANNIVERSARY OF THE BIRTH)

Kolomoiets T.A.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
t_deputy@ukr.net*

The article analyses priorities of research of “golden heritage” of leading scholar-politician, the successful administrator of legal education, public figure and politician of the XIX century, Nikolai Khristianovich Bunge in the modern Ukrainian administrative legal science. The author singles out several basic directions in the study of his life, creative way, the role in shaping the provisions of the science of police law, the development of legal education, and also emphasizes the specificity of using his scientific heritage by modern Ukrainian administrative scholars in the process of forming a new scientific foundation for rulemaking and law enforcement. The author focuses on the fact that many proposals formulated by N.Kh. Bunge in the XIX century concerning the organization and content of legal education are also relevant to the modern state of reform of legal science, are perceived by the modern legislator in the process of preparing educational legislation. Despite the fact that scientific works of the hero of the anniversary are mainly of economic nature, however, they are approvingly accepted by modern scholars, representatives of various branches of legal sciences and are used as the basis for the latest research. It allows affirming that N.Kh. Bunge promoted the development of the science of tax, transport, labour, agrarian law, etc. Moreover, his provisions on the planning and organization of public services are actively used by modern administrative scholars in the process of studying the problematic issues of public administration in certain spheres of public life (transport, communication, trade, credit, agriculture, etc.). Influence of scientific developments of the anniversary celebrant is also significant in the development of the science of police law, though the author notes the narrow approach of modern administrative scholars to the use of works of the hero of the anniversary, only with the emphasis on the “doctrine of deanery”, which is only a part of the concept of police law, proposed by the anniversary celebrant. The paper determines a priority vector for the use of the scientific heritage of N.Kh. Bunge in the process of forming a new concept of administrative law.

Key words: police law, legal education, subject matter, organization of public services, safety.

В условиях пересмотра положений украинской административно-правовой науки (прежде всего в аспекте предмета, метода, системы, функций, источников и так далее), существенной активизации усилий государства, научного, образовательного профессионального сообщества, юристов-практиков, заинтересованной общественности, ориентированных на разработку проекта концепции усовершенствования юридического образования, нового стандарта юридического образования (в контексте принятия нового Закона Украины «О высшем образовании», определения новых стратегических направлений реформирования в сфере образования в целом), все чаще в отраслевых, преимущественно публицистических и правовых, источниках можно встретить положения, обосновывающие необходимость

исследования и использования (несомненно, с учетом современных реалий) наследия ученых-полицистов XIX в. Работы многих современных украинских ученых-административистов «пестрели» ссылками на научные работы представителей отраслевой правовой науки вышеуказанного периода с акцентом на их научную и практическую значимость, актуальность, целесообразность использования неотъемлемой составляющей фундамента для современной административно-правовой науки и стандарта отраслевого образования. В целом не возражая против такого подхода к решению проблемных вопросов, в свою очередь считаем целесообразным отметить (и об этом уже неоднократно упоминалось [1, с. 66-71]), что анализ современных отраслевых правовых, прежде всего публицистических, работ свидетельствует, к сожалению, о формировании достаточно устойчивой тенденции к упрощенному, а иногда и поверхностному изучению научного наследия ученых-полицистов XIX в., к формальным ссылкам на соответствующие научные работы, положения которых в действительности имеют несколько иное (а иногда и кардинально противоположное) содержательное наполнение, нежели современные аналоги. Несомненно, согласиться с этим, а тем более способствовать нельзя.

Изучению научного наследия ученых-полицистов XIX в. (как и научного отраслевого наследия в целом) необходимо уделять особое внимание, а при аргументировании целесообразности его использования в качестве базиса для формирования современного аналога важно соблюдать корректное использование реального содержания положений соответствующих работ со ссылками на внешние формы их существования. В качестве примера можно выделить наследие одного из ярчайших представителей XIX в., ученого-полициста, экономиста, государственного деятеля, успешного менеджера юридического образования (хотя речь можно вести и об образовании в целом), «живой летописи цивилизации полустолетия» [2, с. 13-17] Николая Христиановича Бунге, интерес к уникальной личности и огромному наследию которого существенно возрос в украинском отраслевом правовом обществе за последние десять лет и существенно актуализируется в связи со 195-летием со дня его рождения. Анализ современных украинских отраслевых правовых источников позволяет условно выделить несколько базовых направлений в изучении этого вопроса: во-первых, исследование его неординарного жизненного и творческого пути с анализом положений основных научных работ, изучение его роли в развитии как научного образования, так и образования в целом, его реформаторской деятельности как государственного и общественного деятеля; во-вторых, изучение его научного наследия и роли в развитии науки полицейского права, обоснование необходимости использования его работ в процессе формирования положений современной отраслевой правовой науки. Остановимся на анализе каждого из них.

Повышенный интерес к личности Н.Х. Бунге возникает одновременно как у историков права, так и у ученых-административистов, что объясняется уникальностью, многогранностью, глубиной его знаний, выдающейся ролью в исследовании полицейского права, совершенствовании стандартов юридического образования (хотя речь может идти и об образовании в целом) как декана юридического факультета, а в последующем и ректора Университета Святого Владимира. За последнее десятилетие подготовлено значительное количество справочной, энциклопедической, словарной юридической литературы, в которую включены биографические данные Н.Х. Бунге, тексты (фрагменты) его фундаментальной работы «Полицейское право. Введение в государственное благоустройство» (том 1), обобщенная характеристика ее положений, а также результаты его педагогической, научной, административной, общественной деятельности. Так, например, в томе 5 «Полицейское и административное право» десяти томного издания «Антология украинской юридической мысли», подготовленного авторским коллективом Института государства и права имени В.М. Корецкого Национальной академии наук Украины, отдельный раздел посвящен Н.Х. Бунге (биографические данные и фрагмент его научной работы «Полицейское право. Введение в государственное благоустройство») [3, с. 70-79]. Биографические данные и

перечень основных трудов включены в том 1 «Юридической энциклопедии», подготовленной авторским коллективом под общей редакцией Ю.С. Шемшученко [4, с. 282-283], словарь-справочник «Административно-правовое образование в персоналиях», подготовленный под общей редакцией Т.А. Коломоец и В.К. Колпакова [5, с. 49-50], «Международную полицейскую энциклопедию», многочисленные издания, посвященные истории Университета Святого Владимира (например, «Юридический факультет Университета Св. Владимира (1834-1920)» [6, с. 80-87], «Ректоры Киевского университета 1834-2006 гг.» [7, с. 85-89], двухтомное издание «Полицейское право в Университете Св. Владимира» с опубликованием его научной работы [8]). Расширенная биографическая характеристика по основным направлениям его деятельности размещена в справочнике «Известные персоналии в истории Украины» [9, с. 306–308]. Кроме того, детальному анализу его педагогической, научной, административной деятельности в Университете Святого Владимира посвящены многочисленные работы И.С. Гриценка [10], реформаторской деятельности – работы О.К. Примеровой [11], результатам его работы как ректора Университета Святого Владимира, государственного деятеля, реформатора второй половины XIX в. – коллективная монография «Н.Х. Бунге: современный дискурс» под общей редакцией В.Д. Базилевича [12, с. 56-69], а также работы В.Л. Степанова [13] с опубликованием малоизвестных работ юбиляра «Дело идет об уважении к правительству», «Загробные заметки». Роль Н.Х. Бунге в развитии отраслевой правовой науки детально проанализирована в работах В.М. Бевзенко, Р.С. Мельника и других авторов [14, с. 27]. О.В. Бурячок раскрывает генезис современных научных исследований, непосредственно посвященных государственно-правовым взглядам Н.Х. Бунге [15], а О.О. Ромкин – уникальность Н.Х. Бунге как «идеального профессора» [16, с. 22]. Особое внимание педагогическому наследию юбиляра и его роли в развитии университетского образования в целом, в реформировании основных начал организации учебного процесса, развитии «женского образования», во введении личностно-компетентного подхода, национальной и религиозной толерантности, демократизации образования уделяют А.В. Мирошниченко [17] и А.П. Дмитренко [18]. Анализ всех вышеперечисленных работ позволяет сделать вывод об уникальности личности Н.Х. Бунге, воплотившей талант великого ученого, педагога, успешного администратора, государственного деятеля, патриота своего профессионального дела. Его жизненный и творческий путь впечатляет.

Родился Николай Христианович Бунге (Николас Пауль Карл Бунге) 11 (23) ноября 1823 г. в Киеве в семье известного врача-эпидемиолога Христиана Георгиевича Бунге и Екатерины Изюмовой-Гебнер из обрусевших немцев. Его дед, Георг-Фредерик Бунге, фармацевт и ученый-любитель, представитель немецкой диаспоры, выходец из Восточной Пруссии, в 1750 г. переехал в Киев, стал владельцем уникальной киевской аптеки, основателем немецкой евангелическо-лютеранской общины Святой Екатерины [2, с. 13], а также родоначальником плеяды выдающихся ученых, врачей, путешественников, общественных деятелей и так далее.

Уже в детстве проявились неординарные способности Н.Х. Бунге: еще до вступления в гимназию он в совершенстве знал четыре языка (русский, немецкий, английский, французский). Хотя в их большой семье талантливые дети не были редкостью, поскольку «получали от родителей и передавали по наследству черты, достойные уважения, – неисчерпаемый интерес к знаниям и неиссякаемое трудолюбие» [2, с. 13], однако юбиляра родственники еще с юных лет признали «несомненным вундеркиндом». В период обучения в Первой Киевской гимназии (1836-1842 гг.), где юбиляр считался лучшим учеником, он проявил себя как талантливая личность и окончил обучение с золотой медалью. Не менее блестящим было обучение на юридическом факультете Университета Святого Владимира (1841-1845 гг.), где он заинтересовался политической экономией, что и определило в дальнейшем его научные интересы.

После окончания университета и получения степени кандидата законовещения в 1845 г. юбиляр был назначен преподавателем кафедры казенного управления Нежинского юридического лицея князя Безбородька. Так начался так называемый «нежинский» период его научной, педагогической и творческой жизни, в течение которого (1845-1850 гг.) он смог проявить себя в качестве незаурядного педагога, «кумира студентов и головной боли руководства». Именно в это время Н.Х. Бунге осознает необходимость кардинального изменения модели организации учебного процесса с представлением преподавателю академической свободы относительно своей учебной дисциплины и ориентацией на высокое качество усвоения материала слушателями, внедрения инновационных, прежде всего практически ориентированных, компетентностных форм и методов обучения (следует отметить, что многие из предложенных и апробированных им вариантов не утрачивают актуальности и значимости в современных условиях реформирования юридического образования), поощрения студенческой инициативы (инициативы слушателей) в процессе обучения и реализации «максимальной полезности (пользы)» преподавателя. Очень много усилий Н.Х. Бунге направил на то, чтобы повысить уровень образования своих слушателей. Так, для того чтобы они могли ознакомиться с трудами западноевропейских экономистов, он проводил у себя в квартире групповые занятия по иностранным языкам. В результате даже те слушатели, которые не владели иностранными языками, через несколько месяцев уже читали книги на немецком и французском языках. Лингвистическую грамотность юбиляр рассматривал как неотъемлемую составляющую образования слушателей, обосновывая необходимость изучения последними иностранных языков в течение всего времени их обучения (это положение в полной мере согласовывается с приоритетными направлениями реформирования современного юридического образования в Украине, предусматривающими изучение иностранных языков (языков профессионального направления) в течение всего периода обучения и проверку уровня подготовки при допуске выпускника к профессиональной деятельности). В 1847 г. юбиляр, защитив диссертацию «Исследование начал торгового законодательства Петра Великого», получает степень магистра государственного права и в возрасте 24 лет занимает должность профессора кафедры казенного управления.

В 1850 г. Н.Х. Бунге был переведен в Университет Святого Владимира (с которым фактически связал свою жизнь до 1880 г. в течение всего «киевского периода» и творческого пути) сначала на должность и. о. адъюнкта кафедры политической экономии и статистики историко-филологического факультета (с 1863 г. эта кафедра вошла в структуру юридического факультета), а после защиты 16 июня 1852 г. диссертации «Теория кредита» и присвоения степени доктора политических наук – экстраординарного профессора (с 26 марта 1854 г. – ординарного профессора той же кафедры). Н.Х. Бунге одновременно (в период с 1853 г. по 1859 г.) преподает географию в Институте благородных девиц, что во многом в последующем обусловило его активную роль в реформировании женского образования. Благодаря его активной жизненной позиции, роли в экспертном, правовом обеспечении развития женского образования «сначала женщинам разрешили посещать лекции вместе с мужчинами, а в последующем создаются Киевские высшие женские курсы» [17, с. 11].

С 1863 г. по 1869 г. Н.Х. Бунге – профессор кафедры политической экономии и статистики, а с 1869 г. по 1877 г. – профессор кафедры полицейского права. Именно в этот период в полной мере раскрылся его уникальный талант педагога, ученого, менеджера как юридического образования, так и образования в целом. Он смог воплотить в жизнь те инновационные проекты в сфере образования, которые были сформированы еще в «нежинский» период. Реализуя идею педагогической автономии в рамках каждой учебной дисциплины, Н.Х. Бунге в процессе преподавания курса полицейского права «не довольствовался только чтением лекций, отличавшихся всегда содержательностью и мастерством изложения, но и заставлял студентов делать извлечения из рекомендованных им авторов, и сам экзамен его заключался не столько в ответе на вопрос по программе, сколько

в отчете о собственной работе экзаменуемого над литературой предмета» [6, с. 82]. Он был одним из немногих, кто для студентов юридического факультета ввел практические занятия, предметом для которых служили разнообразные темы из прочитанного курса. Задавались для разработки известные темы, служившие материалом для письменных докладов, рефератов; рефераты затем разрабатывались и дебатировались под руководством профессора совершенно свободно, в виде частных разговоров, с большим оживлением и интересом со стороны студентов, и во время этого Н.Х. Бунге проявлял свою необыкновенную мягкость общения, терпимость к чужим мнениям, часто парадоксальным, и едва уловимую иронию в тех случаях, когда кто-нибудь чересчур, что называется, «зарапортуется» в своих рассуждениях по данному вопросу [6, с. 82]. Глубокое уважение студентов вызывало и то, что юбиляр никогда не выделял любимчиков. Он охотно занимался со способными учениками сверх программы, а лентяев при случае мог иронично высмеять, но на экзаменах спрашивал одинаково строго и тех, и других [2, с. 14]. Партнерские отношения участников образовательного процесса, поощрение студенческих инициатив, «диалоговая модель» изучения материала, приоритетность использования практически ориентированных, компетентностных форм и методов обучения, деление учебных дисциплин на межпредметные и профильные, личностно-ориентированный подход обучения и организация индивидуального, группового изучения профильных дисциплин и иностранных языков профессионального направления в течение всего периода обучения – вот далеко не полный перечень тех главных приоритетов, которые еще в XIX в. выделил Н.Х. Бунге и которые сохраняют свою актуальность в условиях современных реформационных процессов в сфере образования Украины, нашедшие свое нормативное закрепление в Законе Украины «О высшем образовании» и рассматривающиеся в качестве базовых профессиональной общественностью при разработке проекта Концепции усовершенствования юридического образования.

Значительный опыт управленческой работы в сфере образования (с 14 января 1867 г. по 1 июля 1867 г. – декан юридического факультета, с 6 мая 1859 г. по февраль 1862 г., с 26 мая 1871 г. по 2 мая 1875 г., с 2 сентября 1875 г. по март 1880 г. – ректор Университета Святого Владимира; при этом в первый раз он был ректором по назначению, а в последующем дважды избирался согласно положениям Устава), а также общественной деятельности в этой же сфере (в течение всего времени преподавания в университете занимал должность секретаря, ученого секретаря, вице-председателя Комиссии по описи губерний Киевского учебного округа, входил в состав правительственных, экспертных комиссий по вопросам реформирования законодательства по вопросам высшего образования (университетские уставы 1863 г. и 1884 г.), реформирования женского, университетского образования, организовывал однодневную перепись населения Киева с целью определения уровня и качества образования жителей и так далее) позволили ему еще в XIX в. сформировать целый перечень актуальных и сегодня предложений относительно правового регулирования общественных отношений в сфере высшего образования, оптимизации организационной структуры вузов и их функционального назначения, необходимости активного привлечения работников образовательной сферы к деятельности целевых правительственных комиссий (что является весьма актуальным в современных условиях разработки стандарта юридического образования, внедрения практики внешнего независимого оценивания для соискателей высшего образования уровня «магистр» направления 081 «Право» образовательной программы «Правоведение» и так далее), активизации развития студенческого самоуправления с усилением его роли в процессе решения стратегических вопросов в сфере образования. Достаточно актуальными являются предложения Н.Х. Бунге относительно издательской деятельности в каждом учреждении образования (издание не только учебной, методической литературы, но и научных специализированных журналов с привлечением известных отечественных и зарубежных ученых) в контексте выполнения обязательных требований относительно освещения учебных и научных достижений в университетских изданиях, включения специализированных научных журналов в

международные наукометрические базы, введения рейтингов цитирования результатов научных исследований представителей профессорско-преподавательских составов вузов и так далее. Усилиями юбиляра еще в XIX в. иницируется выпуск периодического ежемесячного издания Университета Святого Владимира «Университетские известия» с привлечением к издательской деятельности выдающихся ученых, менеджеров в сфере образования, передовой интеллигенции и опубликованием на его страницах отчетов, научных трудов преподавателей и лучших студентов, протоколов заседаний Ученого Совета, с освещением деятельности университета и тому подобного [7, с. 86].

В стремлении поддержать студентов, молодых ученых в их научных исследованиях, предоставить им необходимое ресурсное обеспечение, создать комфортные условия для активизации научной деятельности юбиляр обосновывает целесообразность создания при научных школах вузов (он сам является основателем киевской экономической школы, социологического направления в статистике) молодежных подразделений (современными аналогами которых вполне можно считать научные товарищества студентов, аспирантов, докторантов и молодых ученых, которые на сегодняшний день являются «неотъемлемой составляющей любого научно-исследовательского учебного заведения» [17, с. 14], исследовательского учебного заведения), а также введения целевых программ поддержки талантливой молодежи (стипендии, премии, конкурсы и тому подобное). Сам юбиляр по завещанию оставил Университету Святого Владимира 6 тыс. рублей, на проценты от этой суммы 29 мая 1896 г. была учреждена ежегодная премия Н.Х. Бунге победителю конкурса студенческих научных работ по экономической тематике и две ежегодные денежные выплаты для самых успешных студентов. Следуя этому примеру, Киевское товарищество взаимного кредита в 1872 г. выделило 6 180 крб для учреждения в Университете Святого Владимира стипендии имени Н.Х. Бунге [6, с. 87]. Кроме того, по завещанию ученый оставил библиотеке Университета Святого Владимира часть своей собственной библиотеки (более 5 тыс. экземпляров преимущественно экономического содержания), выделенной в качестве самостоятельного отдела с присвоением имени ученого, которая в 1927 г. передана в фонд Всенародной библиотеки при Украинской Академии наук (ныне Национальная библиотека Украины имени В.И. Вернадского).

В 1876 г. юбиляру присвоено звание заслуженного ординарного профессора, а в 1880 г. – почетного члена Университета Святого Владимира.

Несмотря на то, что так называемый «петербургский» период его жизни (в литературе можно встретить иное название – «управленческий», что объясняется пребыванием юбиляра на высоких государственных должностях (товарищ Министра финансов, Министр финансов, член Государственного Совета, глава Кабинета Министров)), а именно 1880–1895 гг., был связан с решением общегосударственных вопросов в сфере экономики, многочисленными реформаторскими новациями экономического характера, тем не менее в определенной степени он уделял внимание совершенствованию и практической реализации многочисленных инновационных положений в сфере образования в целом и юридического образования в частности, сформированных им в предыдущие годы жизни, что и обусловило ему поддержку и авторитет в профессиональном образовательном сообществе, высокую оценку результатов его деятельности (имел чин тайного советника (1874 г.), награжден орденами Св. Святослава II (1857 г.) и I (1865 г.) степеней, Св. Владимира III (1865 г.) и II (1874 г.) степеней, Св. Анны I степени (1868 г.), Белого Орла (1879 г.), Св. Александра Невского (1883 г.), Золотой медалью за участие в работе Редакционной комиссии по крестьянскому вопросу и Медалью в память о войне 1853–1856 гг.), а также членство в общественных, в том числе профессиональных, объединениях (член Юго-Восточного отдела Императорского географического общества, почетный член Санкт-Петербургской Академии наук (с 1881 г.), Санкт-Петербургского и Новороссийского (с 1870 г.) университетов, исторического общества Нестора Летописца (с 1872 г.), Киевского юридического

товарищества, ординарный академик Санкт-Петербургской Академии наук (политическая экономия, историко-филологическое отделение)).

Результаты его научных исследований, положения многочисленных (хотя преимущественно и экономического характера) научных работ позитивно восприняты современными украинскими учеными-юристами и используются ими в качестве базовых для своих исследований в различных отраслях правовой науки, а именно:

- налогового права – в аспекте понимания, содержательного наполнения, приоритетов модификации налоговой системы, правовых моделей налогообложения, ресурса не прямых налогов, налогов с физических лиц и так далее (например, работы Н.П. Кучерявенко, П.С. Пацуркивского);
- бюджетного права – относительно бюджетной процедуры, правовой модели бюджетного плана и тому подобного (например, работы Л.М. Касьяненко);
- банковского права – относительно организационно-правовых моделей банковских учреждений, специфики их функционирования и так далее (например, работы О.В. Солдатенко);
- трудового права – в вопросах правового регулирования особенностей трудовой деятельности несовершеннолетних, женщин, способов защиты их трудовых прав и тому подобного (например, работы Н.И. Иншина, С.А. Дрозда и других авторов);
- аграрного права – в аспекте особенностей регулирования отношений, связанных с ведением фермерского хозяйства (например, работы В.М. Ермоленко) и так далее.

Все это подтверждает уникальность сферы его научного исследования и позволяет согласиться с тем, что Н.Х. Бунге оставил значительный след в различных отраслях права [4, с. 283]. В 2015 г. в Киевском национальном университете имени Тараса Шевченко была проведена Первая международная научно-практическая конференция «Юридический факультет Университета Св. Владимира в персоналиях его преподавателей и ученых», одна из секций которой фактически была посвящена роли юбиляра в развитии трудового, транспортного, административного, налогового и многих других отраслей права [19, с. 12-14]. Его научное наследие, а также результаты его участия в законопроектной деятельности представляют интерес и для современных украинских ученых-административистов. Как уже упоминалось [1, с. 70-71], в контексте существенной активизации усилий ученых-административистов, направленных на обоснование целесообразности выделения полицейского права как подотрасли административного права, все чаще внимание уделяется работам ученых-полицистов XIX в., в плеяду которых обязательно входит Н.Х. Бунге с присущей ему спецификой понимания полицейского права, его источников и субъектов. Несмотря на то, что работы современных ученых-административистов (например, М.В. Лошицкого, А.С. Проневича, С.А. Мосёндза, Р.С. Мельника и других) содержат многочисленные ссылки на работы Н.Х. Бунге («Полицейское право. Введение и государственное благоустройство» 1869 г., «Курс лекций по полицейскому праву» 1873–1877 гг.), необходимо отметить, что полицейское право они ассоциируют лишь с деятельностью полиции, тем самым заимствовав только одну составляющую авторского понимания полицейского права – «учение о безопасности (законы благочиния)», «полицейское право с отрицательным характером» [3, с. 77]. При этом вне поля зрения остается комплексный характер полицейского права, которому Н.Х. Бунге уделял достаточно много внимания, неотъемлемая составляющая его «двойственного содержания» – «учение о благосостоянии (законы благоустройства)», «полицейское право с положительным характером» [3, с. 77]. Именно в совокупности этих двух составляющих юбиляр видел специфику полицейского права: «Они имеют один общий источник, из которого они извлекают свои основные положения, – именно общественные отношения, сложившиеся исторически в различных областях человеческой деятельности <...> законы, которыми определяются эти отношения, установлены и ради благосостояния, и ради безопасности» [3, с. 77-78]. Таким образом, полицейское право в современном его понимании может

рассматриваться только как подотрасль полицейского права в его понимании XIX в. («учение о безопасности», «законы благочиния», «полицейское право с отрицательным характером», «полицейское право в тесном (узком) смысле»).

В то же время анализ научных работ современных украинских ученых-административистов позволяет сделать вывод об использовании также многочисленных положений научного наследия Н.Х. Бунге, посвященных «учению о благосостоянии» (законы благоустройства): административной правосубъектности органов местного самоуправления («муниципальных органов земского самоуправления»), общественных объединений (например, работы Т.А. Мацельк, М.Ю. Вихляева, П.Д. Матвиенко и других авторов), публичного управления в сфере транспорта, связи (например, работы О.В. Кузьменко, Р.С. Мельника и других ученых), сельского хозяйства (например, работы В.И. Курила, А.П. Светличного, В.В. Ладыченко и других исследователей), промышленного производства и торговой деятельности (например, работы Е.П. Рябченко, С.А. Мосёндза, Е.В. Петрова и других авторов), функционирования кредитных союзов (например, работы А.А. Довгополик) и так далее. Положения, сформулированные Н.Х. Бунге относительно источников полицейского права, обосновывают целесообразность их систематизации в форме кодификации, в том числе с учетом «двойственного его содержания», что и обуславливает «признание более удобным отдельное изложение законов благоустройства и законов благочиния». Специфика «золотого научного наследия» Н.Х. Бунге позволяет использовать его в качестве базовых положений для современных многочисленных отраслевых (с учетом современного подхода к отраслевому предмету) научных правовых исследований, активно используется в процессе научного поиска новой модели источников административного права [20].

В условиях пересмотра положений современной украинской административно-правовой науки изучению научного наследия XIX в. должно уделяться особое внимание (как персоналиям отдельных ученых-полицистов, так и их работам), учитывая тот факт, что его актуальность и значение не просто не утрачивается, а даже возрастает со временем. При этом такое изучение должно быть последовательным, углубленным, системным, а его использование (в том числе со ссылками на конкретные работы) – корректным и обоснованным. Лишь при таком подходе речь может идти о формировании нового современного научного фундамента для эффективного нормотворчества и правоприменения.

ЛИТЕРАТУРА

1. Коломеец Т.А. Исследование наследия Николая Мартиниановича Цытовича и его влияния на формирование современной административно-правовой науки и юридического образования в Украине (к 155-летию со дня рождения) / Т.А. Коломеец // Административное право и процесс. – 2016. – № 9. – С. 66-71.
2. Николай Христианович Бунге – «живая летопись цивилизации полустолетия»: успешные управленцы // Теория и практика управления. – 2005. – № 2(19). – С. 13-17.
3. Антологія української думки : в 10 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (гол.) та ін. – К. : Видавничий дім «Юридична книга», 2003–2004. – Т. 5 : Поліцейське та адміністративне право. – 2003. – 600 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / за ред. Ю.С. Шемшученка. – К., 1998–2004. – Т. 1 : А – Г. – 1998. – 490 с.
5. Адміністративно-правова освіта у персоналіях / за заг. ред. Т.О. Коломеець, В.К. Колпакова. – К. : Ін Юре, 2015. – 352 с.
6. Гриценко І.С. Юридичний факультет Університету Святого Володимира, 1834-1920 / І.С. Гриценко, В.А. Короткий. – К. : Либідь, 2009. – 256 с.

7. Скопенко В.В. Ректори Київського університету, 1834–2006 / В.В. Скопенко, В.А. Короткий, Т.В. Табенська, І.І. Тіщенко, Л.В. Шевченко. – К. : Либідь, 2006. – 336 с.
8. Поліцейське право в Університеті Святого Володимира : у 2 кн. / [І.С. Гриценко, В.А. Короткий] ; за заг. ред. І.С. Гриценка. – К. : Либідь, 2010–2010. – Кн. 1 : Пам'ятки правничої думки Київського університету. – 2010. – 464 с.
9. Червінський В.І. Микола Бунге / В.І. Червінський // Видатні постаті в історії України IX – XIX ст. : короткі біографічні нариси. Історичні та художні портрети / В.І. Гусєв (кер. кол. авт.), В.П. Дрожжін, Ю.О. Колінцев, О.Г. Сокирко, В.І. Червінський. – К., 2002. – С. 306-308.
10. Гриценко І.С. Поліцейське право в університеті Святого Володимира / І.С. Гриценко // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 4(6). – С. 181-190.
11. Прімерова О.К. Життя, наукова та практична діяльність М.Х. Бунге (до 190-ї річниці з дня народження) / О.К. Прімерова // Статистика України. – 2013. – № 4. – С. 58-64.
12. Корнійчук Л.Я. М.Х. Бунге – засновник Київської психологічної школи політичної економії / Л.Я. Корнійчук // М. Бунге : сучасний дискурс / за ред. В.Д. Базилевича. – К. : Знання, 2005. – С. 55-70.
13. Степанов В.Л. Н.Х. Бунге : судьба реформатора / В.Л. Степанов. – М. : Российская политическая энциклопедия, 1998. – 398 с.
14. Загальне адміністративне право : [підручник] / [І.С. Гриценко, Р.С. Мельник, А.А. Пухтецька та інші] ; за заг. ред. І.С. Гриценка. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 568 с.
15. Бурячок О.В. Генезис сучасних наукових досліджень, присвячених державно-правовим поглядам М.Х. Бунге / О.В. Бурячок // Підприємництво, господарство і право. – 2012. – № 4. – С. 114-117.
16. Ромкін О.О. Ідеальний професор. До 180-річчя від дня народження Миколи Християновича Бунге / О.О. Ромкін // Дзеркало тижня. – 2003. – № 44. – С. 22.
17. Мірошніченко Г.В. Освітня діяльність і педагогічна спадщина М.Х. Бунге в контексті розвитку університетської освіти (1823-1895) : автореф. дис. ... канд. пед. наук : спец. 13.00.01 / Г.В. Мірошніченко. – К., 2001. – 20 с.
18. Дмитренко А.П. Організація та розвиток юридичної освіти та науки в університеті Святого Володимира у 1863-1884 рр. : автореф. дис. ... канд. істор. наук : спец. 09.00.12 / А.П. Дмитренко. – К., 2011. – 20 с.
19. Юридичний факультет Університету Св. Володимира в персоналіях його викладачів та вчених, присвячена 140-річчю від дня народження ректора Є.В. Спекторського, 27.11.2015. – К. : Програма, 2015. – 18 с.
20. Коломоєць Т.О. Джерела адміністративного права : проблемні питання доктринального визначення, класифікації та системного аналізу / Т.О. Коломоєць // Право України. – 2017. – № 6. – С. 72-79.

REFERENCES

1. Kolomojets, T.O. (2016), "Study of the legacy of Nikolai Martinianovich Tsytoovich and his influence on the formation of modern administrative and legal science and legal education in Ukraine (on the 155th anniversary of his birth)", *Administrativnoe pravo i protsess*, no. 9, pp. 66-71.
2. (2005), "Nikolai Khristianovich Bunge – «a living chronicle of a half-century civilization» : successful regulators", *Teoriya y praktika upravleniya*, no. 2 (19), February, pp. 13-17.

3. Shemshuchenko, Yu.S., Rymarenko, Yu.I., Averianov, V.B., Usenko, I.B. et al. (2003), *Antolohiya ukrainskoyi dumky : v 10 t.* [Anthology of Ukrainian thought : in 10 Vols.], Vol. 5 : *Politseyske ta administratyvne pravo* [Police and administrative law], Vydavnychi Dim «Yurydychna knyha», Kyiv, Ukraine.
4. Shemshuchenko, Yu.S. (1998), *Yurydychna entsyklopediya : v 6-ty t.* [Legal Encyclopedia : in 6 Vols.], vol. 1 : A-G, Ukrainska entsyklopediia, Kyiv, Ukraine.
5. Kolomoiets, T.O. and Kolpakov, V.K. (2015), *Administratyvno-pravova osvita u personaliyakh* [Administrative-legal education in personalities], In Yure, Kyiv, Ukraine.
6. Hrytsenko, I.S. and Korotkyi, V.A. (2009), *Yurydychnyi fakultet Universytetu Sviatoho Volodymyra, 1834-1920* [Faculty of Law of the Imperial University of Saint Volodymyr, 1834–1920], Lybid, Kyiv, Ukraine.
7. Skopenko, V.V., Korotkyi, V.A., Tabenska, T.V., Tishchenko, I.I. and Shevchenko, L.V. (2006), *Rektory Kyivskoho universytetu, 1834-2006* [Rectors of Kyiv University, 1834–2006], Lybid, Kyiv, Ukraine.
8. Hrytsenko, I.S. and Korotkyi, V.A. (2010), *Politseiske pravo v Universyteti Sviatoho Volodymyra : u 2 kn.* [Police law in the Imperial University of Saint Volodymyr : in 2 Books], Book 1 : *Pamyatky pravnychoyi dumky Kyivskoho universytetu* [Monuments of the legal thought of the Kyiv University], Lybid, Kyiv, Ukraine.
9. Chervinskyi, V.I., Husiev, V.I., Drozhzhyn, V.P., Kolintsev, Yu.O. and Sokyрко, O.H. (2002), “Nikolai Bunge”, *Vydatni postati v istorii Ukrainy IX-XIX st. : korotki bihografichni narysy. Istorychni ta khudozhni portrety* [Outstanding figures in the history of Ukraine of IX-XIX century : short biographical essays. Historical and artistic portraits], Nauka, Kyiv, Ukraine.
10. Hrytsenko, I.S. (2013), “Police law at the Imperial University of Saint Volodymyr”, *Administratyvne pravo i protses*, no. 4 (6), pp. 181-190.
11. Primerov, O.K. (2013), “Life, scientific and practical activity of M.Kh. Bunge (on the 190th anniversary of the birth)”, *Statystyka Ukrayiny*, no. 4, pp. 58-64.
12. Korniychuk, L.Ya. (2005), “M.Kh. Bunge – the founder of the Kiev Psychological School of Political Economy”, *M. Bunhe : suchasnyi dyskurs* [M. Bunge : modern discourse], Znannya, Kyiv, Ukraine.
13. Stepanov, V.L. (1998), *N.Kh. Bunhe : sudba reformatora* [N.Kh. Bunge : the fate of the reformer], *Rossiyskaya politicheskaya entsyklopediya*, Moscow, Russia.
14. Hrytsenko, I.S., Melnyk, R.S., Pukhtetska, A.A. et al. (2015), *Zahalne administratyvne pravo : pidruchnyk* [General administrative law : textbook], Yurinkom Inter, Kyiv, Ukraine.
15. Burachok, O.V. (2012), “Genesis of modern scientific researches devoted to state-legal views of M.Kh. Bunge”, *Pidpryemnytstvo, hospodarstvo i pravo*, no. 4, pp. 114-117.
16. Romkin, O.O. (2003), “Ideal professor. On the 180th anniversary of the birth of Nikolai Khristianovich Bunge”, *Dzerkalo tyzhnya*, no. 44, p. 22.
17. Miroshnichenko, H.V. (2001), “Educational activity and pedagogical heritage of M.Kh. Bunge in the context of the development of university education (1823-1895)”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Pedagogics), 13.00.01, Kyiv, Ukraine.
18. Dmytrenko, A.P. (2011), “Organization and development of legal education and science at the Imperial University of Saint Volodymyr in 1863-1884”, Thesis abstract for Cand. Sc. (History), 09.00.12, Kyiv, Ukraine.

19. (2015), *Yurydychnyi fakultet Universytetu Sv. Volodymyra v personaliyakh yoho vykladachiv ta vchenykh, prysviachena 140-richchiu vid dnya narodzhennya rektora Ye.V. Spektorskoho* [Faculty of Law of the Imperial University of Saint Volodymyr in the personalities of his lecturers and scientists dedicated to the 140th anniversary of the birth of rector Ye.V. Spektorskyi], Prohrama, Kyiv, Ukraine.
20. Kolomoiets, T.O. (2017), "Sources of administrative law : problem issues of doctrinal definition, classification, and system analysis", *Pravo Ukrayiny*, no. 6, pp. 72-79.

РОЗДІЛ II. КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО; МУНІЦИПАЛЬНЕ ПРАВО

УДК 342: 34.05 (477)

РЕЦЕПЦІЯ В КОНСТИТУЦІЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ОНТОЛОГІЧНИЙ І ДОКТРИНАЛЬНИЙ АСПЕКТИ

Верлос Н.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
verlos79@gmail.com*

У статті здійснюється комплексне дослідження основних доктринальних підходів до розуміння сутності рецепції як конституційно-правового феномена на підставі загальнотеоретичного аналізу еволюції вітчизняної та зарубіжної наукової думки з досліджуваного питання. Адже саме рецепція є невід'ємним інструментом якісної конституційно-правової модернізації, яка на сьогоднішній день відбувається в Україні, в тому числі й через механізми зарубіжного досвіду державного будівництва.

Ключові слова: конституційна рецепція, правова трансплантація, правова транспозиція, наступність (континуїтет), правове запозичення, правова акультурація, країна-донор, країна-реципієнт, конвергенція правових систем.

РЕЦЕПЦИЯ В КОНСТИТУЦИОННОМ ПРАВЕ УКРАИНЫ: ОНТОЛОГИЧЕСКИЕ И ДОКТРИНАЛЬНЫЕ АСПЕКТЫ

Верлос Н.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
verlos79@gmail.com*

В статье осуществляется комплексное исследование основных доктринальных подходов к пониманию сущности рецепции как конституционно-правового феномена на основе общетеоретического анализа эволюции отечественной и зарубежной научной мысли по исследуемому вопросу. Ведь именно рецепция является неотъемлемым инструментом качественной конституционно-правовой модернизации, которая на сегодняшний день происходит в Украине, в том числе и через механизмы зарубежного опыта государственного строительства.

Ключевые слова: конституционная рецепция, правовая трансплантация, правовая транспозиция, преемственность (континуитет), правовое заимствование, правовая аккультурация, страна-донор, страна-реципиент, конвергенция правовых систем.

RECEPTION IN THE CONSTITUTIONAL LAW OF UKRAINE: ONTOLOGICAL AND DOCTRINAL ASPECTS

Verlos N.V.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
verlos79@gmail.com*

In the article a comprehensive study of the main doctrinal approaches to the understanding of the essence of the reception as a constitutional and legal phenomenon, based on the general theoretical analysis of the evolution of domestic and foreign scientific thought on the subject. After all, the reception itself is an inalienable instrument of high-quality constitutional and legal modernization, which today is taking place in Ukraine, including through mechanisms of foreign experience of state construction.

It is noted that in constitutional law scholars mainly consider the need for reception (or its individual forms transformation, harmonization, adaptation, implementation, etc.) in the conditions of European integration processes, which greatly narrows understanding of the essence of this phenomenon. By really ratifying certain international agreements, the parliament of Ukraine on behalf of the state actually agrees to their implementation in national legislation and is obliged to repeat the text of the provisions set forth therein by harmonizing, adapting or transforming domestic legislation into EU law.

It is generalized that in the constitutional law of Ukraine the concept of the essence of the reception is reduced to transfer or borrowing, which significantly impoverishes the content load and the semantic content of the investigated legal category.

The study of the reception as a phenomenon on the one hand, and as a process on the other, makes it possible to emphasize that “borrowing”, “adaptation”, “perception”, “continuity” as well as “harmonization”, “implementation”, “transformation” are the forms of reception, that is as separate parts of the united whole, since for a successful constitutional and legal modernization and successful implementation of reforms it is not enough to simply take and technically move the norms of the donor country into the legal system of the recipient country, it is necessary to develop the doctrine of the constitutional reception taking into account the mentality of Ukraine a nation, constitutional justice, constitutional ideology, constitutional patriotism and other factors.

To conclude, it can be stated that the use of the reception in the process of constitutional and legal modernization can and should promote convergence, unification of national legal systems regulating similar relations in European countries oriented on the idea of human-centeredness. In other words, these changes should focus on the general problems of human survival in the context of existing global threats such as the proliferation of nuclear weapons, environmental degradation problems, social inequality, poverty, etc. Particular attention should be paid to the problems of guaranteeing human rights and citizens, because in this area the reception will expand the scope of international legal protection. At the same time, one should not forget that the reception in constitutional law is a complex multi-stage process, which should be approached carefully and carefully.

Key words: constitutional reception, legal transplantation, legal transposition, continuity (continuity), legal borrowing, legal acculturation, donor-country, recipient-country, convergence of legal systems.

У сучасних умовах інтернаціоналізації та глобалізації всіх сфер життєдіяльності світового суспільства, що формується під впливом багатьох факторів: соціальних, політичних, економічних, історичних, науково-технічних, географічних, кліматичних тощо – виникає незворотна тенденція до поступової конвергенції (зближення, взаємопроникнення) правових систем. Уже кілька десятиліть учені та юристи-практики дискутують з приводу цієї проблеми в контексті ідей *Mord Law* [1] і *Transnational Law* [2], адже, як зазначає О. Третьякова, правова глобалізація конструктивно передбачає процес формування правових приписів, що мають регулятивну силу для всього населення планети Земля [3, с. 778].

Під впливом зазначених факторів відбувається і трансформація правової системи України, що супроводжується динамічним процесом реформування системи законодавства. Для збалансованого функціонування та розвитку української державності насамперед необхідно здійснювати системну конституційно-правову модернізацію відповідно до визначеного зовнішньополітичного вектору, що вимагає в тому числі і зміни інституційного дизайну конституційного механізму публічної влади. Багато в чому зазначений процес супроводжується рецепцією окремих ідей, концепцій, доктрин, інститутів і норм у конституційне право України. На сьогоднішній день дослідження проблеми рецепції в конституційному праві України є нагальною потребою й вимагає він науки доктринального визначення якісно оновленого концепту у сфері державного будівництва.

Дослідження рецепції як загальноправового феномена насамперед проводились ученими в галузях теорії держави і права, цивільного та міжнародного права й торкались переважно проблеми рецепції римського приватного права (Г.М. Азнагулова, В.В. Копейчиков, Е.Ю. Куришев, З.П. Мельник, І.Б. Новицький, О.А. Підпригора, Й.О. Покровський, Ю.О. Тихомиров, С.В. Ткаченко, О.Д. Третьякова, В.А. Томсинов, Є.О. Харитонов, О.І. Харитонova та ін.). Серед зарубіжних учених, що досліджували проблеми рецепції права, можна вказати таких: Г. Гроцій, А. Ватсон, Е. Вайс, Вольтер, Р. фон Ієринг, Е. Оруку, Н. Неновскі, Ш. Монтеск'є, А. Рейнолдс, Ж.-Ж. Руссо, Ф.К. Савіньї та ін.

Проте останнім часом у юридичній літературі поступово з'являються дослідження рецепції як конституційно-правового феномена, адже конституційне право є фундаментом, правовою основою всієї правової системи, а тому рецепція є невід'ємним інструментом якісної конституційно-правової модернізації, яка сьогодні відбувається в тому числі й через механізми зарубіжного досвіду державного будівництва. Серед учених, що досліджували

окремі аспекти рецепції в конституційному праві, можна назвати таких, як М.О. Баймуратов, Ю.О. Волошин, І.О. Гоша, В.В. Гомонай, А.І. Дудко, Т.С. Подорожна, С.А. Панасюк, В.М. Шаповал та ін.

Сучасна як вітчизняна, так і зарубіжна юридична наука поступово усвідомлює необхідність процесу зближення правових систем, який супроводжується появою нових явищ правової дійсності, але категоріальний апарат не завжди має достатню кількість термінів, які можна застосовувати для їх опису, тому вчені змушені відшукувати відповідні дескриптори в інших науках, що інколи призводить до термінологічної конкуренції (коли одні й ті самі явища позначаються різними термінами) та плутанини. Зокрема, останнім часом юридична наука збагатилась такими термінами, як «правова акультурація» [4], «правова трансплантація» [5; 6], «конституційна медицина» [7], «правова мутація» [8], «транспозиція» [9; 10]. Оригінальну термінологію для позначення явищ переміщення права пропонує застосовувати Е. Оруку, що «виділяє нюанси в окремих випадках мобільності переміщення права, такі як «щеплення», «імплантація», «повторне наповнення», «взаємне запилення», «подразнення», «інфільтрація»» [11, с. 5]. А. Ватсон у праці також застосовує терміни: «нав'язана рецепція», «імпозиція за домаганням», «крипто-рецепція», «щеплення» [5]. Терміни, які застосовуються в різних галузях знань, отримали назву транстермінів, проте їх застосування не завжди є виправданим (хоча інколи й необхідним), оскільки межі терміносистем різних галузей у більшості випадків є розмитими, що зумовлено постійною міграцією термінів.

Системне дослідження і створення цілісного уявлення про рецепцію в конституційному праві як політико-правового феномена вимагає проаналізувати насамперед семантику та етимологію самого терміна «рецепція», адже він застосовується не тільки в правовій науці, а й у філології, біології, культурології, літературі, медицині тощо. У юриспруденції не спостерігається єдності підходів до розуміння терміна «рецепція права», хоча він і має досить давню історію застосування.

Термін «рецепція» походить від лат. «receptio» й означає прийняття, прийом, але немає однозначного тлумачення в довідковій літературі, так, в одному словнику пропонується розуміти його як «запозичення і пристосування даним суспільством соціологічних культурних форм, що виникли в іншій країні чи в іншу епоху» [12, с. 444; 13, с. 1308]. Інший словник іноземних слів пропонує розуміти під рецепцією «сприйняття правової системи та принципів іншої держави як основи національного права» [14, с. 701]. Семантика терміна дає змогу говорити, що рецепцію можна розуміти як запозичення, пристосування, сприйняття.

Відповідно, і в юридичній літературі рецепція розуміється як «запозичення чужоземного права» [15, с. 575], «процес сприйняття і пристосування до умов певної країни права, виробленого в іншій державі чи в попередню історичну епоху» [16, с. 10], «історична форма правової акультурації» [17]. Є думки щодо розуміння рецепції «як запозичення системи загальних поглядів окремих спільнот людей чи суспільства в цілому стосовно засад (принципів) соціального, політичного, правового порядку» [18, с. 40] чи як «процесу запозичення правовою системою (отримувачем) елементів іншої правової системи (донора)» [18, с. 38], навіть «як асиміляції певним суспільством чужих культурних моделей» [19, с. 13] чи «способу узгодження норм міжнародного права і національного конституційного права» [20, с. 4]. Неоднозначність розуміння сутності рецепції як правового феномена насамперед полягає в безсистемній міграції транстермінів, які доволі часто дублюють явища правової дійсності. Тому перш ніж визначитись із правовою природою рецепції в конституційному праві, варто зупинись на огляді доктринальних підходів до цього феномена, що існують в інших галузях юридичної науки.

Так, одні вчені відстоюють позицію традиційного розуміння рецепції виключно в історичному аспекті. Зокрема, Л.В. Сокольської визначає рецепцію як різновид історичної форми правової акультурації й пропонує розуміти як односторонній процес передачі елементів правової системи соціуму-донору з обов'язковим засвоєнням соціумом-

реципієнтом. До того ж ініціатором рецепції є сторона, що бажає впровадити в себе частково чи повністю правову систему донора. Донор же зазвичай байдужий до подібного процесу запозичення [22, с. 1289]. Є.Ю. Куришев пропонує рецепцію права визначати як явище, до якого входять процеси сприйняття, повторюваності й запозичення права, виробленого в іншій державі (правовій системі), в силу історичної наступності та зв'язку правової культури країн, соціально-економічні умови яких подібні [23, с. 12]. Інша вчена Л.В. Авраменко також відстоює подібну позицію й вважає, що рецепцію варто розглядати як «..сприйняття – перенесення, збереження й використання» [24, с. 5]. До того ж учена робить висновок, що «рецепція» й «наступність» – близькі за змістом категорії, які можна використати як взаємозамінні».

Вітчизняні дослідники Є.О. Харитонов та О.І. Харитонova вважають, що, «враховуючи походження терміна «рецепція», виправдано вживати його саме стосовно випадків «відродження» елементів минулих правових систем у процесі історичного розвитку людства. У такому випадку має йтися не про взаємодію правових систем, а про наступність права – вплив однієї системи на іншу, що втім не применшує значення цього явища для розвитку сучасних правових систем» [25, с. 280].

З викладеними позиціями вчених не можна повністю погодитись з огляду на те, що термін «рецепція» варто вважати ширшим за змістом, який охоплює певним чином і поняття «наступність» у тому числі. До того ж швидкоплинний розвиток суспільних відносин інколи вимагає від юридичної науки розширення змістового навантаження вже наявних правових категорій, а тому в цьому випадку вважаємо, що необхідність розширення сутнісного змісту категорії «рецепція» є цілком виправданою.

Уважаємо, що семантичні відмінності між «рецепцією» та «наступністю» полягають насамперед у тому, що фактично наступництво є однією з форм рецепції, яка полягає в запозиченні та сприйнятті чинним законодавством позитивного досвіду правового регулювання з минулих часів. Зокрема, наступність (континуїтет) у конституційному праві передбачає зв'язок між різними етапами розвитку як національного, так і міжнародного конституційного будівництва та сприяє всебічному розвитку, вдосконаленню чинного законодавства, усуненню конституційних колізій, а подекуди й запобігає їх виникненню.

У конституційному праві вчені переважно розглядають необхідність рецепції (чи окремі її форми трансформацію, гармонізацію, адаптацію, імплементацію тощо) в умовах євроінтеграційних процесів, що значно звужує розуміння сутності цього феномена. Так, О.В. Шпакович зазначає, що «рецепція – текстуальне повторення нормотворчим органом держави змісту міжнародно-правової норми в статті нормативно-правового акта» [26, с. 23]. Подібної позиції дотримується й М.О. Пшеничнов, на думку якого «рецепція – прийняття державою норм національного права, що текстуально повторюють норми міжнародного права, конкретизують і адаптують їх до особливостей соціального ладу та правової системи» [27, с. 21]. Додатково обґрунтовуючи висловлену позицію, вчений зазначає, що конституційна рецепція міжнародного права виключає зміни в змісті норм, що сприяють зближенню, уніфікації національних правових систем, які регулюють аналогічні відносини.

З викладеним не можна погодитись, адже, як цілком справедливо зазначає В.В. Гомонай, «рецепція полягає насамперед у тому, що це складний процес, який не зводиться до механічного перенесення певних нормативних положень, а включає й подальше засвоєння та використання ідей, принципів, інститутів тощо правової системи інших часів та інших народів» [28, с. 21].

Дійсно, ратифікуючи певні міжнародні угоди, парламент України від імені держави фактично надає згоду на їх імплементацію в національне законодавство й зобов'язаний текстуально повторювати викладені в них приписи, такими чином гармонізуючи, адаптуючи чи трансформуючи вітчизняне законодавство до законодавства ЄС. Уважаємо, що у випадку текстуального перенесення норми країни-донора в законодавство країни-реципієнта має йти

мова про одну з форм рецепції – транспозицію. Під «транспозицією» Е. Оруку пропонує розуміти використання кожного правового інституту чи норми в правовій системі реципієнта так, як це було в системі моделі [9, с. 104].

Деякі вчені-дослідники у сфері конституційного права пропонують розглядати рецепцію виключно в розумінні запозичення І.О. Гоша вважає, що «рецепція становить процес запозичення правою системою реципієнта, елементів правової системи донора й може слугувати інструментом удосконалення, модернізації права, засобом взаємодії правових систем» [29, с. 118]. До того ж дослідниця фактично зводить розуміння рецепції до «наслідку гармонізації», яка можлива лише тоді, якщо правові системи перебувають в одній системі правових цінностей, які виражаються у відповідних принципах [29, с. 119]. С.А. Панасюк у дослідженні доходить висновку, що ««рецепція», «трансформація» чи «інкорпорація» є фактично способами імплементації» [30, с. 158]. Доктринальна позиція М.О. Баймуратова передбачає розуміння рецепції як способу (форми) узгодження конституційного права України з міжнародним [31, с. 18-19].

Узагальнюючи викладене, можна зазначити, що в конституційному праві України поняття рецепції зводиться до перенесення чи запозичення, що значно збіднює змістове навантаження та семантичне наповнення досліджуваної правової категорії. Існує думка, що «власне рецепція з погляду права – ідеологічно нейтральний, механічний акт, в основі якого можуть лежати найрізноманітніші причини та різноманітна ідеологічна база» [32, с. 6], проте таких підхід містить певні загрози й може в кінцевому підсумку призвести до виникнення таких негативних наслідків рецепції, як правова мутація, відторгнення й навіть правова анігіляція.

Досить цікавою в цьому зв'язку є думка, висловлена В.В. Мантуровим, до якої можна загалом приєднатись, а саме вчений пропонує вважати такі явища, як «запозичення», «адаптація», «сприйняття», що розглядаються у вузькому сенсі, як частини масштабного процесу «рецепції» права. У широкому ж сенсі автор пропонує рецепцію розуміти як складний процес, що включає не тільки перенесення норм (тобто їх запозичення), а й процес упровадження цих норм правою системою реципієнта [33, с. 108-109].

Дійсно, розглядаючи рецепцію як феномен, з одного боку, і як процес – з іншого, варто додатково акцентувати увагу на тому, що «запозичення», «адаптація», «сприйняття», «наступність», а також «гармонізація», «імплементація», «трансформація» є формами рецепції, тобто окремими частинами єдиного цілого, адже для успішної конституційно-правової модернізації та успішного проведення реформ замало просто взяти й технічно перенести норми країни-донора до правової системи країни-реципієнта, необхідно розробити доктрину конституційної рецепції з урахуванням менталітету української нації, конституційної правосвідомості, конституційної ідеології, конституційного патріотизму та інших факторів.

Підсумовуючи, можна констатувати, що застосування рецепції в процесі конституційно-правової модернізації може й має сприяти зближенню, уніфікації національних правових систем, що регулюють аналогічні відносини в європейських державах, орієнтованих на ідеї людиноцентризму. Тобто зміни ці насамперед повинні спрямовуватись на загальні проблеми виживання людства в умовах наявних глобальних загроз, таких як поширення ядерної зброї, екологічні проблеми руйнування навколишнього середовища, соціальна нерівність, бідність тощо. Окрему увагу доцільно приділити проблемам гарантування прав людини та громадянина, адже в цій сфері рецепція дасть змогу розширити сферу міжнародно-правового захисту. При цьому не варто забувати, що рецепція в конституційному праві є складним багатоступеневим процесом, до якого потрібно підходити обережно й виважено.

ЛІТЕРАТУРА

1. Clark G., Sohn L. World Peace through World Law: second edition. Massachusetts: Harvard University Press, Cambridge, 1960. 387 p.

2. Jessup P.C. A Modern Law of Nations: An Introduction. New York: The MacMillan Company, 1948. 236 p.
3. Третьякова О.Д. Конструкция юридической конвергенции. *Юридическая техника*. 2013. № 7. Ч. 2. С. 777-781.
4. Абрамов А.Е. Правовая аккультурация (на примере Испании в период римской республики): автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Владимир, 2005. 22 с.
5. Watson A. Legal Transplants: An Approach to Comparative Law. Edinburgh: Scottish Academic Press, 1974. 121 p.
6. Wise E.M. The Transplant of Legal Patterns. *American Journal of Comparative Law*. 1990. № 38. P. 1-22.
7. Reynolds A. Constitutional Medicine. *Journal of Democracy Promotion*. 2005. Vol. 16. № 1. P. 54-68.
8. Боу А.-М.М. Время народов: сборник / пер. с фр. Москва: Междунар. отношения 1985. 334 с.
9. Оруку Е. Право як транспозиція. *Порівняльне правознавство*. 2013. № 1-2. С. 102-120.
10. Петров Р.А. Поняття «транспозиція» в сучасній правовій науці європейського права. *Європейські студії і право*. 2013. № 1. С. 20-24.
11. Örücü E. Law as transposition. *International & Comparative Law Quarterly*. 2002. Vol. 51. Part 2. P. 205-223.
12. Словарь иностранных слов / ред. А.Г. Спиркин, И.А. Акчурин, Р.С. Карпинский. 18-е изд., стереотип. Москва: Рус. яз., 1989. 622 с.
13. Комлев Н.Г. Словарь иностранных слов. Москва: ЭКСМО-Пресс, 2000. 1308 с.
14. Новейший словарь иностранных слов и выражений. Мн.: Совр. лит., 2007. 976 с.
15. Юридический словарь / гл. ред. С.Н. Братусь, Н.Д. Казанцев, С.Ф. Кечекьян и др. Москва: Госюриздат, 1953. 782 с.
16. Азнагулова Г.М. Рецепция права как форма взаимодействия национальных правовых систем: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история правовых учений». Казань, 2004. 25 с.
17. Сокольская Л.В. Рецепция как историческая форма правовой аккультурации. *Актуальные проблемы российского права*. 2014. № 8 (45). С. 1581-1588.
18. Спиридонов А.П. Взаимодействие российского уголовного права с системами других государств: исторический аспект. *Научный вестник Омской академии МВД России*. 2009. № 3 (34). С. 37-43.
19. Дудко А.И. Рецепция в конституционном праве России: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02 «Конституционное право; муниципальное право». Челябинск, 2010. 26 с.
20. Томсинов В.А. О сущности явления, называемого «рецепцией римского права». *Вестник Московского университета. Серия 11 «Право»*. 1998. № 4. С. 3-17.
21. Мутана А.А. Взаємодія конституційного та міжнародного права в умовах глобалізації: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Маріуполь, 2015. 208 с.
22. Сокольская Л.В. Виды правовой аккультурации. *Научные труды МГЮА*. 2009. № 6. С. 1287-1296.

23. Курышев Е.Ю. Рецепция в российском праве: автореф. дисс. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01 «Теория и история права и государства; история учений о праве и государстве». Саратов, 2005. 26 с.
24. Авраменко Л.В. Розмежування наступності у праві з іншими суміжними поняттями. *Проблеми законності*. 2012. № 121. С. 3-13.
25. Харитонов Є., Харитонов О. Від осмислення рецепції римського права – до формування загальної теорії взаємодії правових систем. *Право України*. 2014. С. 274-293.
26. Шпакович О. Особливості способів імплементації міжнародно-правових норм. *Віче*. 2010. № 17. С. 23-25.
27. Пшеничнов М.А. К вопросу о формах международно-правовой гармонизации российского законодательства. *Вестник Нижегородской академии МВД России*. 2013. № 24. С. 20-24.
28. Гомонай В.В. Рецепция права як фактор євроінтеграційних процесів. *Порівняльно-аналітичне право*. 2013. № 1. С. 8-14.
29. Гоша І.О. Конституційно-правове забезпечення гармонізації законодавства України із законодавством ЄС: проблеми теорії та практики: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Маріуполь, 2012. 193 с.
30. Панасюк С.А. Принципи європейської хартії місцевого самоврядування та актуальні проблеми їх імплементації в законодавство України: дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.02. Маріуполь, 2015. 214 с.
31. Баймуратов М.А. Международное публичное право: учебник. Харьков: Одиссей, 2003. 752 с.
32. Знание о прошлом в современной культуре (материалы круглого стола»). *Вопросы философии*. 2011. № 8. С. 3-46.
33. Мантуров В.В. Соотношение рецепции и иных форм правовых заимствований. *Сибирский юридический вестник*. 2012. № 4 (59). С. 104-109.

REFERENCES

1. Clark, G. and Sohn, L. (1960), *World Peace through World Law: second edition*, Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, USA.
2. Jessup, P.C. (1948), *A Modern Law of Nations: An Introduction*, The MacMillan Company, New York, USA.
3. Tretiakova, O.D. (2013), "The construction of legal convergence", *Yuridicheskaya tekhnika*, no. 7, part 2, p. 777-781.
4. Abramov, A.E. (2005), "Legal acculturation (on the example of Spain in the period of the Roman Republic)", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Vladimir, Russia.
5. Watson, A. (1974), *Legal Transplants: An Approach to Comparative Law*, Scottish Academic Press, Edinburgh, Scotland.
6. Wise, E.M. (1990), "The Transplant of Legal Patterns", *American Journal of Comparative Law*, no. 38, p. 1-22.
7. Reynolds, A. (2005), "Constitutional Medicine", *Journal of Democracy Promotion*, Vol. 16, no. 1, p. 54-68.
8. Bow, A.-M.M. (1985), *Vremya narodov : sbornik [The Time of Nation : the collection]*, Translated, Moscow, Russia.
9. Oruku, E. (2013), "Law as transposition", *Porivnyalne pravoznavstvo*, no. 1-2, p. 102-120.

10. Petrov, R.A. (2013), "The concept of "transposition" in the modern legal science of European law", *Yevropeyski studiyi i pravo*, no. 1, p. 20-24.
11. Örüçü, E. (2002), "Law as transposition", *International & Comparative Law Quarterly*, Vol. 51, part 2, p. 205-223.
12. Spirkin, A.H., Akchurin, I.A. and Karpinskiy, R.S. (1989), *Slovar inostrannykh slov* [Dictionary of foreign words], Rus. yaz., Moscow, Russia.
13. Komlev, N.H. (2000), *Slovar inostrannykh slov* [Dictionary of foreign words], EKSMO-Press, Moscow, Russia.
14. (2007), *Noveyshiyy slovar inostrannykh slov i vyrazheniy* [The newest dictionary of foreign words and expressions], Sovr. lit., Minsk, Belarus.
15. Bratus, S.N., Kazantsev, N.D., Kechekyan, S.F. et al. (1953), *Yuridicheskiy slovar* [The legal dictionary], Hosyurizdat, Moscow, Russia.
16. Aznahulova, H.M. (2004), "The reception of law as a form of interaction of national legal systems", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Kazan, Russia.
17. Sokolskaya, L.V. (2014), "Reception as a historical form of legal acculturation", *Aktualnye problemy rossiyskogo prava*, no. 8 (45), p. 1581-1588.
18. Spiridonov, A.P. (2009), "Interaction of Russian criminal law with the systems of other states: the historical aspect", *Nauchnyi vestnik Omskoy akademii MVD Rossii*, no. 3 (34), p. 37-43.
19. Dudko, A.I. (2010), "Reception in the constitutional law of Russia", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Chelyabinsk, Russia.
20. Tomsinov, V.A. (1998), "On the essence of the phenomenon, called "the reception of Roman law", *Vestnik Moskovskogo universiteta. Seriya 11: Pravo*, no. 4, p. 3-17.
21. Mutana, A.A. (2015), "Interaction of constitutional and international law in the conditions of globalization", 12.00.02, Mariupol, Ukraine.
22. Sokolskaya, L.V. (2009), "Types of legal acculturation", *Nauchnye trudy MHYUA*, no. 6, p. 1287-1296.
23. Kuryshhev, E.Yu. (2005), "Reception in Russian law", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Saratov, Russia.
24. Avramenko, L.V. (2012), "Separation of continuity in law with other related concepts", *Problemy zakonnosti*, no. 121, p. 3-13.
25. Kharytonov, Ye. and Kharytonova, O. (2014), "From comprehension of the reception of Roman law – to the formation of a general theory of the interaction of legal systems", *Pravo Ukrainy*, p. 274-293.
26. Shpakovych, O. (2010), "Specifics of ways of the implementation of international legal norms", *Viche*, no. 17, p. 23-25.
27. Pshenychnov, M.A. (2013), "On the forms of international legal harmonization of Russian legislation", *Vestnik Nizhegorodskoy akademii MVD Rossii*, no. 24, p. 20-24.
28. Homonai, V.V. (2013), "Reception of law as a factor in European integration processes", *Porivnyalno-analitychne pravo*, no. 1, p. 8-14.
29. Hosha, I.O. (2012), "Constitutional and legal support for harmonization of Ukrainian legislation with EU legislation: problems of theory and practice", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Mariupol, Ukraine.

30. Panasyuk, S.A. (2015), "Principles of the European Charter of Local Self-Government and the actual problems of their implementation in Ukrainian legislation", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.02, Mariupol, Ukraine.
31. Baymuratov, M.A. (2003), *Mezhdunarodnoe publichnoe pravo: uchebnik* [International public law: the textbook], Odissey, Kharkiv, Ukraine.
32. (2011), "Knowledge of the past in modern culture (materials from the round table)", *Voprosy filosofii*, no. 8, p. 3-46.
33. Manturov, V.V. (2012), "Ratio of reception and other forms of legal borrowing", *Sibirskiy yuridicheskiy vestnik*, no. 4 (59), p. 104-109.

УДК 342: 331.105.445: 005.336.4 (477)

КОНСТИТУЦІЙНЕ ПРАВО НА ОБ'ЄДНАННЯ У ПРОФЕСІЙНІ СПІЛКИ: ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ В КОНТЕКСТІ ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ

Каплін С.М., здобувач

Академія праці, соціальних відносин і туризму, вул. Кільцева дорога, 3-А, м. Київ, Україна

У статті досліджуються проблеми правового регулювання, що виникають у процесі реалізації конституційного права на об'єднання у професійні спілки в Україні. Здійснено комплексний аналіз конституційних засад функціонування профспілок як в Україні, так і в зарубіжних країнах, адже на тепер виникає нагальна потреба в посиленні ролі професійних спілок як інституту соціального партнерства і, як свідчить зарубіжний досвід, саме профспілки здатні запобігати чи принаймні пом'якшувати залагодження соціальних конфліктів і суперечностей, що виникають між працівниками, роботодавцями та державою.

Ключові слова: професійна спілка, конституційне право на об'єднання, громадське об'єднання, соціальне партнерство, соціально-економічні права, трудові права, працівники, роботодавці.

КОНСТИТУЦИОННОЕ ПРАВО НА ОБЪЕДИНЕНИЕ В ПРОФЕССИОНАЛЬНЫЕ СОЮЗЫ: ПРАВОВОЕ РЕГУЛИРОВАНИЕ В КОНТЕКСТЕ ЗАРУБЕЖНОГО ОПЫТА

Каплин С.М.

Академия труда, социальных отношений и туризма, ул. Кольцевая дорога, 3-А, г. Киев, Украина

В статье исследуются проблемы правового регулирования, возникающие в процессе реализации конституционного права на объединение в профессиональные союзы в Украине. Осуществлен комплексный анализ конституционных основ функционирования профсоюзов как в Украине, так и в зарубежных странах, ведь на сегодняшний день возникает насущная необходимость в усилении роли профсоюзов как института социального партнерства и, как показывает зарубежный опыт, именно профсоюзы способны предотвращать или хотя бы смягчать улаживание социальных конфликтов и противоречий, возникающих между работниками, работодателями и государством.

Ключевые слова: профессиональный союз, конституционное право на объединение, общественное объединение, социальное партнерство, социально-экономические права, трудовые права, работники, работодатели.

CONSTITUTIONAL RIGHT TO ASSOCIATION IN PROFESSIONAL UNITS: LEGAL REGULATION IN THE CONTEXT OF THE FOREIGN EXPERIENCE

Kaplin S.M.

Academy of Labour, Social Relations and Tourism, str. Kiltseva doroha 3-A, Kyiv, Ukraine

The article deals with the problems of legal regulation that arise in the process of implementing the constitutional right to unite in trade unions in Ukraine. A comprehensive analysis of the constitutional principles of the functioning of trade unions both in Ukraine and in foreign countries is carried out, as today there is an urgent need to strengthen the role of trade unions as a social partnership institution and,

as foreign experience shows, it is the trade unions that can prevent or at least mitigate the resolution of social conflicts, and the contradictions that arise between workers, employers and the state.

Constitutional right to association of citizens including in unionization and its effective implementation is an important condition for the formation of a civil society and the formation of an institution of social partnership. As a number of other associations of civil society, trade unions exercise their activities based on the interests of a certain group of people, which is distinguished in society in accordance with the exercise of professional activities. Effective implementation of the constitutional right of citizens to unite in the union and its effective functioning, primarily depends on the state of society, the state of the trade union movement and the state of socio-economic policy of the state.

Attention is drawn to the fact that the foreign experience of the activities of trade unions proves that they can function as full members of social relations and play the role of an important social regulator. In Ukraine today, the effectiveness of social partnership and the role of trade unions in this process have been substantially reduced. First of all, this is conditioned by a number of factors, firstly, the complexity and ambiguity of the relationship between trade unions and employers; secondly, a decrease in the trust in the institute of trade unions among the employees and the reluctance of the latter to actively participate in their activities; thirdly, the imperfection of the legal regulation of the activities of trade unions; fourthly, low level of economic development; fifth, high unemployment and labor migration.

The study concludes that for today there is a need to strengthen the role of trade unions as an institution of social partnership, as international experience shows that trade unions are capable of preventing or at least mitigating the social conflicts and contradictions that arise between workers, employers and the state.

It is noted that the effective functioning of the Institute of Trade Unions can have a significant impact not only on protecting the socio-economic rights of employees in the process of interaction with employers, but also on influencing public power in order to optimize the implementation of social policy at the national level.

Key words: Trade Unions, constitutional right to association, public association, social partnership. socio-economic rights, labor rights, employees, entrepreneurs.

Сучасний стан конституційного реформування, що відбувається в Україні, охоплює всі сфери суспільної життєдіяльності, в тому числі й соціально-економічну. Саме тому підвищення ефективності діяльності такого важливого інституту громадянського суспільства, як професійні спілки, сприятиме виробленню єдиної узгодженої концепції розвитку соціальної політики загалом і покращанню соціальних стандартів життя зокрема.

В умовах соціально-економічної кризи саме на науку конституційного права покладається важливе завдання, що полягає в тому числі й у виробленні ефективної моделі економічної та соціальної політики з метою гуманізації трудових відносин і створення оптимальних умов для реалізації конституційних прав людини на належні, безпечні й здорові умови праці, заробітну плату, достатній життєвий рівень тощо. Проте без активної участі громадян в управлінні суспільними процесами в тому числі через професійні спілки неможливо побудувати демократичну державу людиноцентристського спрямування.

Зарубіжний досвід діяльності професійних спілок доводить, що вони можуть функціонувати як повноправні учасники суспільних відносин і відігравати роль важливого соціального регулятора. В Україні на сьогоднішній день суттєво знижена ефективність соціального партнерства й роль профспілок у цьому процесі. Насамперед це зумовлюється низкою чинників: по-перше, складністю і неоднозначністю взаємовідносин між профспілками та роботодавцями; по-друге, зниженням довіри до інституту профспілок серед працівників і небажання останніх брати активну участь у їхній діяльності; по-третє, недосконалість правового регулювання діяльності профспілок; по-четверте, низький рівень економічного розвитку; по-п'яте, високий рівень безробіття і трудової міграції тощо.

Викладене свідчить про актуальність і своєчасність обраної теми статті, що має на меті дослідження проблем правового регулювання, які виникають у процесі реалізації конституційного права на об'єднання у професійні спілки в Україні.

Дослідження проблем правового регулювання діяльності профспілок переважно здійснюються в галузі трудового права та права соціального забезпечення, проте останнім часом дослідженню ролі профспілок як інституту соціальної взаємодії достатня увага

присвячується дослідниками у сфері конституційного права, теорії держави і права, науки державного управління тощо. Зокрема, серед дослідників, які досліджували окремі аспекти діяльності профспілок, можна назвати І.В. Бойко, В.П. Бардовського, І.Л. Бородіну, Н.Б. Болотіну, О.М. Ващука, Н.П. Гаєву, М.М. Грекову, І.Я. Кисельова, О.І. Лисяка, О.М. Мороз, О.А. Процевського, П.В. Рабіновича, М.М. Сунарчину, І.С. Сопелкіна, О.Л. Тупицю, В.Ф. Цвиха, Ф.А. Цесарського, Г.І. Чанишеву та ін.

Конституційне право на об'єднання громадян, у тому числі в на об'єднання у профспілки, та його ефективна реалізація є важливою умовою становлення громадянського суспільства й формування інституту соціального партнерства. Як низка інших асоціацій громадянського суспільства, профспілки реалізують свою діяльність спираючись на інтереси певної групи людей, що виокремлюється в суспільстві відповідно до здійснення професійної діяльності. Ефективна реалізація конституційного права громадян на об'єднання у профспілки та їх дієве функціонування насамперед залежать від стану суспільства, стану профспілкового руху і стану соціально-економічної політики держави.

Право на добровільне об'єднання у професійні спілки (організації, асоціації) закріплюється й гарантується в більшості зарубіжних конституцій, таких як Конституція Іспанського Королівства (ст. 36), Конституція Японії (ст. 28), Конституція Швеції (§ 17), Основний Закон Федеративної Республіки Німеччина (ст. 9), Конституція Італійської Республіки (ст. 39), Конституція Князівства Монако (ст. 28), Конституція Турецької Республіки (ст. 51), Конституція Арабської Республіки Єгипет (ст. 77), Конституція Ісламської Республіки Іран (ст. 26), Конституція Туніської Республіки (ст. 36), Конституція Сербії (ст. ст. 54, 55), Конституція Угорщини (п. 5 ст. VII), Конституція Фінляндії (§ 13), Конституція Естонської Республіки (ст. 29), Конституція Грузії (ч. 1 ст. 26), Конституція Республіки Болгарія (ч. 1 ст. 49), Конституція Республіки Македонія (ст. 37), Конституція Румунії (ст. 9), Конституція Білорусі (ст. 14), Союзна Конституція Швейцарської Конфедерації (ст. 28) тощо.

Конституція України в ч. 3 ст. 36 також закріплює право громадян на участь у професійних спілках з метою захисту своїх трудових і соціально-економічних прав та інтересів і визнає їх громадськими організаціями, що об'єднують громадян, пов'язаних спільними інтересами за родом їхньої професійної діяльності [1].

Право на об'єднання у професійні спілки також регламентується міжнародно-правовими актами (Конвенціями, Деклараціями, Хартіями тощо), ратифікованими Україною, які, відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України, є частиною національного законодавства. Так, у ч. 4 ст. 23 Загальної декларації прав людини зазначено: «Кожна людина має право створювати професійні спілки входити до професійних спілок для захисту своїх інтересів» [2]. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод Рада Європи в ч. 1 ст. 11 також закріплює положення про те, що «кожен має право на свободу об'єднання з іншими особами, включаючи право створювати профспілки та вступати до них для захисту своїх інтересів» [3]. У частині 1 ст. 22 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права наголошено: «Кожна людина має право на свободу асоціації з іншими, включаючи право створювати профспілки і вступати до них для захисту своїх інтересів» [4]. Міжнародний пакт про економічні, соціальні й культурні права в ч. 1 п. а ст. 8 також закріплює «право кожної людини створювати для здійснення і захисту своїх економічних та соціальних інтересів професійні спілки і вступати до них на свій вибір при єдиній умові додержання правил відповідної організації» [5].

Європейська соціальна хартія в ч. 2 ст. 5 визначає право «з метою забезпечення здійснення або сприяння здійсненню свободи працівників і роботодавців створювати місцеві, національні або міжнародні організації для захисту своїх економічних і соціальних інтересів та вступати в такі організації» [6].

Міжнародна організація праці як спеціалізована організація ООН велику увагу приділяє праву на свободу об'єднання працівників і роботодавців з метою забезпечення належних

контактів і діалогу між ними та їхніми об'єднаннями, а тому низка Конвенцій МОП деталізує та розширює право на об'єднання у професійні спілки, зокрема в ст. 2 Конвенції МОП «Про свободу асоціації та захист права на організацію» № 87 закріплено, що «працівники та роботодавці без будь-якої різниці мають право створювати на свій вибір організації без попереднього на те дозволу, а також право вступати в такі організації з єдиною умовою – підлягати статутам цих останніх» [7].

Конвенція МОП «Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються» № 135 запроваджує термін «представники працівників», під якими розуміє як представників професійних спілок, так і виборних представників, вільно обраних працівниками (ст. 3), а також закріплює гарантії їхньої діяльності, зокрема, відповідно до ст. 1, «представники працівників на підприємстві користуються ефективним захистом від будь-якої дії, яка може завдати їм шкоди, включаючи звільнення, що ґрунтується на їхньому статусі, чи на їхній діяльності як представників працівників, чи на їхньому членстві у профспілці, або на їхній участі в профспілковій діяльності тією мірою, якою вони діють відповідно до чинного законодавства чи колективних договорів або інших спільно погоджених умов» [8].

Відповідно до Конвенції МОП «Про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів» № 98 [9], передбачається захист свободи об'єднання працівників та об'єднань підприємців проти будь-яких актів втручання з боку одних чи з боку інших агентів або членів у створення й діяльність організацій і керування ними (п. 1 ст. 2). До того ж, згідно з п. 2 ст. 1 зазначеної Конвенції, передбачається захист працівників від дій підприємців під час приймання на роботу, збереження роботи, звільнення у зв'язку з членством (припиненням членства) у профспілковій організації.

Серед міжнародних нормативно-правових актів, спрямованих на врегулювання діяльності профспілок, можна назвати й Хартію соціальних прав і гарантій громадян Незалежних Держав від 29.10.1994 [10], яка в ст. 46 закріплює, що «працівники мають право добровільно створювати за власним вибором і без попереднього дозволу профспілки та безперешкодно вступати до них. Працівники можуть створювати профспілкові організації на підприємствах та інших місцях роботи. Профспілки незалежні у своїй діяльності від органів державного управління, господарських органів, політичних та інших громадських організацій, не підзвітні й не підконтрольні їм». Також установлюється заборона будь-якого втручання, що здатне обмежити права профспілок чи перешкоджати їх здійсненню. Належність чи неналежність до профспілок не тягне за собою будь-якого обмеження трудових, соціально-економічних, політичних, особистих прав і свобод працівників.

Отже, узагальнюючи викладене, можна зазначити, що загальні засади конституційного права громадян на об'єднання у профспілки закріплені в Конституції України та ратифікованих міжнародних нормативно-правових актах, а більш детально регламентується порядок їх діяльності в Кодексі законів про працю [11] і Законі України «Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності» [12]. Зазначені акти розвивають і деталізують конституційні засади права громадян на об'єднання у профспілки, а саме визначають права й обов'язки профспілок, порядок їх організації, реорганізації, ліквідації чи призупинення діяльності тощо.

Проте, незважаючи на велику кількість нормативно-правових актів, сьогодні спостерігається криза профспілкового руху й необхідність відновлення соціального діалогу між працівниками, профспілками та владою. Адже на практиці сторони не завжди зацікавлені в розвитку соціального діалогу, а позиції партнерів можуть не збігатися чи бути навіть діаметрально протилежними, що призводить до конфліктів і соціально-економічної дестабілізації.

Основна проблема неефективної діяльності профспілок в Україні полягає в негативному ставленні з боку працівників, які масово виходять із профспілок, а на приватних

підприємствах зазвичай не створюють їх узагалі. Тобто фактично працівники ігнорують своє конституційне право та надану законодавством можливість захищати й відстоювати свої соціально-економічні та трудові права й інтереси як індивідуально, так і колективно.

З огляду на це останнім часом у літературі поступово виникають дослідження ліберального спрямування про непотрібність такого соціального інституту, як професійні спілки [13, с. 137]. Прибічники цієї концепції аргументують свою позицію надмірною профспілковою бюрократизацією, високим рівнем корумпованості профспілкової «верхівки», підконтрольністю профспілок роботодавцям, а звідси й нездатністю їх виконувати основну функцію захисту прав та інтересів працівників. Проте існування зазначених проблем свідчить лише про необхідність модернізації профспілок, а не про непотрібність існування їх узагалі.

Тому натеper постає нагальна потреба в реалізації ідеології соціального партнерства, заснованої на принципах компромісу, співробітництва, взаємної відповідальності й переходу від традиційних централізованих форм трудових відносин, повністю підконтрольних державі, до компромісної правової форми узгодження інтересів усіх учасників соціального діалогу.

Як цілком справедливо зазначає В.П. Бардовський, «необхідно усвідомлювати не тільки відповідальність кожним учасником економічних відносин, а й формування загальної зацікавленості влади, бізнесу та професійних спілок у необхідності соціально-економічних перетворень. Стабільність у суспільстві не можна забезпечити, якщо держава буде скорочувати соціальні видатки, приватний бізнес буде підвищувати інтенсивність праці за рахунок збільшення тривалості робочого дня, а профспілки будуть виявляти необґрунтовані вимоги» [14, с. 64].

Отже, нині існує необхідність у посиленні ролі професійних спілок як інституту соціального партнерства, адже, як свідчить зарубіжний досвід, саме профспілки здатні запобігати чи принаймні пом'якшувати, залагоджувати соціальні конфлікти й суперечності, що виникають між працівниками, роботодавцями та державою.

При цьому варто зазначити, що ефективне функціонування інституту профспілок може справляти значний вплив не тільки на захист соціально-економічних прав працівників у процесі взаємодії з роботодавцями, а й впливати на публічну владу з метою оптимізації здійснення соціальної політики на загальнодержавному рівні.

Як зазначає американський дослідник Ерік Кастатер у дослідженні, у двох країнах із низьким рівнем профспілкового членства (Франція, США), а також у країнах із помірним членством (Італія) члени профспілок становлять менше ніж 13% виборців усіх основних політичних партій. І, навпаки, в країнах із потужним розвитком профспілкового руху (Швеція, Данія, Фінляндія, Норвегія) члени профспілок становлять більше ніж 30% виборців усіх основних політичних партій [15, с. 27]. Викладене свідчить, що в країнах із високим рівнем профспілкового членства політики більше здатні реагувати на політичні вподобання та зважати на думку членів профспілок, ніж у країнах із низьким рівнем розвитку профспілкового руху.

Викладене доводить необхідність якісної модернізації профспілок, їх організаційної структури, принципів і методів діяльності, що дасть змогу покращити рівень захисту соціально-економічних і трудових прав працівників і сприятиме запобіганню соціальним конфліктам у нашій державі.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України від 28 червня 1996 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.

2. Загальна декларація прав людини від 10 грудня 1948 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод від 4 листопада 1950 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004.
4. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права від 16 грудня 1966 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 19 жовтня 1973 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
6. Європейська соціальна хартія (переглянута) Рада Європи: Міжнародний документ від 3 травня 1996 р. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.
7. Про свободу асоціації та захист права на організацію: Конвенція МОП від 9 липня 1948 р. № 87. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_125.
8. Про захист прав представників працівників на підприємстві та можливості, що їм надаються: Конвенція МОП від 23 червня 1971 р. № 135. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_186.
9. Про застосування принципів права на організацію і на ведення колективних переговорів: Конвенції МОП від 1 липня 1949 р. № 98. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004.
10. Хартія соціальних прав і гарантій громадян Незалежних Держав від 29 жовтня 1994 р. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_655.
11. Кодекс законів про працю України від 10 грудня 1971 р. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/322-08>.
12. Про професійні спілки, їх права та гарантії діяльності: Закон України від 15 вересня 1999 р. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
13. Сунарчина М.М. Социально-экономические проблемы становления профсоюзов как института социальной защиты наемных работников. *Вестник БГАУ*. 2014. №4. С. 137-140.
14. Бардовский В.П. Формирование социальной ответственности государства, бизнеса и профсоюзов. *Экономическая среда*. 2015. № 2 (12). С. 63-67.
15. Castater E.G. Labor Unions and Economic Inequality in the Wealthy Democracies PhD diss. *University of Tennessee*. 2015. 186 p.

REFERENCES

1. “The Constitution of Ukraine on June 28, 1996”. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр>.
2. “The Universal Declaration of Human Rights on December 10, 1948”. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_015.
3. “Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms of November 04, 1950”, available at: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_004
4. “International Covenant on Civil and Political Rights on December 16, 1966”. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_043.
5. “International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights on October 19, 1973”. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/995_042.
6. “European Social Charter (revised) Council of Europe”; Charter, International Document on 03.05.1996. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/994_062.

7. “Freedom of Association and Protection of the Right to Organise”: ILO Convention No. 87 on July 9, 1948. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_125.
8. “Workers' Representatives Convention”: ILO Convention №135 on June 23, 1971. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_186.
9. “Right to Organise and Collective Bargaining Convention”: ILO Convention No. 98 on July 1, 1949. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/993_004.
10. “Charter of social rights and guarantees of citizens of Independent States on October 29, 1994”. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/997_655.
11. “Labor Code of Ukraine on December 10, 1971”. URL: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/main/322-08>.
12. “About Trade Unions, their Rights and Activity Guarantees”: Law of Ukraine on September 15, 1999. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/1045-14>.
13. Sunarchyna, M.M. (2014), “Socio-economic problems of formation of trade unions as an institution of social protection of wage workers”, *Vestnyk BHAU*, no. 4, p. 137–140.
14. Bardovskyi, V.P. (2015), “Formation of social responsibility of the state, business and trade unions”, *Ekonomicheskaya sreda*, no. 2 (12), p. 63-67.
15. Castater, E.G. (2015), *Labor Unions and Economic Inequality in the Wealthy Democracies* PhD diss, University of Tennessee, USA.

РОЗДІЛ III. ЦИВІЛЬНЕ ПРАВО ТА ЦИВІЛЬНИЙ ПРОЦЕС; МІЖНАРОДНЕ ПРИВАТНЕ ПРАВО

УДК 347.9:340.142

КАТЕГОРІЯ «ІСТИНА» ТА ОБҐРУНТОВАНІСТЬ СУДОВОГО РІШЕННЯ В ЦИВІЛЬНОМУ ПРОЦЕСІ

Андронов І.В., к.ю.н., доцент

*Національний університет «Одеська юридична академія»
вул. Академічна, 9, м. Одеса, Україна
andronov@i.ua*

Досліджено зміст категорії «обґрунтованість судового рішення». Встановлено зв'язок між обґрунтованістю судового рішення та такими категоріями, як «об'єктивна (матеріальна) істина» та «судова (юридична) істина». Визначено сутність обґрунтованості судового рішення залежно від виду судового акта в цивільному процесі (рішення суду, ухвали суду та судового наказу).

Ключові слова: об'єктивна істина, формальна істина, обґрунтованість, стандарт доказування, судові рішення.

КАТЕГОРИЯ «ИСТИНА» И ОБОСНОВАННОСТЬ СУДЕБНОГО РЕШЕНИЯ В ГРАЖДАНСКОМ ПРОЦЕССЕ

Андронов И.В.

*Национальный университет «Одесская юридическая академия», ул. Академическая, 9, г. Одеса, Украина
andronov@i.ua*

Исследовано содержание категории «обоснованность судебного решения». Установлена связь между обоснованностью судебного решения и такими категориями, как «объективная (материальная) истина» и «судебная (юридическая) истина». Определена сущность обоснованности судебного решения в зависимости от вида судебного акта в гражданском процессе (решения суда, определения суда и судебного приказа).

Ключевые слова: объективная истина, формальная истина, обоснованность, стандарт доказывания, судебное решение.

THE CATEGORY OF “TRUTH” AND THE VALIDITY OF THE COURT DECISION IN THE CIVIL PROCESS

Andronov I.V.

*National University “Odessa Law Academy” Academichna str., 9, Odesa, Ukraine
andronov@i.ua*

The content of the category “validity of court decision” is researched. The connection between the validity of a court decision and such categories as “objective (material) truth” and “judicial (legal) truth” is established.

It is established that the principle of objective truth can be used in determining the validity of a judicial act if the court is empowered to carry out its own investigation into the circumstances of the case (and therefore characteristic of the investigative model of the trial). According to this criterion, a court decision is considered justified only if the court has collected satisfactory evidence to enable on this basis to make absolutely reliable conclusions about the presence or absence of all the circumstances relevant for the resolution of the case.

It is stated that unlike the investigation process, in a competitive process in the event of a lack of evidence, the court must declare the failure by the party concerned to prove the burden of proof and make a decision depending on the distribution of the burden of proof between the parties. Consequently, the court establishes the so-called judicial (legal, formal) truth. Judicial truth should not be opposed to the objective (material) truth. They relate to each other as an ideal model of the ultimate goal of judicial knowledge (objective truth) and the real result of the cognitive activity of the court, obtained as a result of the use of its available procedural means (judicial truth).

It is concluded that a court decision adopted on the merits of the declared claims can be considered justified if the court has established the circumstances of the case on the basis of the statement of fulfilment (or non-fulfilment) by the parties of their burden of proof based on the internal conviction of the court formed on the basis of fully and thoroughly clarified circumstances, to which parties are referred to as the basis of their claims and objections, confirmed by the evidence that was investigated in the court session on a principle close to the standard of proof “beyond reasonable doubt”.

A court decision may be considered justified if the court has established the circumstances necessary for rendering a decision, on the basis of the statement of execution (or non-execution) by the parties of their burden of proof of the internal conviction of the court, formed on the principle close to the standard of proof of the “balance of probabilities”.

A court order may be considered justified if the court has established the existence of a debtor’s monetary obligation to the applicant, and the absence of a dispute about the right, based on the statement of the applicant’s failure to fulfil his/her burden of proof, based on the internal conviction of the court, formed on the principle close to the standard of proof “beyond reasonable doubt”.

Key words: objective truth, formal truth, reasonableness, standard of proof, judicial decision.

Будучи різновидом правозастосовної діяльності, судове правозастосування обов’язково передбачає встановлення судом фактичної основи справи як обов’язковий етап правозастосовної діяльності суду.

Ухвалення судового акта завжди має ґрунтуватись на встановлених судом обставинах справи. Тому будь-який акт суду в цивільному процесі незалежно від процесуальної форми його вираження має бути не лише законним, а й обґрунтованим. Як справедливо зазначає Т.В. Сахнова, вимога обґрунтованості характеризує доброякісність судового пізнання та його підсумків, відображених у судовому рішенні. Суд не може правильно реалізувати правозастосовну функцію без правильного встановлення обставин, що є предметом судового правозастосування. У цьому сенсі обґрунтованість судового рішення є фундаментом його законності [1, с. 438].

Оскільки суддя не був учасником подій та сприймає інформацію про обставини справи ретроспективно, з різних джерел, виникає питання, наскільки повним має бути знання судді про обставини справи, щоб ухвалене ним рішення можна було вважати обґрунтованим.

У юридичній літературі з теорії цивільного процесуального права щодо визначення необхідного ступеня достовірності й повноти встановлення судом обставин справи, досліджених доказів, що зумовлює правильність висновків суду під час ухвалення того чи іншого судового рішення, використовуються такі категорії, як «об’єктивна (матеріальна) істина» та «судова (юридична) істина». Вказані категорії характеризують принципово різні підходи до розуміння вимоги обґрунтованості судового рішення.

Над розробленням переліку та змісту вимог, що висуваються до судових рішень у цивільному судочинстві, працювали такі відомі науковці, як М.Г. Авдюков, М.А. Гурвіч, П.П. Заворотько, С.К. Загайнова, М.Б. Зейдер, О.Ф. Клейнман, В.В. Комаров, Д.Д. Луспеник, Т.В. Сахнова, Г.В. Фазікош, М.Й. Штефан, К.С. Юдельсон та інші. Проте єдиного підходу до визначення змісту вимоги обґрунтованості судового рішення не вироблено.

Метою статті є визначення ступеня впливу категорії «істина» на з’ясування суті вимоги обґрунтованості судового рішення.

Принцип об’єктивної істини домінував у юридичній літературі радянського періоду під час характеристики обґрунтованості рішення суду. Головна теза, яка покладалася в основу цього підходу, зводилася до того, що мета діяльності суду – встановлення матеріальної істини [2, с. 115].

На переконання М.Б. Зейдера, вимога обґрунтованості судового рішення, як і вимога його законності, постає з того положення, що судові рішення є актом суду, який встановлює об’єктивну істину в справі [3, с. 58].

На думку О.Ф. Клейнмана, обґрунтованість судового рішення означає, що висновки суду про фактичні обставини справи, які мають правове значення для вирішення цієї справи, повинні

спиратись на всебічне, повне та об'єктивне дослідження дійсних фактичних обставин, тобто на об'єктивну істину, за допомогою вказаних у законі засобів доказування [4, с. 84].

Встановлення істини П.Я. Трубніковим розглядалось як необхідна умова правосудності судових рішень, що ґрунтуються на фактах, правильність висновків про які не повинна викликати будь-яких сумнівів [5, с. 144]. Як об'єктивну істинність висновків суду про фактичні обставини справи обґрунтованість судового рішення розглядав В.Н. Щеглов [6, с. 56].

Наведені позиції науковців стосуються лише однієї з форм судових рішень у цивільному процесі – рішення суду, яким закінчується судовий розгляд та вирішується по суті цивільна справа. Однак вони наочно характеризують погляди радянських учених-процесуалістів на сутність категорії обґрунтованості судового рішення та її тісний зв'язок із принципом об'єктивної істини.

У сучасній науці цивільного процесуального права з огляду на посилення засади змагальності дедалі частіше пишуть про втрату актуальності принципом об'єктивної істини. Різниця між слідчим і змагальним процесом значною мірою проявляється у випадку вирішення питання про те, як повинен діяти суд у разі недостатності наданих сторонами доказів на підтвердження певної юридично значимої обставини справи. У слідчому процесі, метою якого є встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, на суд покладається обов'язок зібрати додаткові докази, яких не вистачає для встановлення обставин справи, оскільки вони існували в дійсності. Лише таке рішення вважатиметься обґрунтованим в умовах слідчої моделі судового процесу. У змагальному процесі в разі недостатності доказів суд повинен констатувати невиконання відповідною стороною тягара доказування та ухвалити рішення залежно від розподілу обов'язків доказування між сторонами (відмовити в задоволенні вимоги того учасника справи, на якого покладался тягар доказування та який не надав суду достатньо доказів на обґрунтування власної вимоги). Унаслідок цього суд встановлює так звану судову (юридичну, формальну) істину. Тобто обставина вважається такою, що не існувала, оскільки її існування не було належним чином доведене в суді. У змагальному процесі судові рішення, яке ґрунтується на такій судовій істині, також вважається обґрунтованим.

У Великобританії й США, де традиційно потужною є засада змагальності сторін та широко використовується суд присяжних, для характеристики повноти й достовірності встановлення судом обставин справи застосовується категорія «стандарт доказування». Саме з виконанням певного стандарту доказування пов'язується встановлення судом обставин справи, тобто встановлення формальної істини в справі.

Найвищим стандартом доказування є стандарт «поза розумними сумнівами», який є визнаним стандартом у кримінальному судочинстві [7, с. 107]. Цей стандарт доказування використовується в кримінальному процесі під час встановлення вини особи, яка обвинувачується у вчиненні злочину, та не властивий цивільному процесу. Стандарт доказування в цивільному процесі США визначається як баланс імовірностей: тягар доказування виконано, якщо суд може сказати, що стверджуване стороною більш імовірне, ніж ні. За низкою категорій справ (про розірвання шлюбу, захист права власності, відшкодування шкоди) потрібний більш високий ступінь імовірності, що близько до стандарту доказування в кримінальному процесі, де наявність події необхідно показати поза розумних сумнівів. Для визначення ступеня ймовірності використовуються математичні методи (розробляються в межах так званої теорії ймовірності доказів). Наприклад, баланс імовірності в математичному вираженні є перевагою щонайменше 0,51 до 0,49, що подія мала місце [8, с. 119; 9, с. 110].

Тобто сутність стандарту «баланс імовірностей» (balance of probabilities) полягає в тому, що на підставі оцінених доказів (оцінки доказування загалом) робиться висновок про певний факт (наприклад, завдання майнової шкоди) як такий, що скоріш за все мав місце, ніж не мав [7, с. 102].

У вітчизняній науці цивільного процесуального права також з'являються пропозиції з приводу необхідності закріплення на законодавчому рівні певного стандарту доказування в цивільних справах [10, с. 109]. Однак ця позиція значної підтримки серед українських науковців не отримала. Це зумовлюється наявністю в українському цивільному судочинстві окремих елементів слідчої моделі процесу, традиційного погляду на судові рішення не як на результат змагання двох сторін спору, а як на прояв справедливості з боку суду, який відображає реальний стан речей, а не формальну справедливість, вираховану математично.

Як слушно зазначив В.В. Вапнярчук, для країн континентальної правової сім'ї, до яких належить також Україна, характерний принцип внутрішнього переконання, який є більш близьким до стандарту «поза розумними сумнівами», адже якщо в судді не залишилось розумних сумнівів у винуватості обвинуваченого, то фактично це те ж, що суддя внутрішньо переконаний у його винуватості. Аналізуючи критику цього принципу з боку представників країн англосаксонської правової сім'ї, автор зазначає, що вони вважають неможливим застосування такого стандарту під час вирішення цивільно-правових спорів у порядку цивільного судочинства (на їх думку, він при цьому неефективний, оскільки його застосування веде до ухилю на користь відповідача, що може призвести до певних негативних наслідків (як до неправильного вирішення справи, так і взагалі до можливої відмови звернення за захистом своїх прав)) [7, с. 104].

З такою думкою можна погодитись лише частково. Справді, у разі неможливості з боку позивача переконати суд у правоті власної позиції справу виграє відповідач. Однак у разі наведення позивачем переконливих доводів і доказів на підтвердження власних вимог цей високий стандарт доказування гратиме на його користь, оскільки вже на відповідача покладатиметься обов'язок довести суду обґрунтованість своїх заперечень проти позову. Так, наприклад, якщо позивач вказує про надання відповідачеві грошових коштів у позику, він повинен надати суду докази, яких буде достатньо для того, щоб суд повною мірою переконався в цьому факті. З іншого боку, якщо відповідач стверджуватиме про часткове повернення боргу, на нього покладатиметься аналогічний обов'язок.

У цивільному процесі існує чіткий розподіл тягара доказування між сторонами (кожна сторона повинна довести суду ті обставини, на які вона посилається як на підставу своїх вимог і заперечень). Рівність сторін перед судом означає також наявність у них рівних можливостей переконувати суд у правоті власної позиції. Тому суд, ухвалюючи рішення по суті позовних вимог, повинен виходити не з балансу ймовірностей, а з того, чи виконала кожна зі сторін тягар доказування тих фактів, що входять у предмет доказування в справі, таким чином, щоб «перетягнути» внутрішнє переконання суду на власну користь.

Отже, обґрунтованість є наслідком належного обґрунтування, яке являє собою надання певною особою доказів та переконливих доводів із метою доведення правильності власної позиції. Обґрунтована вимога – це вимога, що ґрунтується на переконливих доказах, підкріплена достатньою кількістю доказів. Обґрунтоване судове рішення – це рішення, яким задоволена обґрунтована вимога та яким, відповідно, відмовлено в задоволенні необґрунтованої вимоги. Таким чином, обґрунтованість судового рішення прямо залежить від обґрунтованості вимог учасників процесу, стосовно яких це рішення прийнято.

Тобто в цивільному процесі України, з одного боку, відбувся відхід від принципу об'єктивної істини, викликаний посиленням змагальної засади судочинства та неможливістю суду збирати докази за власною ініціативою, а з іншого – перехід до встановлення судової істини в процесі не означає цілковите сприйняття англо-американської моделі доказування.

У юридичній літературі деякі автори зазначають, що судова істина – це окремий випадок об'єктивної істини [11, с. 118]. Із цим твердженням не можна цілковито погодитись. Концепція судової істини ґрунтується на тому, що процес судового доказування, пізнання судом обставин справи не ототожнюється з науковим дослідженням, а отже, сама процедура судового розгляду не завжди дає змогу суду встановити обставини справи так, як вони відбулися в дійсності.

Водночас не можна вважати правильною позицію тих авторів, які стверджують, що отримати повністю об'єктивні знання про обставини справи в межах судової процедури неможливо. Юридичні факти мають об'єктивний характер та легко можуть пізнаватися судом. Для цього й призначене судове доказування. Проте варто визнати, що можливість встановити об'єктивну істину в суду існує не завжди. На підтвердження цієї тези можна навести декілька прикладів:

- 1) ухвалення рішення на підставі визнання позову відповідачем або встановлення судом факту на підставі визнання його іншою стороною. «Істина», встановлена такими рішеннями, буде мати очевидно конвенційний (консенсуальний) характер та не обов'язково відображатиме дійсну ситуацію, яка мала місце в об'єктивній реальності;
- 2) ухвалення рішення на підставі законних презумпцій і фікцій. У такому випадку чітко зрозуміло, що судова істина не відповідає істині об'єктивній (особливо у випадку з фікціями);
- 3) ухвалення рішення про відмову в позові (або ухвали про відмову в задоволенні клопотання) можливе на тій лише підставі, що одна зі сторін не впоралась із виконанням свого обов'язку щодо доказування підстав власної вимоги. Якщо одна зі сторін не змогла довести суду наявність певних обставин, з якими закон пов'язує можливість задоволення її вимоги, це ще не означає, що такі обставини не існували в об'єктивній дійсності. Однак із позиції «судової істини» ці обставини вважаються такими, що не існували, оскільки не були доведені в суді у встановленому законом процесуальному порядку.

Наведені випадки не означають, що встановлення об'єктивної істини в змагальному процесі взагалі не є важливим для суду. Просто основною метою судочинства є не стільки встановлення об'єктивної (матеріальної) істини, скільки захист порушеного права. Тому в умовах неможливості отримати всю необхідну інформацію про обставини справи суд керується так званою формальною істиною, яка дає йому змогу завершити судовий процес у розумні строки та ухвалити рішення в справі. Змагальна процедура судового розгляду – це лише метод отримання судом найбільш повної інформації про обставини справи, що дає можливість суду проаналізувати ситуацію з двох позицій (позивача та відповідача) і прийняти найбільш правильне рішення.

Ступінь необхідної повноти й достовірності встановлення судом обставин, якого достатньо для визнання судового акта обґрунтованим, може бути різним залежно від виду судового акта та питання, що ним вирішується.

Так, наприклад, судовий наказ можна вважати обґрунтованим, якщо він ухвалений на підставі досліджених судом письмових доказів, доданих заявником до заяви, які беззаперечно свідчать про наявність грошового зобов'язання боржника перед заявником та дають суду можливість констатувати відсутність спору про право. Знання суду про обставини справи наказного провадження не можна вважати повними, оскільки джерелом отримання інформації є лише ті письмові докази, які були надані заявником. Суду на момент видачі судового наказу не відома позиція боржника, а тому інформація сприймається судом односторонньо. Однак процесуальний закон дозволяє в таких умовах приймати рішення у формі судового наказу з огляду на простоту й безспірність тих вимог, які розглядаються в порядку наказного провадження.

Ухвала суду про забезпечення позову може вважатись обґрунтованою, якщо судом встановлено потенційну можливість існування обставин, які в майбутньому можуть привести до неможливості або істотного ускладнення виконання рішення суду в цій справі. При цьому ступінь повноти й достовірності встановлення судом цих обставин є значно нижчим, ніж за встановлення судом обставин справи під час ухвалення рішення по суті позовних вимог, коли суд має повно та всебічно з'ясувати обставини, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджені тими доказами, які були досліджені в

судовому засіданні. Додані позивачем докази до клопотання про забезпечення позову не повинні безумовно свідчити про те, що невжиття заходів забезпечення позову обов'язково призведе до неможливості виконання рішення або істотного ускладнення його виконання. Вони лише повинні свідчити про вірогідність таких наслідків, при цьому рівень такої вірогідності не має бути дуже високим.

Таким чином, у сучасному цивільному процесуальному праві України покладення на суд обов'язку встановити об'єктивну істину та пов'язувати з нею обґрунтованість судового рішення не вбачається можливим з огляду на посилення засади змагальності судового процесу й неможливості суду проводити розслідування обставин справи за власною ініціативою.

Судову істину не варто протиставляти об'єктивній (матеріальній) істині. Вони співвідносяться як ідеальна модель кінцевої мети судового пізнання (об'єктивна істина) та реальний результат пізнавальної діяльності суду, отриманий у результаті використання наявних у нього процесуальних засобів (судова істина).

Можна назвати такі характерні риси судової істини:

- 1) судова істина не є істиною у філософському чи загальнонауковому розумінні цієї категорії. Цей термін використаний виключно для того, щоб підкреслити прагнення суду найбільш повно й об'єктивно встановити фактичні обставини та справедливо вирішити справу. Водночас судова істина – це лише презумпція істини, а інколи навіть фікція істини, оскільки в жодній справі суд не володіє всією повнотою інформації про обставини справи, однак недостатність інформації не вважається перешкодою для ухвалення рішення по суті спору та компенсується різними юридичними засобами (такими як презумпції та фікції). Ці засоби дають суду можливість прийняти рішення в умовах недостатності інформації про обставини справи, однак вони не допомагають встановити істину об'єктивну;
- 2) судова істина індивідуальна, вона встановлюється судом для конкретних осіб і стосовно конкретної вимоги;
- 3) судова істина встановлюється на основі повно та всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні;
- 4) судова істина не є абсолютною та в деяких встановлених законом випадках може бути спростована.

Рішення суду, ухвалене по суті заявлених вимог, можна вважати обґрунтованим, якщо суд встановив обставини справи на підставі констатації виконання (чи невиконання) сторонами свого тягаря доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим на основі повно та всебічно з'ясованих обставин, на які сторони посилаються як на підставу своїх вимог і заперечень, підтверджених тими доказами, які були досліджені в судовому засіданні за принципом, що є близьким до стандарту доказування «поза розумними сумнівами».

Постановляючи ухвалу з питань поточної судової діяльності, суд повинен встановлювати обставини, необхідні для постановлення ухвали, на підставі констатації виконання (чи невиконання) сторонами свого тягаря доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим за принципом, що є близьким до стандарту доказування «баланс імовірностей». У такому випадку судова ухвала може вважатись обґрунтованою.

Судовий наказ можна вважати обґрунтованим, якщо суд встановив наявність грошового зобов'язання боржника перед заявником та відсутність спору про право на підставі констатації виконання (чи невиконання) заявником свого тягаря доказування за внутрішнім переконанням суду, сформованим за принципом, що є близьким до стандарту доказування «поза розумними сумнівами».

ЛІТЕРАТУРА

1. Сахнова Т.В. Курс гражданского процесса: теоретические начала и основные институты / Т.В. Сахнова. – М. : Волтерс Клувер, 2008. – 696 с.
2. Вышинский А.Я. Теория судебных доказательств в советском праве / А.Я. Вышинский. – М. : Юридическое издательство НКЮ СССР, 1941. – 220 с.
3. Зейдер Н.Б. Судебное заседание и судебное решение в советском гражданском процессе : [учебное пособие] / Н.Б. Зейдер. – Саратов, 1959. – 98 с.
4. Клейнман А.Ф. Новейшие течения в советской науке гражданского процессуального права (очерки по истории) / А.Ф. Клейнман. – М. : Изд-во Московского ун-та, 1967. – 119 с.
5. Трубников П.Я. Вопросы гражданского процесса в практике Верховного Суда СССР / П.Я. Трубников. – М. : Юридическая литература, 1979. – 240 с.
6. Щеглов В.Н. Законность и обоснованность судебного решения по гражданско-правовому спору / В.Н. Щеглов. – Новосибирск: Новосибирское книжное издательство, 1958. – 88 с.
7. Вапнярчук В.В. Стандарт кримінального процесуального доказування / В.В. Вапнярчук // Вісник Національної академії правових наук України. – 2015. – № 1(80). – С. 100-112.
8. Здрок О.Н. Гражданский процесс зарубежных стран : [учебное пособие] / О.Н. Здрок. – М. : Изд-во деловой и учебной литературы, 2005. – 176 с.
9. Васильев С.В. Порівняльний цивільний процес : [підручник] / С.В. Васильев. – К. : Алерта, 2015. – 352 с.
10. Руда Т.В. Критерій достатності при оцінці доказів у цивільному судочинстві України і США : порівняльно-правовий аналіз / Т.В. Руда // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Серія «Юридичні науки». – 2011. – № 88. – С. 106-110.
11. Стельмах В.Ю. Судебная истина в уголовном судопроизводстве / В.Ю. Стельмах // Вестник Пермского университета. Серия «Юридические науки». – 2016. – Вып. 1 (31). – С. 112-120.

REFERENCES

1. Sakhnova, T.V. (2008), *Kurs grazhdanskoho protsesssa : teoreticheskie nachala i osnovnyie instituty* [Civil process course : theoretical principles and basic institutions], Volters Kluver, Moscow, Russia.
2. Vyshinskiy, A.Ya. (1941), *Teoriya sudebnykh dokazatelstv v sovetskom prave* [Theory of judicial evidence in Soviet law], Yuridicheskoe izdatelstvo NKIu SSSR, Moscow, Russia.
3. Zeyder, N.B. (1959), *Sudebnoe zasedanie i sudebnoe reshenie v sovetskom grazhdanskom protsesse : uchebnoe posobie* [Court session and judicial decision in the Soviet civil procedure : study guide], Saratov, Russia.
4. Kleinman, A.F. (1967), *Noveishie techeniya v sovetskoj nauke grazhdanskoho protsesualnogo prava (ocherki po istorii)* [The newest trends in the Soviet science of civil procedural law (outline of history)], Izd-vo Moskovskogo un-ta, Moscow, Russia.
5. Trubnikov, P.Ya. (1979), *Voprosy grazhdanskoho processa v praktike Verhovnoho Suda SSSR* [Issues of civil procedure in the practice of the Supreme Court of the USSR], Yurid. lit., Moscow, Russia.

6. Shcheglov, V.N. (1958), *Zakonnost i obosnovannost sudebnogo resheniya po grazhdansko-pravovomu sporu* [Legality and validity of a judicial decision on a civil dispute], Novosibirskoe knizhnoe izdatelstvo, Novosibirsk, Russia.
7. Vapnyarchuk, V.V. (2015), "Standard of criminal procedural proof", *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi pravovykh nauk Ukrayiny*, no. 1(80), pp. 100-112.
8. Zdrok, O.N. (2005), *Hrazhdanskii process zarubezhnykh stran : uchebnoe posobie* [The civil process of foreign countries : study guide], Izd-vo delovoy i uchebnoy literatury, Moscow, Russia.
9. Vasyliiev, S.V. (2015), *Porivnialnyi tsyvilnyi protsess : pidruchnyk* [Comparative civil process : textbook], Alerta, Kyiv, Ukraine.
10. Ruda, T.V. (2011), "The criterion of sufficiency in the assessment of evidence in civil proceedings in Ukraine and the USA : comparative legal analysis", *Visnyk Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka. Yurydychni nauky*, no. 88, pp. 106-110.
11. Stelmakh, V.Yu. (2016), "Judicial truth in criminal proceedings", *Vestnik Permskoho universiteta. Yuridicheskie nauki*, Iss. 1(31), pp. 112-120.

УДК 34: 796 (4+73)

ДО ПИТАННЯ ПРО МІСЦЕ СПОРТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМІ ПРАВА: ДОСВІД КРАЇН ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ ТА США

Ткалич М.О., к.ю.н., доцент

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
Max_t@i.ua

У статті проаналізовано різні підходи до розуміння поняття «спортивне право» та визначення місця спортивного права в системі права, що існують у країнах Європейського Союзу та в США. Автор робить висновок, що суперечка між прихильниками й супротивниками спортивного права як окремої галузі права фактично є суперечкою щодо існування окремої галузі спортивного законодавства. Відсутність єдиної позиції щодо розуміння сутності спортивного права частково пов'язана з різними підходами до визначення окремих правових категорій представниками англо-американської та романо-германської правових систем. При цьому процеси зближення правових систем окремих країн у межах Європейського Союзу та країн Європейського Союзу із США, а також розвиток спорту як єдиної глобальної системи, у межах якої функціонують ієрархічно структуровані федерації з окремих видів спорту, роблять процес зближення цих двох систем необхідним і невідворотним.

Ключові слова: спортивне право, галузь права, спортивне законодавство, галузь законодавства, правова система.

К ВОПРОСУ О МЕСТЕ СПОРТИВНОГО ПРАВА В СИСТЕМЕ ПРАВА: ОПЫТ СТРАН ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА И США

Ткалич М.О.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
Max_t@i.ua

В статье проанализированы различные подходы к пониманию понятия «спортивное право» и определению места спортивного права в системе права, существующие в странах Европейского Союза и в США. Автор делает вывод, что спор между сторонниками и противниками спортивного права как отдельной отрасли права фактически является спором о существовании отдельной области спортивного законодательства. Отсутствие единой позиции относительно понимания

сущности спортивного права частично связано с различными подходами к определению отдельных правовых категорий представителями англо-американской и романо-германской правовых систем. При этом процессы сближения правовых систем отдельных стран в рамках Европейского Союза и стран Европейского Союза с США, а также развитие спорта как единой глобальной системы, в рамках которой функционируют иерархически структурированные федерации по отдельным видам спорта, делают процесс сближения этих двух систем необходимым и неизбежным.

Ключевые слова: спортивное право, отрасль права, спортивное законодательство, отрасль законодательства, правовая система.

ON THE ISSUE OF THE PLACE OF SPORTS LAW IN THE LEGAL SYSTEM: THE EXPERIENCE OF THE EUROPEAN UNION COUNTRIES AND THE USA

Tkalych M.O.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovsky, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
Max_t@i.ua*

The article analyzes different approaches to understanding the concept of “sports law” and defining the place of sport law in the legal system existing in the European Union and the USA.

It is obvious that the recognition or non-recognition of the concept of sports law as a separate field of law in the European Union and the USA entirely depends on the understanding of the essence of the legal system, and the place of the sports law in this system. In most cases we observe a complete mix of categories such as the legal system, the system of legislation, the law, as scientific doctrine and the law, as academic discipline. Obviously, most authors do not distinguish sports law as a branch of law and the field of sports legislation, and some researchers perceive these categories, along with doctrine and discipline, as a whole. Perhaps this approach is justified for the Anglo-American legal tradition, but for the Roman-Germanic system it is not relevant.

With regard to the recognition of sports law as a separate branch of law, then such reasons, obviously, are not enough. And given the diversity of approaches to understanding the essence of sports law, let us assume that in fact the relevant dispute between European and American researchers in this regard is nothing other than a dispute about the existence of a separate branch of sports legislation.

At the same time, processes of convergence of the legal systems of countries within the European Union and with the USA, as well as the development of sport as a single global system, within which there are hierarchically structured federations of kinds sports, make the process of convergence of these two systems inevitable and necessary. In fact, separate elements of the two legal systems have already been merged to implement the legal regulation of various sports relations. In particular, the jurisdiction of CAS extends to disputes that arise in all countries, regardless of belonging to a particular legal family. At the same time, the status of CAS differs from the status of other arbitration tribunals in the countries of continental law. And the corporate rule-making of sports organizations goes far beyond the limits of the local rule-making of corporations at the national level. Consequently, one should agree with the position of the CAS regarding the actual existence of sports law as a separate sphere of legal regulation, but there is hardly any reason to assert the existence of a sports law as a separate branch of law, at least in the classical sense of the concept. At the same time, one should be aware of the difference in approaches to understanding the system of law in different legal systems. Of course, the task of representatives of both legal systems, both continental and Anglo-American, is to seek the possibility of unifying the legislation in the field of sport, taking into account the peculiarities of both systems.

Key words: sports law, field of law, sports legislation, field of legislation, legal system.

Сучасний спорт є унікальним соціальним, культурним, економічним і навіть політичним явищем, особливою сферою суспільних відносин, які складаються між різноманітними суб'єктами з приводу здійснення спортивної діяльності. Суспільні відносини, які складаються в межах сфери спорту, можна класифікувати на суто спортивні відносини та відносини, тісно пов'язані зі спортивними. Предметом цього дослідження є саме суспільні відносини у сфері спорту, тісно пов'язані зі спортивними відносинами. Зазначені відносини врегульовані нормами права. Проте як у нашій країні, так і в зарубіжних країнах наразі точаться активні дискусії з приводу сутності спортивного права та його місця в системі права.

Отже, чи є підстави визнавати спортивне право окремою галуззю права? У країнах Європейського Союзу та в США сформувалися загалом два основні підходи щодо визнання спортивного права як окремої галузі: 1) спортивне право безумовно існує як окрема галузь

права або перебуває на шляху до визнання як така; 2) спортивного права як окремої галузі права не існує й існувати не може.

Прибічниками визнання спортивного права як окремої галузі є такі відомі європейські та американські дослідники, як Айан Блекшоу, Боріс Колєв, Гайден Опі, Лоренцо Касіні, Майкл Белофф, Марі Деметріу, Роберт Зікман, Стівен Везеріл, Тім Керр та інші.

Зокрема, М. Белофф, Т. Керр і М. Деметріу в книзі «Спортивне право» стверджують: «Зараз право починає впливати на спортивну діяльність, спортивні організації та розгляд спорів у спорті іншим чином, ніж на інші види діяльності та інші організації. У сфері спорту поступово формуються самостійні вчення <...> англійські суди починають розглядати рішення спортивних організацій як спеціальні норми» [1, с. 3].

Англійський науковець С. Гардінер стверджує: «Буде правильним сказати, що спортивне право – це своєрідна суміш взаємопов'язаних юридичних дисциплін (галузей), що включають такі сфери, як договірне, податкове, трудове, конкурентне та кримінальне право, проте спеціальне (спортивне) законодавство та спортивне прецедентне право вже існують і розвиватимуться надалі. Зараз саме час визнати, що ера нової галузі права – спортивного права як особливої сфери наукових досліджень та екстенсивної практичної діяльності – уже розпочалася» [2, с. 3].

Варто зауважити, що підтримують концепцію спортивного права як окремої галузі насамперед представники країн англо-американської правової сім'ї. Так, саме за їх активної участі було розроблено концепцію «Lex sportiva» (латинізований термін «спортивне право»). Сутність цієї концепції полягає в тому, що спортивне право утворює окрему галузь права, унікальний правопорядок, який включає норми міжнародних спортивних організацій, норми національного законодавства, судову й арбітражну практику. Вочевидь, зазначена концепція сформувалась на підставі системи прецедентного права. Власне, саме про це йдеться в одному з рішень Спортивного арбітражного суду (далі – САС), який прямо називає систему загального права (зокрема, таку її частину, як «Lex mercatoria») основою для формування спортивного права («Lex sportiva») [3].

Сам факт створення колишнім президентом Міжнародного олімпійського комітету Хуаном Антоніо Самаранчем Спортивного арбітражного суду [4] та активне вироблення цим судом практики розгляду спорів у сфері спорту дає підстави деяким науковцям стверджувати існування галузі спортивного права. Так, відомий англійський юрист А. Блекшоу саме із цим пов'язує можливість визнання спортивного права як самостійної галузі: «Дайджест рішень САС за 1986–1998 роки засвідчив появу спортивного права («Lex Sportiva») через судові рішення САС. Справді, нарощування масиву судових рішень (у сфері спорту), які можуть бути використані як прецеденти всіма учасниками відносин у світі спорту, та, відповідно, сприяння гармонізації судових правил і принципів, що застосовуються у світі спорту, є метою САС» [5, с. 143].

Підтримує концепцію спортивного права також американський дослідник Тімоті Девіс. Він пропонує чітко сформулювати ознаки, за якими галузі права відрізняються одна від одної, і вже на цій підставі робити висновки щодо правомірності визнання спортивного права як галузі. На його думку, до цих критеріїв необхідно віднести такі:

- 1) спеціальний контекст (відокремлені правовідносини), у якому суди застосовують норми різних галузей права в «унікальний» спосіб;
- 2) фактичні особливості в межах спеціального контексту, які зумовлюють проблеми, що вимагають спеціального аналізу;
- 3) проблеми, для вирішення яких необхідно застосовувати норми відповідної галузі, мають виникати в різноманітних сферах правового регулювання, що вже існують, і врегульовані загальним правом або континентальним правом;

- 4) суспільні відносини в межах предмета правового регулювання мають бути взаємопов'язаними;
- 5) судові рішення, засновані на нормах відповідної галузі, відрізняються від рішень, заснованих на нормах інших галузей права; судові рішення, що стосуються конкретних спірних питань, використовуються як прецеденти для врегулювання подібних відносин;
- 6) відповідна галузь права має істотно впливати на бізнес, економіку, культуру й суспільство в певній країні або у світі загалом;
- 7) необхідний розвиток спеціального законодавства, спрямованого на регулювання специфічних суспільних відносин;
- 8) потрібні публікації збірок прецедентів, присвячених тематиці конкретної галузі;
- 9) необхідний розвиток юридичних журналів та інших видань, присвячених публікаціям на теми відповідної галузі права;
- 10) потрібне сприйняття запропонованої галузі права юридичними навчальними закладами;
- 11) необхідне визнання юридичною спільнотою (наприклад, асоціаціями правників) запропонованої галузі права як предметної сфери права [2, с. 8].

Вважаємо, що наведені ознаки галузі права можуть бути достатніми для прецедентного права, проте навряд чи є прийнятними для права континентального. При цьому навіть не всі представники англо-американської правової системи погоджуються з ідеєю спортивного права як окремої галузі права. Зокрема, один із піонерів «спортивного права», «батько спортивного права» Англії, президент – засновник «Британського товариства спорту і права», автор однієї з перших фундаментальних робіт зі спортивного права «Спорт і право» видатний юрист Едвард Грейсон стверджував, що спортивне право як окрема галузь не має під собою юридичного фундаменту, оскільки ні загальне право, ні право справедливості не дають змоги сформувати юридичну конструкцію, що застосовується винятково до відносин у сфері спорту. Норми різних галузей права, що використовуються для регулювання відносин у сфері спорту, тією ж мірою застосовуються для регулювання будь-яких інших суспільних відносин [6, с. 7].

Крім Е. Грейсона, скептично налаштовані щодо спортивного права як окремої галузі такі дослідники, як Габріель Фельдман, Гері Робертс, Пол Вейлер, Саймон Гардінер, Майкл Коцціліо, Чарльз Вудхауз та інші. Зокрема, Ч. Вудхауз, один із співзасновників «Британського товариства спорту і права» та юристів-практиків у сфері спорту, стверджував: «Я завжди казав, що спортивного права не існує. Натомість існує необхідність застосування різноманітних правових інститутів, зокрема договірного права, адміністративного права, конкурентного права, права інтелектуальної власності, деліктного права та трудового права, до конкретних ситуацій у спорті» [2, с. 140].

Представник Австралії Г. Опі зауважує: «Спортивне право не є такою ж загальною юридичною дисципліною (галуззю), як кримінальне право, право власності чи договірне право, а скоріше, воно являє собою сферу взаємодії права як такого з діяльністю у сфері спорту. Відтак використовується термін «право». Це викликає дебати серед учених про те, чи варто використовувати термін «спортивне право», який вказує на самостійну юридичну дисципліну (галузь), або ж «спорт і право», який відображає сферу застосування права» [2, с. 140].

Отже, очевидним є той факт, що визнання або невизнання концепції спортивного права як окремої галузі в країнах Європейського Союзу та в США цілком залежить від розуміння сутності системи права як такої та від місця окремих сфер правового регулювання в цій системі. Крім того, у наведених прикладах намагання окремих авторів обґрунтувати ту чи іншу позицію щодо досліджуваної тематики в більшості випадків спостерігаємо цілковите змішування таких категорій, як система права, система законодавства, право як наука та

право як навчальна дисципліна. Вочевидь, більшість авторів не розрізняють спортивне право як галузь права та галузь спортивного законодавства, а деякі дослідники сприймають зазначені категорії разом із доктриною й навчальною дисципліною як одне ціле. Можливо, такий підхід є виправданим для англо-американської правової традиції, проте для романо-германської системи він не властивий.

Що стосується визнання спортивного права саме як окремої галузі права, то таких підстав, вочевидь, недостатньо. А з огляду на розмаїття підходів до розуміння сутності спортивного права можемо припустити, що насправді відповідна суперечка європейських та американських науковців із цього приводу є нічим іншим, як суперечкою щодо існування окремої галузі спортивного законодавства.

Водночас процеси зближення правових систем окремих країн у межах Європейського Союзу, а також розвиток спорту як єдиної глобальної системи, у межах якої функціонують ієрархічно структуровані федерації з окремих видів спорту, роблять процес зближення цих двох систем невідворотним і необхідним. Фактично окремі елементи двох правових систем уже об'єдналися для здійснення правового регулювання різноманітних відносин у сфері спорту. Зокрема, юрисдикція САС поширюється на спори, які виникають у всіх країнах незалежно від приналежності до певної правової сім'ї. При цьому статус САС відрізняється від статусу інших третейських судів у країнах континентального права. А корпоративна нормотворчість спортивних організацій виходить за межі, у яких перебуває локальна нормотворчість корпорацій на національному рівні. Отже, необхідно погодитись із позицією САС щодо фактичного існування спортивного права як окремої сфери правового регулювання, проте навряд чи є підстави стверджувати існування спортивного права як окремої галузі права, принаймні в класичному розумінні цього поняття. При цьому варто усвідомлювати різницю в підходах до розуміння системи права в різних правових системах. Безумовно, завданням представників обох правових систем, як континентальної, так і англо-американської, є пошук можливостей уніфікації законодавства у сфері спорту з урахуванням особливостей обох систем.

ЛІТЕРАТУРА

1. Beloff M., Kerr T., Demetriou M. Sports Law. Oxford: Oxford Hart, 1999. 309 p.
2. Siekmann C.R., Soek J. Lex Sportiva: What Is Sports Law. Hague: Asser Press (Springer), 2012. 391 p.
3. Arbitration CAS 98/200 AEK Athens and SK Slavia Prague / Union of European Football Associations (UEFA), award of 20 August 1999. URL: http://www.kluwerarbitration.com/CommonUI/book-toc.aspx?book=TOC_Reeb_2002_V05.
4. History of the CAS. URL: <http://www.tas-cas.org/en/general-information/history-of-the-cas.html>.
5. Blackshaw I. Towards a “lex sportive”. *The International Sports Law Journal*. 2011. № 3–4. P. 140–144.

РОЗДІЛ IV. АДМІНІСТРАТИВНЕ ТА ФІНАНСОВЕ ПРАВО

УДК 349.6: 330

АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВІ ПОТРЕБИ У СФЕРІ ОХОРОНИ НАВКОЛИШНЬОГО ПРИРОДНОГО СЕРЕДОВИЩА УКРАЇНИ

Курінний Є.В., д.ю.н., професор

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
AnastasiaEland@gmail.com*

Статтю присвячено актуальній проблемі – загальній характеристиці адміністративно-правових потреб у сфері охорони навколишнього природного середовища України. Розглядаються питання оцінки сучасного стану охорони довкілля в нашій державі, ролі й місця адміністративного права в цих процесах. Обґрунтовується необхідність використання в цій сфері таких нових категорій, як об'єкт адміністративного права та адміністративно-правові потреби. Пропонуються класифікація та групи ризиків деформації останніх.

Ключові слова: навколишнє природне середовище, адміністративно-правове регулювання, об'єкт адміністративного права, адміністративно-правові потреби, публічний (суспільний) інтерес.

АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВЫЕ ПОТРЕБНОСТИ В СФЕРЕ ОКРУЖАЮЩЕЙ ПРИРОДНОЙ СРЕДЫ УКРАИНЫ

Куриной Е.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
AnastasiaEland@gmail.com*

Статья посвящена актуальной проблеме – общей характеристике административно-правовых потребностей в сфере охраны окружающей природной среды Украины. Рассматриваются вопросы оценки нынешнего состояния охраны окружающей среды в нашем государстве, роли и места административного права в этих процессах. Обосновывается необходимость использования в данной сфере таких новых категорий, как объект административного права и административно-правовые потребности. Предлагается классификация и группы рисков деформации последних.

Ключевые слова: окружающая природная среда, административно-правовое регулирование, объект административного права, административно-правовые потребности, публичный (общественный) интерес.

ADMINISTRATIVE AND LEGAL REQUIREMENTS IN THE FIELD OF ENVIRONMENTAL PROTECTION OF UKRAINE

Kurinnyi Ye.V.

*Zaporizhzhia National University, Zhukovskoho str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
AnastasiaEland@gmail.com*

The article is devoted to the urgent issue – the general characteristic of administrative and legal needs in the field of environmental protection in Ukraine. In particular, it is noted that the problem of improving state policy in the aforementioned sphere now remains on time and one of the top priorities in the agenda of Ukrainian society and the state. The need to expand further scientific research in the environmental sphere prompts its consideration of fundamentally new positions – the object of administrative law (the content of which are relevant social needs) and its derived administrative requirements.

Administrative and legal needs play an essential role in administrative relations and are intended to directly influence the formation of the optimal configuration of the respective groups of social relations on the basis of well-defined and objectively existing social needs.

The introduction of administrative legal requirements is quite appropriate and justified in conditions where the content of public (public or state) interest, which in turn should be formed on the basis of the relevant social needs, deforms in contemporary Ukrainian realities.

Among the pressing administrative and legal requirements in the field of the environment, it is possible to distinguish two blocks of social needs, which should have appropriate legal regulation. The first (static block) is the administrative needs of the organization of the environmental protection system. The second (block of dynamics) – functioning of the system as a whole and its structural (specific) components.

In terms of scale, the system of administrative and legal requirements for the protection of the environmental sphere is proposed to be divided into four-level classical schemes – general, generic, specific, and direct legal requirements.

Also, an important issue directly related to the administrative-legal needs (interests) in the field of environmental protection, in our opinion, is the system of risks of their deformation, which is proposed to be divided into two groups – the risks of subjective and objective nature.

It is stated that the positive prospect of full and timely implementation of key administrative requirements in the field of environmental protection depends on urgent reform (actual replacement) of the current domestic social matrix, which is now characterized by extremely low level of social organization and functioning, and is a major hindrance to the civilization development of Ukraine and its people.

Key words: environment, administrative-legal regulation, object of administrative law, administrative-legal needs, public interest.

Важливість проблем, пов'язаних з охороною сфери навколишнього природного середовища (далі – довкілля, екологічна сфера), важко переоцінити, адже без чистого повітря, води, землі, натуральних незабруднених продуктів харчування та загалом прийнятної екосфери неможливе повноцінне й здорове життя. Це усвідомлюється кожною небайдужою людиною, кожним відповідальним громадянином.

З XVII ст. (після буржуазних революцій у Нідерландах та Англії) країни Західної Європи поступово переходили в нову капіталістичну формацію, що у свою чергу спричинило поштовх для розвитку промислового виробництва, інтенсивні процеси якого з другої половини XIX ст. стали поширюватись і на територію сучасної України – частини тогочасної Російської імперії.

З того часу й дотепер для людства з кожним роком актуалізується проблема збереження довкілля, особливо загрозливих масштабів вона набула в останні 20–30 років, коли внаслідок так званого парникового ефекту в атмосфері спостерігається зростання питомої ваги вуглекислого газу, яке призвело до появи стійкої й небезпечної тенденції щорічного збільшення температури на поверхні нашої планети. Зокрема, тільки за останні 100 років цей показник склав $0,74^{\circ}\text{C}$, за прогнозами Міжурядової групи експертів зі зміни клімату (найбільш авторитетної міжнародної організації в галузі клімату) у найближчі 20 років зростання температури складе в середньому $0,2^{\circ}\text{C}$ за десятиліття, а до кінця поточного століття температура Землі може підвищитись від $1,8$ до $4,6^{\circ}\text{C}$ [1]. Такий стан довкілля разом зі збільшенням можливості ядерного конфлікту та появою й поширенням нових масштабних епідемій утворює реальну загрозу для сучасного й майбутнього людства та вимагає від міжнародної спільноти відповідного реагування. Так, спочатку був підписаний Кіотський протокол від 11 грудня 1997 р. – міжнародна угода про обмеження викидів в атмосферу парникових газів [2], пізніше також Паризька угода від 12 грудня 2015 р. – угода в межах Рамкової конвенції ООН про зміну клімату (UNFCCC) щодо регулювання заходів зі зменшення викидів діоксиду вуглецю з 2020 р. (цей документ має прийти на зміну Кіотському протоколу та, на відміну від нього, передбачає, що зобов'язання зі скорочення шкідливих викидів в атмосферу беруть на себе всі держави незалежно від ступеня їх економічного розвитку) [3].

Для України як частини світової спільноти екологічна сфера з огляду на Чорнобильську трагедію, значні кількісні показники забруднення повітря, водних і земельних ресурсів, велику кількість потенційно небезпечних промислових об'єктів та фактичне перебування в стані об'єкта мілітарної агресії має бути в центрі постійної уваги з боку державних і комунальних владних структур та небайдужої громадськості. На жаль, як свідчить практика суспільного життя, державна політика щодо охорони довкілля характеризується суперечливістю, безсистемністю, непослідовністю та владно-управлінською обмеженістю.

Негативні тенденції в українській екологічній сфері продовжують засмучувати та вимагають невідкладних заходів належного реагування. Зокрема, площа орної землі в Україні складає 57% (найбільший показник у Європі), за останні 100 років вміст найціннішого складника – гумусу – зменшився у вітчизняних ґрунтах майже на третину (з 4,2 до 3,2%) [4]. За роки незалежності з мапи України зникло більше 10 тис. малих річок; тільки за 2016 р. в українські водойми скинули більше 2 млрд м³ стоків, а офіційно через очисні споруди пройшли лише дві третини з них [5]; рівень забруднення атмосферного повітря за 2016 р. зріс на 7,7% і становить 3780,1 тис. т, крім того, у 2016 р. викиди діоксиду вуглецю в нашої країні в атмосферне повітря становили 150,6 т, що на 8,4% більше, ніж у 2015 р. [6]. В Україні налічується 6,5 тис. законних і близько 35 тис. незаконних сміттєзвалищ загальною площею 7% території, що дорівнює площі цілої Данії (понад 43 тис. км²); у нашої державі накопичено 54 млн м³ відходів, щороку сміттєві полігони поповнюються приблизно на 15-17 млн т, на переробку йде лише десята частина, щороку кожен українець викидає 360 кг сміття [7]. Незадовільний стан із довкіллям в Україні негативно позначається на рівні захворювань українських громадян та їх тривалості життя, середні показники якого – 64 роки для чоловіків та 76 років для жінок – є одними з найнижчих у Європі; за 25 років незалежності населення України скоротилось на понад 9 млн осіб [8].

Як не прикро констатувати, спостерігається соціальна деградація значної частини українського населення, яка проявляється в помітному зниженні рівнів загальної й правової культури та відповідної свідомості. Порівняно із 70-ми рр. ХХ ст., на які припали моє дитинство та юність, серед громадян сучасної України набагато зменшився поріг критичності до негативної поведінки, зокрема, пов'язаної зі збереженням довкілля. Так, якщо 40 років тому в українському селі (насамперед на його околицях) можна було випадково натрапити на 1–2 невеличкі смітники, що складались переважно з дрібного іржавого металобрухту (чайників, каструль і керогазів), то зараз тільки на одну сільську вулицю припадає щонайменше 2 стихійні смітники з набагато різноманітнішим та важко утилізованим асортиментом (пластмаса, пластик, поліетиленові пакети тощо). Однак навіть далеко ходити, вистачить лише зупинитись на дорозі, що веде з Києва до Борисполя, та прогулятись у ліску, який росте біля узбіччя, щоб побачити весь смітниковий «асортимент», що утворився за тривалі роки безгосподарності.

Такий незадовільний стан в екологічній сфері України походить не тільки від неефективної державної політики. Як уже зазначалося, він є відображенням тенденцій суттєвого зниження етико-моральних чеснот, ціннісних критеріїв серед частини українського населення, де в пошані стали байдужість, брехня, крадіяство, цинізм і безвідповідальність. Тільки слабкі, обмежені й недолугі особи можуть ставити на подібні «принципи» життя, бо рано чи пізно вони самі мають відчувати силу їх подвійної дії, що бумерангом спокути повернуться до них. На жаль, серед чиновництва, яке повинне розробляти та втілювати в життя державну політику у сфері охорони довкілля, немало таких осіб, які переважно керуються наведеними «античеснотами», для них інтерес особистого збагачення затьмарює совість і розум, на першому плані – тільки гроші.

Дуже прикро, що можновладці – представники як законодавчої, так і виконавчої влади – зовсім мало використовують можливості правового забезпечення охорони екологічної сфери, зокрема й адміністративно-правовий інструментарій, регулятивні, охоронні, матеріальні та процедурні норми якого складають основу правового арсеналу вироблення й реалізації владної політики в цій сфері. Саме норми адміністративного права відіграють головну, вирішальну роль у безпосередній організації та функціонуванні державних і самоврядних владних структур щодо охорони довкілля.

З огляду на важливість та актуальність питань, пов'язаних з адміністративно-правовим регулюванням охорони навколишнього природного середовища, ця наукова тематика постійно перебуває в полі зору українських учених-адміністративістів. Зокрема, в останні роки на дисертаційному рівні адміністративно-правові аспекти охорони довкілля

розглядалися Н.І. Золотарьовою, О.М. Гаврилюком, І.Д. Казанчук, Л.П. Коваленко, О.А. Улютіною, О.М. Хіміч.

Однак проблема вдосконалення державної політики в згаданій сфері залишається на часі та є однією з першочергових у порядку денному українського суспільства й держави. Необхідність розширення подальшого наукового пошуку в екологічній сфері спонукає до її розгляду з принципово нових позицій – об'єкта адміністративного права (зміст якого складають відповідні суспільні потреби) та похідних від нього адміністративних правопотреб. Саме визначення системи останніх та основних ризиків їх реалізації є головною метою статті.

Переходячи до викладу основного матеріалу, наголосимо на тому, що довкілля, або навколишнє природне середовище, – це всі живі й неживі об'єкти, що існують на Землі або в деякій її частині (наприклад, навколишнє середовище країни); це сукупність абіотичних і біотичних факторів, природних та змінених у результаті діяльності людини, які впливають на живий світ планети.

Навколишнє природне середовище розглядають у широкому (космічний простір) та вузькому (біосфера, навколишня оболонка Землі, яка охоплює частину атмосфери, гідросферу та верхню частину літосфери, що взаємопов'язані складними біогеохімічними циклами міграції речовин енергії) розумінні.

Довкілля поділяється на такі видові групи, як геологічне середовище, водне середовище, повітряне середовище та рослинний і тваринний світ [9].

Як уже наголошувалось, норми адміністративного права відіграють вирішальну роль у регулюванні суспільних відносин охорони екологічної сфери. Реалізація державної політики в цій сфері спрямована на використання природних ресурсів, охорону навколишнього природного середовища та забезпечення екологічної безпеки.

Метою діяльності органів виконавчої влади у сфері довкілля є дотримання вимог екологічного законодавства, забезпечення екологічних прав людини та запобігання екологічним правопорушенням.

Систему законодавчих актів, які регулюють державну діяльність в екологічній сфері, можна поділити на три основні групи: а) природоохоронні закони України («Про охорону навколишнього природного середовища», «Про екологічну експертизу», «Про відходи»); б) законодавчі акти природоресурсного характеру (Земельний кодекс України, Кодекс України про надра, Водний кодекс України, Лісовий кодекс України, закони України «Про тваринний світ», «Про рослинний світ» тощо); в) законодавчі акти, що регулюють управління у сфері екологічної безпеки (закони України «Про використання ядерної енергії та радіаційну безпеку», «Про вилучення із обігу, переробку, утилізацію, знищення або подальше використання неякісної та небезпечної продукції», «Про захист населення і територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру» тощо).

Також нормативно-правовими джерелами, що містять адміністративно-правові норми у сфері довкілля, можна вважати відповідні постанови Верховної Ради України, укази Президента України, постанови Кабінету Міністрів України, а також окремі відомчі акти міністерств, інших центральних органів виконавчої влади.

До органів виконавчої влади загальної компетенції в екологічній сфері належать Кабінет Міністрів України та місцеві державні адміністрації. Систему органів виконавчої влади спеціальної компетенції в цій сфері складають Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба геології та надр України, Державна служба з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, Державне агентство з водних ресурсів України, Державне агентство лісових ресурсів України, Державне агентство рибного господарства,

Міністерство охорони здоров'я України, Державна служба України з надзвичайних ситуацій та деякі інші.

Низка інших центральних органів виконавчої влади здійснюють функції управління в екологічній сфері тільки в межах відповідних органів (Міністерство інфраструктури України, Міністерство аграрної політики та продовольства України тощо) [10, с. 199-202].

Функції виконавчих структур у сфері охорони довкілля є найрізноманітнішими, насамперед це регуляторна діяльність (отримання від держави відповідних послуг громадянами та юридичними особами): надання дозволів на використання природних ресурсів, ліцензій на здійснення певних видів діяльності; надання дозволів і відводів; реєстрація та постановлення на облік; надання висновків екологічної експертизи; встановлення нормативів використання; обмеження або припинення діяльності [10, с. 209].

Крім того, відповідні органи виконавчої влади здійснюють функції державного контролю, нагляду й моніторингу у сфері навколишнього природного середовища.

Основою владно-управлінської діяльності щодо реалізації державної політики у сфері довкілля безперечно можна вважати відповідну адміністративно-правову охорону.

Адміністративно-правова охорона навколишнього природного середовища – це система адміністративно-правових засобів, визначених адміністративним законодавством України, за допомогою яких держава регулює суспільні відносини, пов'язані зі сферою збереження й відтворення природних об'єктів, особливо цінних та унікальних природних комплексів, раціонального використання природних ресурсів, забезпечення екологічної безпеки в ім'я сучасних і майбутніх поколінь, зосереджуючи зусилля на тому, що ці правовідносини залишались об'єктами охорони від протиправних посягань; діяльність, урегульована нормами адміністративного права, що здійснюється уповноваженими на те державними органами, у тому числі правоохоронними органами та органами місцевого самоврядування, у процесі здійснення виконавчо-розпорядчої діяльності, а також об'єднаннями громадян природоохоронного спрямування шляхом застосування ними системи управлінських заходів щодо попередження негативних наслідків, збереження й відновлення належного стану навколишнього природного середовища, раціонального використання природних ресурсів, встановлення безпечної для існування форми взаємодії суспільства та природи, сприятливої для життя й здоров'я людини.

Систему суб'єктів адміністративно-правової охорони довкілля складають органи загальної компетенції та окремі спеціалізовані структури (Верховна Рада України, Президент України, Кабінет Міністрів України, Рада національної безпеки і оборони України), органи спеціальної компетенції (Міністерство екології та природних ресурсів України, Державна служба з надзвичайних ситуацій України, Державна комісія з питань техногенно-екологічної безпеки тощо) та органи єдиної системи запобігання й реагування на надзвичайні екологічні ситуації (Державна прикордонна служба України, Національна поліція України, Національна гвардія України, регіональні та місцеві комісії з питань екологічної безпеки й надзвичайних ситуацій, органи та заклади охорони здоров'я, державні структури ветеринарної медицини).

До основних заходів адміністративно-правової охорони екологічної сфери віднесено такі:

- попередження негативного впливу на навколишнє середовище, що оточує людину або суспільство;
- гарантування безпечного для життя й здоров'я людей довкілля, збереження його належного стану;
- раціональне використання та відновлення об'єктів навколишнього природного середовища;
- припинення протиправних дій, які негативно впливають на стан довкілля [11].

Незважаючи на декларації керівництва держави щодо їх постійної уваги до екологічної сфери, особливо тих, хто безпосередньо має відповідати за стан охорони навколишнього природного середовища (очільники відповідних міністерств, служб та агентств), справи в цій складній і фактично поліструктурній, важко керованій сфері далекі від позитивного сприйняття й оцінки. Майже щодня з новин можна дізнатись про незаконне знищення зелених насаджень під чергову забудову, дозвіл на яку не відповідає чинним нормативам, виявлене стихійне звалище небезпечних відходів, про незаконний видобуток бурштину в західних областях Українського Полісся, протиправну вирубку лісового масиву або масове харчове отруєння школярів.

Після підписання Угоди про асоціацію України з Європейським Союзом (далі – ЄС) улітку 2014 р. наша держава взяла на себе певні зобов'язання щодо запровадження системи стандартів у сфері охорони довкілля, які діють у зазначеному міждержавному утворенні. Фактично ця знакова подія зумовила початок чергового етапу українських системних реформ, більшість яких проводяться в межах третьої за останні 20 років спроби адміністративної реформи (як відомо, перші дві, розпочаті в 1997 р. та 2010 р., не привели до очікуваних результатів).

На жаль, дії українських чиновників, незважаючи на постійні запевнення щодо їх прихильності до відповідних реформаторських кроків, свідчать про їх фактичну незацікавленість у позитивних змінах у країні. Сфера довкілля не є винятком, тільки за 2016 р. результати імплементації Угоди з ЄС у сфері довкілля та відновлюваної енергетики виявились невтішними – 16 балів зі 100 [12].

Прикладом, коли під гаслом необхідності втілення стандартів ЄС втілюються фактично приватні (корпоративні) інтереси, може слугувати ліквідація Санітарно-епідеміологічної служби України (далі – СЕС), яка формально відбулась 29 березня 2017 р. на підставі відповідної урядової постанови № 348, а фактично це сталось набагато раніше – ще в 2015 р. Контрольні повноваження СЕС мали перейти до новоствореної Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів, однак це досі не відбулося. Зараз діє спеціальний режим перевірок, нова зазначена наглядова структура не перевіряє якість продуктів харчування в магазинах, ринках, кафе чи ресторанах. У підсумку маємо зростання кількості харчових отруєнь фактично в кожному регіоні від 50% до 200%. Лише за офіційними даними в місті Києві захворюваність серед дітей на гострі кишкові інфекції збільшилась у 2,2 раза [13].

Не менш кричущим прикладом ігнорування об'єктивно існуючих потреб у сфері довкілля є епопея з львівським сміттям, яка тривала більше року (травень 2016 р. – червень 2017 р.), наслідки якої залишили свій сморідний слід майже в кожному куточку української землі, коли таємно, під покровом ночі, це сміття вивантажувалось майже на узбіччях доріг інших областей України, інколи за більше ніж 1 тис. км від місця походження. Або проблема з небезпечними відходами, яких в Україні накопичено 650–670 млн т, саме ці відходи є одним із вагомих провокаторів онкозахворювань та причиною скорочення тривалості життя населення [14].

Прикро, проте негативних прикладів у сфері охорони навколишнього природного середовища в рази більше, ніж позитивних історій. Як завжди, у таких ситуаціях виникають два сакраментальні питання: хто винуватий та що робити? Відповідь на перше не є однозначною, адже фактично винуваті всі громадяни, у тому числі пересічні, або звичайні, більшість яких унаслідок власної байдужості, недолугості та безвідповідальності майже щодня готові укладати сумнівні угоди з власним сумлінням, не думаючи про наслідки, порушуючи елементарні правила охорони довкілля. Що стосується можновладців усіх рівнів, то серед багатьох представників їхнього цеху діє неписане, проте достатньо відоме всім правило першочерговості власного інтересу, насамперед матеріального, а також такі

«ціннісні» категорії, як байдужість, недолугість, безвідповідальність, що поєднані з обов'язковими обманом і крадіємством.

Шукаючи відповідь на друге питання, не думаю, що буду дуже оригінальним, коли скажу, що не треба втрачати віри й надії у власні сили, варто спробувати знову знайти вихід із соціального лабіринту зневіри й розчарування, у якому опинилась Україна та її народ, проте при цьому залишити майже дитячі наївність і сподівання на те, що хтось зробить за нас нашу справу або хто надував хоча б раз, не надує наступного разу.

Головним правовим інструментарієм, своєрідним дороговказом виходу зі згаданого лабіринту, на мою думку, варто вважати українське адміністративне право, насамперед його новаційний складник, за допомогою якого постає можливість найбільш повно розкрити потенціал цієї галузі права, що у свою чергу забезпечить реальність настання очікуваного соціального результату.

Серед новітнього адміністративно-правового інструментарію особливу увагу необхідно звернути на об'єкт адміністративного права та адміністративно-правові потреби.

Зміст першої категорії охоплює всі об'єктивно існуючі суспільні потреби, реалізація яких відбувається в межах адміністративно-правового забезпечення. У свою чергу адміністративні правопотреби є похідними від суспільних потреб, які складають зміст об'єкта адміністративного права. Схема співвідношення між ними приблизна до існуючої конфігурації між адміністративними правовідносинами та предметом адміністративного права.

Зазначені адміністративно-правові потреби відіграють первинну роль щодо адміністративних відносин і покликані безпосередньо впливати на формування оптимальної конфігурації відповідних груп суспільних відносин на основі чітко визначених та об'єктивно існуючих суспільних потреб.

Запровадження адміністративних правопотреб є цілком доречним і виправданим в умовах, коли в сучасних українських реаліях деформується зміст публічного (суспільного чи державного) інтересу, який у свою чергу має формуватись на основі відповідних суспільних (соціальних) потреб.

Навіть поверховий аналіз алгоритму появи й нормативно-правового закріплення суспільного інтересу в межах процесів правоутворення та правотворчості дасть змогу виявити факт підміни змісту соціального інтересу на приватний (кланово-корпоративний), оскільки справжній суспільний (державний) інтерес завжди має походити зі змісту відповідної об'єктивно існуючої потреби.

Подібна соціальна аксіома діє в умовах правореалізації з тією лише відмінністю, що істинний, закріплений у правовій нормі суспільний інтерес ігнорується недобропорядним чиновником (повністю або частково) під час реалізації цієї норми.

Запровадження правопотреб, зокрема й адміністративних, не може негативно позначитись на чинних схемах і механізмах правореалізації; навпаки, будучи похідними від правопотреб, правовідносини максимально мінімізують випадки їх деформації як унаслідок підміни відповідного суспільного інтересу, закріпленого в нормі, так і під час безпосередньої реалізації норми права. Крім того, у разі використання адміністративних правопотреб більш чітко й зрозуміло буде проглядатись мотивація поведінки суб'єктів відповідних правовідносин (особливо владних суб'єктів).

Незважаючи на те, що проблематика адміністративно-правових потреб перебуває лише на перших етапах свого дослідження, їх цілком ефективно використання можливе не тільки в науково-теоретичному форматі, а й у теоретико-прикладних векторах наукового пошуку, зокрема напрямі, що стосується адміністративно-правової охорони екологічної сфери.

Так, серед нагальних адміністративно-правових потреб у сфері довкілля можна виокремити два блоки суспільних потреб, що повинні мати відповідну правову регламентацію. Перший (статичний блок) – це адміністративні потреби організації системи охорони навколишнього природного середовища. Другий (блок динаміки) – функціонування системи загалом та її структурних (видових) складових частин.

Адміністративно-правові потреби першого блоку мають органічний, залежний зв'язок із відповідними потребами організації загальної соціальної моделі України. У разі, коли зазначена загальна матриця має низький рівень соціальної організації, сподіватись на те, що в сателітній до неї моделі охорони довкілля можна досягнути більш кращої організації, досить наївно. Так, можна досягнути певного організаційного покращення (чітко визначити видові складники екологічної сфери та виробити оптимальну систему суб'єктів її адміністративно-правової охорони і їх повноваження), проте ті ціннісні пріоритети, негласні принципи організації й функціонування загальної соціальної моделі не дозволяють автономну організацію й функціонування підсистеми екологічної сфери та через певний час дискредитують її (характерний приклад подібного стану з новими інституціями у сфері протидії корупції в Україні – Національне антикорупційне бюро України та Національне агентство з питань запобігання корупції).

Ефективна реалізація адміністративних правопотреб функціонування також дуже проблематична з наведених вище причин. Однак за цих умов більш-менш чітко хоча б на науково-експертному рівні можна визначити систему стратегічних, перспективних правопотреб у сфері охорони довкілля. Це, наприклад, підготовка та здійснення своєрідного екологічного лікнепу населення, починаючи з дошкільних виховних закладів і школи, а також запровадження через засоби масової інформації соціальної реклами пізнавально-виховного характеру, визначення обґрунтованих термінів кінцевого використання на об'єктах торгівлі поліетиленових пакетів, автомобілів із двигунами внутрішнього згоряння (як це вже зроблено в Німеччині).

За масштабом дії систему адміністративно-правових потреб охорони екологічної сфери пропонується поділити за класичною чотирирівневою схемою: загальні, родові, видові та безпосередні потреби. Загальні потреби – це правопотребі які стосуються організації й функціонування загальної соціальної матриці України та прямо чи опосередковано впливають на формування й роботу її невід'ємної складової частини – моделі охорони довкілля. Родові потреби – це однорідні адміністративно-правові потреби, що стосуються безпосередньої організації й функціонування системи (моделі) охорони навколишнього природного середовища. Видові потреби – це самостійні складові різновиди родових правопотреб (наприклад, адміністративно-правові потреби у сфері забезпечення санітарних норм і стандартів продуктів харчування, геологічного середовища; адміністративно-правові потреби у сфері забезпечення санітарних норм і стандартів водного середовища; адміністративно-правові потреби у сфері забезпечення санітарних норм і стандартів повітряного середовища, рослинного й тваринного світу тощо). Безпосередні потреби – це адміністративні правопотребі, які закріплені в конкретній правовій нормі, що реалізується через відповідні правовідносини.

Іншим важливим питанням, яке безпосередньо стосується адміністративно-правових потреб (інтересів) у сфері охорони довкілля, на мою думку, є система ризиків їх деформації, яку пропонується поділити на дві групи – ризики суб'єктивного та об'єктивного характеру.

Група суб'єктивних ризиків складається з двох різновидів: а) ризики, що виникають під час перших етапів правобуття – правоутворення та правотворчості (згадувана вище підміна суспільних потреб та інтересів на протилежні їм за змістом приватні інтереси з подальшою фіксацією в нормах законодавчих чи інших нормативно-правових актів або неповне, часткове закріплення зазначених потреб); б) ризики, які можуть виникати під час правореалізації шляхом дії чи бездіяльності владних суб'єктів, спрямованих на невиконання

(ігнорування, фактичний саботаж або штучне, безпідставне використання чиновництвом дискреційного формату виконання своїх безпосередніх обов'язків) конкретних правопотреб, що зафіксовані в нормах адміністративного права.

Група об'єктивних ризиків – це насамперед об'єктивно існуюча українська модель гранично низького рівня соціальної організації, яку за результатами тривалої соціальної практики останніх 20 років можна вважати головним гальмом суспільного, політичного й економічного розвитку нашої країни (саме ця модель перешкоджає демократизації, становленню інститутів громадянського суспільства та правової держави в Україні). Також, як уже зазначалося, без відчутних, кардинальних змін щодо підвищення рівня соціальної організації загальної української матриці сподівання на значні позитивні зміни в системі адміністративно-правової охорони вітчизняної екологічної сфери здебільшого залишаються марними з огляду на об'єктивну залежність цієї підсистеми від загальної соціальної системи України.

Наостанок можна зробити такі висновки:

- сфера довкілля є найбільш важливим для життя та здоров'я громадян, інтегрованим у суспільне життя складником, що має численні, обопільно залежні зв'язки з іншими життєво важливими галузями людського буття (такими як охорона здоров'я, транспорт, паливно-енергетичний комплекс, промисловість, сільське господарство, національна безпека, оборона тощо);
- сучасний стан адміністративно-правової охорони екологічної сфери України має негативну оцінку та потребує свого організаційного й функціонального вдосконалення;
- серед новітнього правового інструментарію, що суттєво може поліпшити ефективність правового забезпечення цієї сфери, особлива роль відводиться такій категорії, як адміністративні правопотребі, використання якої дасть змогу чітко визначити систему нагальних суспільних потреб у сфері довкілля та суттєво скоротити ризики деформації публічного (суспільного, державного) інтересу під час процесів відповідних правоутворення й правореалізації;
- позитивна перспектива повного та своєчасного втілення в життя ключових адміністративних правопотреб у сфері охорони навколишнього природного середовища (забезпечення дотримання санітарних норм і стандартів продуктів харчування, подолання вітчизняної технологічної архаїки, забезпечення придатного для життя людей геологічного, водного, повітряного середовища, збереження рослинного й тваринного світу) безпосередньо залежить від невідкладного реформування (фактичної заміни) чинної вітчизняної соціальної матриці, яка поки що характеризується гранично низьким рівнем суспільної організації й функціонування та є головним гальмом цивілізаційного розвитку України і її народу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кліматичні зміни [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://www.npblog.com.ua/Кліматичні_зміни.
2. Кіотський протокол [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Кіотський_протокол.
3. Паризька угода [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Паризька_угода.
4. Забродська О. Проблема скорочення орних земель та погіршення їх якості в Україні [Електронний ресурс] / О. Забродська, В. Золотар. – Режим доступу : <https://nauka.kushnir.mk/ua>.

5. В Україні зникають малі річки – асоціація рибалок [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://www.bbc.com>.
6. Майструк Я. Викиди забруднюючих речовин у повітря в Україні за рік зросли на 7,7% [Електронний ресурс] / Я. Майструк. – Режим доступу : www.unn.com.ua.
7. Макаренко І. Площа сміттєзвалищ в Україні дорівнює площі Данії / І. Макаренко [Електронний ресурс]. – Режим доступу : www.unn.com.ua.
8. Зануда А. Українська демографія: що змінилося за 25 років [Електронний ресурс] / А. Зануда. – Режим доступу : <https://www.bbc.com>.
9. Довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Довкілля>.
10. Адміністративне право України. Академічний курс : [підручник] : у 2 т. / за ред. В.Б. Авер'янова. – К. : Юридична думка, 2009-2009. – Т. 2 : Особлива частина. – 2009. – 600 с.
11. Адміністративно-правова охорона навколишнього природного середовища [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Адміністративно-правова_охорона_навколишнього_природного_середовища.
12. Оцінка виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у сфері довкілля [Електронний ресурс]. – Режим доступу : https://ecoclubua.com/Оцінка_виконання_Угоди_про_асоціацію_між_Україною_та_ЄС_у_сфері_довкілля.
13. Тригубенко С. Через ліквідацію СЕС українці стали труїтися продуктами [Електронний ресурс] / С. Тригубенко. – Режим доступу : www.unn.com.ua.
14. Бондар А. небезпечні відходи провокують онкозахворювання та скорочують життя жителям майже 10 областей [Електронний ресурс] / А. Бондар. – Режим доступу : www.unn.com.ua.

REFERENCES

1. “Climate changes”, available at : https://www.npblog.com.ua/Кліматичні_зміни.
2. “Kyoto Protocol”, available at : https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Київський_протокол.
3. “The Paris Agreement”, available at : https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Парижська_угода.
4. Zabrodska, O. and Zolotar, V. “The problem of reducing the arable land and deteriorating its quality in Ukraine”, available at : <https://nauka.kushnir.mk/ua>.
5. “In Ukraine, small rivers disappear – association of fishermen”, available at : <https://www.bbc.com>.
6. Maystruk, Ya. (2017), “Emissions of pollutants into the air in Ukraine increased by 7.7% for the year”, available at : www.unn.com.ua.
7. Makarenko, I. (2016), “The area of landfills in Ukraine is equal to the area of Denmark – an expert”, available at : www.unn.com.ua.
8. Zanuda, A. (2016), “Ukrainian demography : what has changed in 25 years”, available at : <https://www.bbc.com>.
9. “Environment”, available at : <https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Довкілля>.
10. (2009), *Administrativne pravo Ukrayiny. Akademichniy kurs : pidruchnyk : u 2 t.* [Administrative Law of Ukraine. Academic course : textbook : in 2 Vols.], volum 2 : *Osoblyva chastyna* [Special part], Yurydychna dumka, Kyiv, Ukraine.

11. "Administrative-legal protection of the environment", available at : https://uk.m.wikipedia.org/wiki/Адміністративно-правова_охорона_навколишнього_природного_середовища.
12. "Assessment of the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU in the field of the environment", available at : https://ecoclubua.com/Оцінка_виконання_Угоди_про_асоціацію_між_Україною_та_ЄС_у_сфері_довкілля.
13. Tryhubenko S. (2017), "Over the liquidation of SES, Ukrainians began to suffer from food poisoning", available at : www.unn.com.ua.
14. Bondar A. (2017), "Hazardous waste provokes oncological diseases and shortens life of residents of almost 10 regions", available at : www.unn.com.ua.

УДК 342: 95

КЛАСИФІКАЦІЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ПРАВОВИХ ВІДНОСИН У ПРИКОРДОННІЙ СФЕРІ

Кушнір І.П., к.ю.н., ст. викладач

*Національна академія Державної прикордонної служби України
імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, Україна
id_kushniri@ukr.net*

Статтю присвячено дослідженню класифікації інформаційно-правових відносин у межах функціонування прикордонного відомства. Розглянуте поняття «класифікація» з урахуванням особливості інформаційно-правових відносин дало змогу сформулювати критерії класифікації інформаційних правовідносин у прикордонній сфері.

Ключові слова: інформаційні правовідносини, інформація, класифікація, критерії, прикордонна сфера.

КЛАССИФИКАЦИЯ ИНФОРМАЦИОННО-ПРАВОВЫХ ОТНОШЕНИЙ В ПОГРАНИЧНОЙ СФЕРЕ

Кушнир И.П.

*Национальная академия Государственной пограничной службы Украины имени Богдана Хмельницкого,
ул. Шевченко, 46, г. Хмельницкий, Украина
id_kushniri@ukr.net*

Статья посвящена исследованию классификации информационно-правовых отношений в рамках функционирования пограничного ведомства. Рассмотренное понятие «классификация» с учетом особенности информационно-правовых отношений позволило сформулировать критерии классификации информационных правоотношений в пограничной сфере.

Ключевые слова: информационные правоотношения, информация, классификация, критерии, пограничная сфера.

CLASSIFICATION OF INFORMATION AND LEGAL RELATIONS IN BORDER SPHERE

Kushnir I.P.

*National Academy of State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi,
Shevchenko str., 46, Khmelnytskyi, Ukraine
id_kushniri@ukr.net*

The article is devoted to the study of the classification of information and legal relations within the framework of the functioning of the border agency.

The up to date state and legal relations are characterized by progressive openness and transparency in their activities due to the development of civil society and European integration. Activities of bodies of

the state border guard service became significantly open, especially after transformation from a military formation into a special law enforcement agency (2003) and the further active introduction of European standards of border guarding into the activities. The development of the information component of the state border protection system of Ukraine and the expansion of information exchange framework are provided by the Development Strategy of the State Border Guard Service of Ukraine. The distribution of various types of information relating to both internal and external activities of the border authority results into the expansion of the classification criteria for the information and legal relations.

The classification of information and legal relations has already been the content of scientific works, including the researches of similar relations with the participation of certain bodies of state power, but the classification of information and legal relations in the border sphere was not considered separately, which increases the relevance of their research.

The aim of the research is to determine criteria for the classification of information and legal relations in the border sphere on the basis of analysis of existing approaches to the classification of information and legal relations.

The article determines that the classification of information and legal relations in the border sphere is a systematic arrangement of information and legal relations, which consist of separate subgroups combined by common features and properties characteristic of the sphere of the state border protection.

The study emphasizes the lack of legislative consolidation and unity of scientific understanding concerning the classification of information and legal relations. Considering the fact and taking into account the peculiarities of information and legal relations, the following criteria for the classification of information and legal relations in the border sphere are formulated: depending on the direction of activity; according to state and legal interests; by the order of providing (receiving) of data; by sources of data about information and legal relations; by availability; according to the form of fixing, preservation and dissemination of information and legal relations; by content (orientation); by the directions of reporting about the activities of the SBGS; depending on the subject structure; by the territory; by the circle of subjects.

Taking into account the dynamism, versatility, rapid development, and dependence of the researched relations on the objective conditions of the state border protection, it can be assumed that the defined criteria of classification are not comprehensive.

The proposed classification of information and legal relations in the border sphere can be used for theoretical and legal substantiation of similar relations of other state authorities, and the expansion of classification criteria become the subject of further scientific research.

Key words: information and legal relations, information, classification, criteria, border sphere.

Новітнім державно-правовим відносинам притаманна прогресуюча відкритість і прозорість у їх діяльності, що пов'язується з розвитком громадянського суспільства та європейською інтеграцією. Значно відкритою стала діяльність також органів охорони державного кордону, особливо після трансформування з військового формування в правоохоронний орган спеціального призначення (у 2003 р.) та подальшого активного впровадження в діяльність європейських стандартів охорони кордонів. Розвиток інформаційного складника системи охорони державного кордону України та розширення формату обміну інформацією передбачені Стратегією розвитку Державної прикордонної служби України [1]. Поширення різного характеру відомостей, що стосуються як внутрішньої, так і зовнішньої діяльності [2] прикордонного відомства, приводить до розширення критеріїв класифікації інформаційно-правових відносин.

Класифікація інформаційно-правових відносин уже була змістом наукових напрацювань, зокрема, І.В. Арістової, І.В. Безверхньої, Р.А. Калюжного, О.П. Климентьева, О.В. Копана, В.А. Копилова, Б.А. Кормича, О.В. Кохановської, М.А. Лапіна, В.І. Лапіна, Д.О. Маріц, О.Г. Марценюка, А.І. Марущака, Л.В. Перевалової, Д.О. Перова, А.Г. Ревіна, О.М. Селезньової, В.Д. Чернадчука, О.І. Яременко та інших учених. Окремі праці присвячені дослідженню такої класифікації за участю органів державної влади (наприклад, роботи М.Ю. Кузнецової, І.М. Сопілко, І.О. Чухлебова та інших авторів). Класифікація інформаційно-правових відносин у прикордонній сфері окремо не розглядалася, що підсилює актуальність дослідження.

Мета статті – визначити критерії класифікації інформаційних правовідносин у прикордонній сфері на підставі аналізу існуючих підходів до класифікації інформаційно-правових відносин.

Розглядаючи класифікацію будь-яких відносин, варто з'ясувати сутність цього явища. Словник української мови тлумачить поняття «класифікація» в двох напрямках: 1) дія за значенням (процес) «класифікувати»; 2) система розподілу предметів, явищ або понять на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями. Класифікацією називається система розміщення предметів за класами на підставі схожості цих предметів усередині класу та їх відмінності від предметів інших класів [3]. Причому класифікувати означає розподіляти предмети, явища або поняття на класи, групи тощо за спільними ознаками, властивостями; групувати [4].

М.Ю. Кузнецова трактує класифікацію як систему підпорядкованих певному критерію явищ, предметів, понять (класів), що поділені спільними ознаками [5, с. 200].

У подальшому будемо розглядати класифікацію інформаційно-правових відносин у прикордонній сфері як системне впорядкування інформаційних правовідносин, що складається з окремих підгруп, об'єднаних спільними рисами та властивостями, характерними для сфери охорони державного кордону.

І.О. Чухлебов досліджує інформаційно-правові відносини у сфері кадрової політики органів публічної адміністрації крізь призму адміністративно-правових відносин [6, с. 45-48]. Вважаємо, що сьогодні розвиток інформаційного права як галузі права та як науки потребує вироблення власних категорій.

Досліджуючи класифікацію інформаційно-правових відносин за участю органів виконавчої влади, М.Ю. Кузнецова пропонує поділити критерії такої класифікації на дві групи: теоретичну (доктринальну) і законодавчу (легальну). Також вона пропонує такі критерії, як за суб'єктами інформаційних правовідносин та за об'єктами інформаційних правовідносин [5, с. 201].

І.М. Сопілко визначає, що державні органи є повноправними учасниками інформаційно-правових відносин та, на відміну від інших суб'єктів, вступають у такі відносини виключно на підставі й відповідно до норм права. У зв'язку із цим виникає теоретичне питання щодо видів інформації (що є предметом інформаційних правовідносин), яку можуть отримувати органи державної влади України [7, с. 74].

Тому з огляду на відсутність єдиного законодавчого закріплення та наукового підходу до класифікації інформаційно-правових відносин, а також на розвиток інформаційно-правової діяльності органів охорони державного кордону визначимо критерії класифікації таких правовідносин у прикордонній сфері.

Залежно від напрямку діяльності інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері є внутрішніми та зовнішніми.

За внутрішнім спрямуванням інформаційно-правові відносини пов'язані з такими явищами: діяльністю відомства; організацією та функціонуванням Державної прикордонної служби України (порядок прийняття на службу, проходження служби, порядок і підстави реалізації прав та обов'язків, забезпечення соціального захисту персоналу, порядок і підстави звільнення зі служби); правомірним і неправомірним перетинанням кордону; інформаційно-аналітичною діяльністю; діяльністю щодо захисту й збереження інформації тощо.

За зовнішнім спрямуванням інформаційно-правові відносини пов'язані з такими явищами: порядком і підставами перетинання державного кордону за різних умов; урегулюванням окремих питань, пов'язаних із перетинанням державного кордону громадянами України, іноземними громадянами та особами без громадянства; висвітленням результатів діяльності та своєчасним доведенням змін щодо порядку перетинання державного кордону в засобах масової інформації тощо.

За державно-правовими інтересами інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері є позитивними та негативними.

Позитивні – це відносини в межах правомірної діяльності та результативності прикордонного відомства про належне виконання завдань, доведення змін у законодавстві щодо порядку й правил перетинання державного кордону України. Останнім часом актуальним є впровадження в діяльність Державної прикордонної служби України (далі – ДПСУ) сучасних європейських методів, способів і засобів охорони державного кордону, міжнародної співпраці.

Негативні інформаційно-правові відносини пов'язані з порушеннями в інформаційній прикордонній сфері, протиправною діяльністю посадових осіб ДПСУ, у тому числі корупційними явищами, недотриманням збереження державної таємниці, поширенням службової інформації тощо.

За порядком надання (надходження даних) інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері поділяються на першочергові, періодичні та за запитом.

Першочергові відносини виникають за різкої зміни обставин охорони державного кордону та потребують прийняття рішення з уточнення дій персоналу. Підставою таких відносин є інформація про важливі події та зміни, актуальні під час перетинання державного кордону (наприклад, організація пропуску через державний кордон на період Великодніх свят), повсякденні результати діяльності прикордонного відомства, ситуація в контрольному пункті в'їзду-виїзду в зоні проведення антитерористичної операції (переважно висвітлюється в засобах масової інформації, у тому числі онлайн-конференціях, та на офіційному сайті ДПСУ).

Періодичні інформаційні відносини виникають на певному етапі для виконання конкретних завдань (наприклад, реалізація Концепції розвитку Державної прикордонної служби України на період до 2015 р., періодичне звітування про діяльність відомства: кількість пропущених у встановленому порядку через державний кордон, затриманих за незаконне перетинання (спробу) державного кордону осіб, кількість складених протоколів про адміністративні правопорушення, кількість затриманих нелегальних мігрантів, кількість відпрацьованих запитів на інформацію, фінансовий звіт про витрачання коштів). Періодичність може бути за місяць, за три місяці, за шість місяців та за рік.

На виконання вимог Закону України «Про звернення громадян» громадяни України, іноземні громадяни звертаються з індивідуальним зверненням із питань перетинання державного кордону та діяльності прикордонного відомства, як правило, щодо правомірності дій посадових осіб ДПСУ, роз'яснення норм законодавства в межах компетенції відомства. Крім цього, із запитами звертаються військовослужбовці (про порядок проходження військової служби, з питань соціального захисту тощо). Запити надходять до Адміністрації Державної прикордонної служби України від вищих органів державної влади: Адміністрації Президента України, Верховної Ради України, Кабінету Міністрів України, від інших органів державної влади, органів місцевого самоврядування, установ, організацій та підприємств.

За джерелами отримання відомостей інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері класифікуються таким чином:

- нормативно-правові акти, які регламентують діяльність ДПСУ та порядок і правила перетинання державного кордону України;
- повідомлення компетентних посадових осіб держави про організаційні та штатні зміни в діяльності прикордонної служби (наприклад, звернення Президента України до народу з повідомленням про безвізовий режим із країнами Європейського Союзу або представлення нового Голови ДПСУ);
- публікації, розміщені на офіційному сайті ДПСУ, прикордонних органів;

- повідомлення й роз'яснення прес-служби Адміністрації ДПСУ та відповідних посадових осіб відомства;
- публікації, розміщені в офіційних друкованих джерелах «Прикордонник України», «Урядовий кур'єр» тощо;
- матеріали за результатами звернень громадян за телефоном служби «Довіра» (надання громадянам України, іноземцям та особам без громадянства відповідей на питання консультаційного характеру в межах компетенції ДПСУ).

За доступністю інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері бувають відкритого та обмеженого доступу (службові, таємні, конфіденційні).

Інформаційні відносини в прикордонній сфері відкритого доступу – це відносини, пов'язані з перетинанням державного кордону, його охороною та діяльністю ДПСУ в разі, якщо вони не належать до відносин з обмеженим доступом.

З обмеженим доступом пов'язані відносини із забезпеченням збереження й обігу конфіденційної, таємної та службової інформації [8, ч. 1 ст. 21].

За формою фіксування, збереження та поширення інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері бувають пов'язані з документуванням відомостей (службова документація, відповіді на різноманітні запити), збереженням на електронних носіях і в мережі Інтернет даних, поширенням усно в засобах масової інформації повідомлень, поширенням в офіційних друкованих виданнях законодавчих змін та їх роз'яснень (наприклад, газети «Урядовий кур'єр», «Прикордонник України»).

За змістом (спрямованістю) інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері пов'язані з порядком перетинання державного кордону, з фактами перетинання державного кордону, з діяльністю посадових осіб ДПСУ (правомірні та неправомірні дії) тощо.

За напрямками звітнього характеру про діяльність ДПСУ інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері класифікуються таким чином:

- за результатами охорони державного кордону (прикордонної служби, прикордонного контролю, Морської охорони, прикордонної авіації, аналіз ризиків);
- щодо здійснення державної регуляторної політики в межах діяльності відомства (розроблення, відстеження, планування діяльності з підготовки проектів регуляторних актів; недопущення прийняття регуляторних актів, які є недоцільними, непослідовними або не узгоджуються чи дублюють чинні регуляторні акти; оприлюднення проектів регуляторних актів на офіційному веб-сайті ДПСУ тощо);
- виконання міжнародних угод, забезпечення європейської інтеграції, результати співпраці з урядами іноземних країн і міжнародними організаціями, залучення міжнародної технічної допомоги;
- фінансовий звіт про витрачання бюджетних коштів;
- стан роботи з громадськістю (проведення громадських обговорень, консультацій, сприяння діяльності громадських об'єднань: Громадської ради Адміністрації Державної прикордонної служби України, Об'єднаної профспілкової організації Державної прикордонної служби України, Всеукраїнської організації ветеранів-прикордонників);
- стан роботи з персоналом (інформування про порядок прийняття на службу за контрактом, навчання в ДПСУ, охорону здоров'я персоналу, забезпечення житлом, спортивні досягнення, інформація для учасників антитерористичної операції, дотримання люстрації влади).

Залежно від суб'єктного складу інформаційних правовідносин у прикордонній сфері однією стороною є ДПСУ, яка співпрацює з такими суб'єктами:

- міжнародними публічними суб'єктами (під час узгодження прикордонних питань із суміжними державами або державами-партнерами та укладення відповідних угод із прикордонних питань);
- посадовими особами, органами державної влади та місцевого самоврядування України;
- іноземними громадянами (або особами без громадянства);
- громадянами України;
- персоналом ДПСУ.

За територією прикордонні інформаційні правовідносини бувають такими:

- міжнародного значення (під час узгодження особливостей перетинання державного кордону із суміжною державою, проведення спільного патрулювання, прикордонного контролю);
- загальнодержавної вагомості (правила та порядок в'їзду-виїзду з території України, встановлення режиму в пунктах пропуску через державний кордон України, порядок виїзду з території України дітей);
- регіонального значення (запровадження додаткових тимчасових обмежень на ділянці відповідальності прикордонного загону);
- локального (місцевого) характеру (порядок роботи місцевого пункту пропуску через державний кордон України та спрощеного його перетинання місцевими громадянами).

За колом суб'єктів інформаційно-правові відносини в прикордонній сфері поділяються на масові (стосуються необмеженого кола суб'єктів – перелік діючих пунктів пропуску через державний кордон і пунктів контролю [9]), обмеженого кола суб'єктів (службові відносини або інформаційні відносини, що стосуються осіб, які мають доступ до державної таємниці), індивідуальні (пов'язані з обігом або обмеженням персональної інформація, наприклад, про місце проживання військовослужбовця).

Отже, класифікація інформаційних правовідносин у прикордонній сфері є системним упорядкуванням інформаційних правовідносин, що складається з окремих підгруп, об'єднаних спільними рисами й властивостями, характерними для сфери охорони державного кордону. З огляду на динамічність, стрімкий розвиток, багатогранність і залежність досліджуваних відносин від об'єктивних умов охорони державного кордону припускаємо, що визначені критерії класифікації не є вичерпними.

Запропонована класифікація інформаційно-правових відносин у прикордонній сфері може бути використана для теоретико-правового обґрунтування аналогічних відносин інших органів державної влади, а розширення критеріїв класифікації може стати предметом подальших наукових досліджень.

ЛІТЕРАТУРА

1. Про схвалення Стратегії розвитку Державної прикордонної служби України : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 23 листопада 2015 р. № 1189-р // Урядовий кур'єр. – 2015. – № 220.
2. Кушнір І.П. Суспільні інформаційні відносини в діяльності органів охорони державного кордону / І.П. Кушнір // Освітньо-наукове забезпечення діяльності правоохоронних органів і військових формувань України : тези VIII Всеукраїнської

науково-практичної конференції (м. Хмельницький, 10 грудня 2015 р.). – Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2015. – С. 141.

3. Класифікація // Словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/klasyfikacija>.
4. Класифікувати // Словник української мови : в 11 т. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://sum.in.ua/s/klasyfikuvaty>.
5. Кузнецова М.Ю. Критерії класифікації інформаційних правовідносин за участю органів виконавчої влади України в умовах розвитку інформаційного суспільства / М.Ю. Кузнецова // Порівняльно-аналітичне право. – 2015. – № 6. – С. 200-203.
6. Чухлебов І.О. Правове регулювання забезпечення кадрової політики органу публічної адміністрації в Україні : дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 / І.О. Чухлебов. – К., 2016. – 285 с.
7. Сопілко І.М. Інформаційні правовідносини за участю органів державної влади України / І.М. Сопілко. – К. : МП Леся, 2013. – 220 с.
8. Про інформацію : Закон України від 2 жовтня 1992 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1992. – № 48. – Ст. 650.
9. Перелік пунктів пропуску [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku>.

REFERENCES

1. “On Approval of the Strategy for the Development of the State Border Guard Service of Ukraine” : Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on 23 November 2015 № 1189-p, *Uryadovyi kurer*, 2015, no. 220.
2. Kushnir, I.P. (2015), “Public information relations in the activity of state border guard authorities”, *Osvitnyo-naukove zabezpechennya diualnosti pravookhoronnykh orhaniv I viyskovykh formuvan Ukrayiny : tezy VIII Vseukrayinskoyi nauково-praktychnoyi konferentsiyi* [Educational and scientific support of activity of law enforcement bodies and military formations of Ukraine : theses of the VIII All-Ukrainian Scientific and Practical Conference], Khmelnytskyi, Vydavnytstvo NADPSU, Desember10, 2015, pp. 141.
3. (1973), *Slovnyk ukrayinskoyi movy : v 11 tomakh* [Ukrainian Language Dictionary : in 11 Vols.], volume 4, available at : <http://sum.in.ua/s/klasyfikacija>.
4. (1973), *Slovnyk ukrayinskoyi movy : v 11 tomakh* [Ukrainian Language Dictionary : in 11 Vols.], volume 4, available at : <http://sum.in.ua/s/klasyfikuvaty>.
5. Kuznetsova, M.Yu. (2015), “Criteria for the classification of information legal relationships with the participation of executive authorities of Ukraine in terms of the development of information society”, *Porivnyalno-analitychne pravo*, no. 6, pp. 200-203.
6. Chukhlebov, I.O. (2016), “Legal regulation of the provision of personnel policy of the public administration body in Ukraine”, Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kyiv, Ukraine.
7. Sopilko, I.M. (2013), *Informatsuyini pravovidnosyny za uchastyu orhaniv derzhavnoyi vlady Ukrayiny* [Information legal relations with the participation of state authorities of Ukraine], MP Lesya, Kyiv, Ukraine.
8. “On Information” : Law of Ukraine on 2 October 1992, *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny*, 1992, no. 48, art. 650.
9. “List of checkpoints”, available at : <http://dpsu.gov.ua/ua/Perelik-punktiv-propusku>.

ПОДАТКОВІ СИСТЕМИ ЄВРОПЕЙСЬКИХ КРАЇН: НОТАТКИ ДО НАУКОВОЇ ДИСКУСІЇ

Шаповал Т.Б., к.і.н., доцент

*Черкаський національний університет імені Богдана Хмельницького,
бульв. Шевченка, 81, м. Черкаси, Україна
taisiashapoval@gmail.com*

У статті проаналізовано податкові системи деяких країн – учасниць Європейського Союзу та їх особливості. Зроблено висновок, що основні розбіжності в податкових системах України та країн Європейського Союзу полягають у додержанні принципу соціальної справедливості, який не знайшов свого повноцінного втілення в податковій системі України, проте є базовим у Європейському Союзі. Запропоновано вдосконалити податкову систему України шляхом її адаптації до європейських стандартів у сфері оподаткування.

Ключові слова: податкова система, податки, прямі податки, непрямі податки, державний бюджет, країни Європейського Союзу, принцип соціальної справедливості.

НАЛОГОВЫЕ СИСТЕМЫ ЕВРОПЕЙСКИХ СТРАН: ЗАМЕТКИ К НАУЧНОЙ ДИСКУССИИ

Шаповал Т.Б.

*Черкасский национальный университет имени Богдана Хмельницкого,
бульв. Шевченко, 81, г. Черкассы, Украина
taisiashapoval@gmail.com*

В статье проанализированы налоговые системы некоторых стран – участниц Европейского Союза и их особенности. Сделан вывод, что основные различия в налоговых системах Украины и стран Европейского Союза заключаются в соблюдении принципа социальной справедливости, который не нашел своего полноценного воплощения в налоговой системе Украины, но является базовым для Европейского Союза. Предложено усовершенствовать налоговую систему Украины путем ее адаптации к европейским стандартам в сфере налогообложения.

Ключевые слова: налоговая система, налоги, прямые налоги, косвенные налоги, государственный бюджет, страны Европейского Союза, принцип социальной справедливости.

TAX SYSTEMS OF THE EUROPEAN COUNTRIES: NOTES TO THE SCIENTIFIC DISCUSSION

Shapoval T.B.

*Bohdan Khmelnytsky National University of Cherkasy, Shevchenko boulevard, 81, Cherkasy, Ukraine
taisiashapoval@gmail.com*

Due to the fact that Ukraine chose a course on European integration, the adjustment of the tax system of our country should be made taking into account the requirements of the European space, principles of the construction of the European Union tax system, while taking into account their adaptation to the conditions prevailing in Ukraine. The experience of the European Union member states, especially Germany, France, and Switzerland in shaping market tax systems, deserves attention when it comes to finding solutions to such problems in Ukraine.

The author of the article emphasizes that in European countries, tax policy is formed as a result of a complex process of interaction of interests of economic and social nature. Tax policy in the European Union countries is an integral part of the overall social policy of the social welfare of the country.

In the conditions of developed market relations, the tax system is an important element in the regulation of economic and social processes in the state. Effective construction of the tax system is among the most difficult tasks, based on the well-founded decision of which the economic progress and welfare of the state depend.

Scientists and practitioners of European countries most often focus on the issue of achieving the principle of fair taxation in the society, which is realized on the basis of the existence of a progressive scale of taxation. While in Ukraine, only isolated attempts to implement the principle of social justice in the field of taxation appear.

The article presents elements that characterize the tax policy of different countries but, at the same time, the tendency of the dependence of the proportion of individual taxes from the general level of economic development of one or another country can be traced. Thus, the problem of improving tax systems was not only in countries with a transformational economy but also developed countries.

Given the above, tax systems of European countries and Ukraine need further research, in particular, in the development of more efficient modernized taxation methods.

Key words: tax system, taxes, direct taxes, indirect taxes, state budget, countries of European Union, principle of social justice.

У жодній країні світі не існує ідеальної податкової системи. Учені й практики з усього світу працюють над створенням такої податкової системи, яка б забезпечила оптимальне конкурентне середовище для бізнесу та водночас була ефективним фінансовим інструментом. Не є винятком Україна. Податкова система України, яка склалася сьогодні, має проблеми, зокрема такі: нерівномірність розподілу податкового навантаження, постійні зміни в законодавстві, відсутність науково-теоретичної концепції формування доходів держави, необґрунтовані співвідношення між прямими й непрямими податками, недотримання принципу справедливості оподаткування. Дослідження типових для ринкової економічної системи тенденцій фінансового регулювання інноваційно-інвестиційного розвитку країни та врахування європейського досвіду використання податкових інструментів сприятиме сталому економічному зростанню.

Ігнорування досвіду податкового регулювання європейських країн є однією з причин недосконалої податкової системи України, тому досвід країн Європейського Союзу (далі – ЄС) у формуванні податкової системи може сприяти внесенню необхідних корективів і доповнень у систему вітчизняного податкового законодавства; водночас не можна ігнорувати також позитивні надбання української податкової системи в процесі вдосконалення системи оподаткування в Україні.

Необхідність вирішення організаційних, теоретичних і практичних проблем щодо побудови податкових систем та фінансово-правового регулювання сталого розвитку вітчизняної економіки розглянуто в працях вітчизняних і зарубіжних учених. Серед них можна згадати роботи таких авторів, як Л.М. Лисак, В.Л. Андрущенко, Я.В. Литвиненко, І.Д. Якушник, О.Д. Данілов, О.В. Жулин, А.М. Соколовська, А. Сміт, А. Вагнер та інші. Однак цей напрям дослідження потребує подальшого доопрацювання й розроблення з метою вдосконалення інститутів оподаткування в Україні з орієнтацією на норми, прописані в законодавстві країн – учасниць ЄС.

Незважаючи на глибину сучасної наукової думки щодо трансформаційних процесів у податкових системах країн світу загалом та Східної Європи зокрема, питання адаптації податкової системи України до європейських стандартів залишаються недостатньо дослідженими.

Метою статті є аналіз шляхів реформування національної податкової системи України з імплементацією європейських нормативів.

В умовах глобалізації світової економіки проведення податкової політики перестало бути внутрішньою справою окремої країни. Податкова конкуренція між країнами за залучення транснаціональних інвесторів фактично є однією з глобальних сучасних проблем міжнародного рівня. Тому вивчення податкових систем зарубіжних країн набуває особливої актуальності. В умовах розвинених ринкових відносин податкова система є важливим елементом регулювання економічних і соціальних процесів у державі. Ефективна побудова податкової системи входить у число найбільш складних завдань, від обґрунтованого вирішення яких залежать економічний прогрес і добробут держави. Ефективність її функціонування визначається різноманітними факторами, насамперед економічним становищем, розстановкою політичних сил, рівнем податкової культури, досягненнями економічної науки тощо. Податкові системи в провідних країнах Заходу зараз досягли, можливо, піку свого розвитку. У минулому податки були і більш високими, і більш численними, проте ніколи в історії вони не становили настільки потужну та всеосяжну структуру. У багатьох зарубіжних країнах зі стабільною податковою системою з кінця минулого століття проводяться реформи податкових органів. Франція, Німеччина, США та

інші розвинені країни модернізують свої відносини з платниками податків. Крім традиційного принципу «батога» (примушування до дотримання податкового законодавства за допомогою різних фінансових санкцій), стали широко застосовувати принцип «пряника».

Не менш важливого значення набуває структура податків. Вона постійно змінюється під впливом економічних, соціальних і політичних факторів. Загалом податкові системи сучасних зарубіжних країн ґрунтуються на трьох найзначніших податках: податку на прибуток, соціальному страхуванні та податку на додану вартість. Інші податки, у тому числі податок на прибуток організацій, податок на майно, на спадщину та дарування, мають другорядне значення. У більшості країн світу досить вагомою часткою податкових надходжень (понад 30%) є прибутковий податок. Податки на споживання, тобто непрямі податки, які представлені переважно у формі податку на додану вартість та різних видах акцизних зборів, становлять у середньому чверть від усіх надходжень. Для економічно розвинених країн характерна також невелика частка податку на прибуток організації. Характеризуючи еволюцію податкових систем розвинених країн світу, варто зазначити, що протягом останніх 38 років спостерігається тенденція до збільшення надходжень до бюджету за рахунок прибуткового податку [1, с. 147].

Податкові системи розвинених країн світу надзвичайно гнучкі. Наприклад, у Великобританії платник податку може самостійно вибрати такий варіант оподаткування, який для нього є найефективнішим (наприклад, прибутковий податок із фізичних осіб). Це уможливило зменшення кількості платників, які бажають перейти в тіньовий сектор економіки або ухиляються від сплати податків. Одним із важливих аспектів структури податкових систем розвинених країн є також структура прямих податків, яка характеризується певними закономірностями, а саме залежністю співвідношення між податком на прибуток корпорацій та особистим прибутковим податком від структури національного доходу. У країнах із розвинутою ринковою економікою в створеному національному доході переважають індивідуальні доходи, тому частка особистого прибуткового податку значно вища.

Наявність різноманітних варіантів розрахунку й сплати податків, а також різні пільги щодо них дають можливість підприємству під час планування своєї податкової політики розробляти декілька варіантів і визначати можливу економію. Крім того, розроблення податкової політики впливає також на визначення напрямку подальшої діяльності підприємства.

Що ж стосується використання непрямих податків у сучасних розвинених країнах, то вони зумовлені іншими причинами, зокрема, традиціями використання цих податків. Наприклад, у Німеччині, Франції непрямі податки традиційно відіграють значну роль [2, с. 121]. Загалом податки й збори у Франції становлять близько 90% дохідної частини бюджету. За досить централізованої системи законодавства у сфері оподаткування місцевим органам самоврядування належить відносна автономія. Вони мають можливість самостійно встановлювати місцеві податки, їх ставки та порядок стягнення. При цьому варто зазначити, що у Франції діє досить чітка система розподілу податків за надходженням до центрального й місцевих бюджетів. Однак останнім часом з'явилася тенденція децентралізації податкової політики. Це пов'язано з розширенням прав місцевих органів влади в питаннях благоустрою, екології, містобудування, професійної підготовки фахівців тощо, що потребує додаткових надходжень до місцевих бюджетів [3, с. 105].

Німеччині властива множинна податкова система, що налічує близько 40 окремих податків. Залежно від закріплення за окремими ланками бюджетної системи податки розділяються на п'ять груп: загальні (надходять у бюджети різних рівнів), федеральні, земельні, общинні (місцеві) та церковні податки. Так, до загальних податків (назвемо лише найбільш фінансово значимі з них) належать прибутковий, корпоративний, на додану вартість, на доходи від капіталу; до федеральних – акцизи на нафтопродукти, тютюнові та спиртогорілчані вироби,

страховий податок; до земельних – податок із власників автомобілів, майновий, на спадщину й дарування, акциз на пиво; до общинних – промисловий і поземельний податки.

Одна з особливостей податкової системи Німеччини полягає в тому, що щодо окремих податків законодавча ініціатива (компетенція) з їх запровадження (як за німецьким, так і за міжнародним правом Європейського Союзу), бюджетна приналежність одержуваних доходів, організаційно-адміністративний рівень справляння можуть співпадати повністю, частково або не співпадати зовсім (в окремих випадках). Таким чином, для Німеччини характерна складна, багатоступенева система розподілу всієї сукупності податкових надходжень між різними бюджетами. Зате така система забезпечує ефективне вертикальне (між федерацією, землями й общинами) і горизонтальне (між окремими землями, а в межах земель – між общинами) фінансове вирівнювання, метою якого є гармонізація можливостей соціально-економічного розвитку всіх регіонів. Особливо вагома роль у такому вирівнюванні належить податку на додану вартість через його фіскальне значення (близько 30% бюджетних доходів), а також мінливу пропорцію відрахувань від податку залежно від податкового потенціалу земель-донорів і дотаційних земель [4, с. 94].

Одним з успішних прикладів організації податкової системи може бути досвід такої високорозвиненої країни, як Швейцарія. Податкова система в ній має свої особливості, які відрізняють її від інших країн. По-перше, це самостійність кантонів (територіальних одиниць) щодо податків; по-друге, «конкуренція серед кантонів», оскільки кожен із них самостійно визначає податкові ставки, що діють на його території. Якщо податкові ставки будуть збільшені, тоді кантон, відповідно, отримає більше грошових коштів, проте завдяки високим ставкам його населення може просто переїхати в більш «вигідний» кантон. Конкуренція між податковими системами різних кантонів є ефективним засобом зниження податкових ставок на території всієї Швейцарії [5, с. 303].

Податки в Італії є основним джерелом надходжень до державного бюджету та складають понад 80% його дохідної частини. Однак, аналізуючи податкову систему Італії, варто зазначити, що кількість документів, які регламентують оподаткування в сучасній Італії, є завеликою. Італійці намагаються боротись із цим, вважаючи, що така ситуація має несприятливі наслідки для держави та часом не дає змоги до кінця розібратись у численних правових нормах [6, с. 17].

Варто зауважити, що податкові системи країн Європейського Союзу зосереджені на дотриманні принципу соціальної справедливості, який реалізується на основі існування прогресивної шкали оподаткування. З позиції теорії у світі існують два підходи до оподаткування доходів: 1) плоска шкала оподаткування означає податок, що справляється за єдиною ставкою за будь-якого рівня доходу – єдина ставка прибуткового податку, що розглядається як альтернатива прогресивному оподаткуванню; 2) прогресивна шкала оподаткування – система оподаткування, що побудована на принципі збільшення податкових ставок залежно від зростання рівня оподаткованого доходу платника податку [7, с. 24].

Зазначимо, що уряд України також вважає за доцільне запровадити прогресивну шкалу оподаткування доходів фізичних осіб. Проте намагання уряду певним чином реалізувати принцип соціальної справедливості у сфері оподаткування звівся до незначних «косметичних» змін, які не дають підстави стверджувати, що наша держава сприйняла досвід прогресивного оподаткування розвинених країн Європейського Союзу.

В інших аспектах вітчизняна система оподаткування принципово не відрізняється від європейської, хоча деякі відмінності все ж присутні. Наприклад, що стосується податку на прибуток підприємств, то в європейській практиці податок на прибуток є однією з основних дохідних частин бюджету та своєрідною економічною категорією зі стійкими внутрішніми властивостями й закономірностями розвитку. Лідирує за рівнем корпоративного податку на прибуток Франція зі ставкою в 38%. У п'ятірці лідерів рейтингу також Португалія та Італія, де податок на прибуток компаній становить 31,5% і 31,4% відповідно, у Німеччині

корпоративний прибуток складає 30,2%, а в Польщі наближається до українського рівня та становить 18% [8, с. 659].

Однією з важливих причин розвитку непрямих податків у країнах ЄС поряд з історичними традиціями стала наполегливо впроваджувана політика уніфікації податкових систем країн співтовариства. Політика уніфікації була проголошена із самого початку інтеграційних процесів у Західній Європі.

Необхідно зазначити, що значна роль непрямих податків у багатьох західних країнах викликана також їх високою фіскальною ефективністю й використанням цих податків для збалансування місцевих бюджетів (зокрема, у Німеччині). Для країн із перехідною економікою, до яких належить Україна, реалізація фундаментальних принципів під час побудови податкової системи – надзвичайно складне завдання. До цього часу повністю не реалізовані навіть ті завдання, що постали на початкових етапах переходу до ринкових умов господарювання, а саме усунення фіскального ухилу, надання цільової функції кожному з податків та пов'язаної із цим форми контролю платника за використанням сплаченого ним податку. Такий потужний інструмент регулювання економічних процесів, як податки, у нашій державі досі перебуває в руках невмілих політиків і некваліфікованих податківців, а головне – неефективна податкова політика є одною з основних перешкод для вільного розвитку вітчизняної економічної системи загалом.

Важливим для податкової системи України є досвід зарубіжних країн, тому необхідно реалізовувати їх раціональні ідеї у своїй системі, проте враховуючи при цьому всі негативні й позитивні сторони цих пропозицій [9, с. 207].

Таким чином, імплементація європейських нормативів у національну податкову систему України повинна відбуватися з урахуванням тенденцій розвитку оподаткування в країнах – членах ЄС. Ці тенденції формуються під впливом міжнародної податкової конкуренції, гармонізації національних податкових систем європейських країн та координації національної податкової політики. На початку ХХІ століття національна податкова політика України має орієнтуватись на цілі національної податкової політики країн ЄС, які спрямовані на стимулювання вкладення іноземних інвестицій в економіку та створення сприятливих умов для здійснення діяльності в галузі малого й середнього бізнесу [10, с. 47].

Отже, проаналізувавши системи оподаткування деяких країн – учасниць ЄС, варто акцентувати увагу на меншій кількості податків у цих країнах порівняно з Україною, що дає змогу ефективного їх адміністрування, сприяє прозорості та відкритості податкової системи. Основні розбіжності в податкових системах України та країн – учасниць Європейського Союзу полягають у додержанні принципу соціальної справедливості, який є базовим у ЄС, проте не знайшов свого повноцінного втілення в податковій системі України.

Європейський шлях, який обрала для себе Україна, вимагає в процесі реформування податкової системи орієнтуватися саме на європейське податкове законодавство. Проте варто пам'ятати, що провідні західні концептуальні підходи в податковій сфері мають бути максимально адаптовані до українських умов і реалій.

ЛІТЕРАТУРА

1. Лисак Л.М. Податкові системи зарубіжних країн : порівняльний аналіз / Л.М. Лисак // Інвестиції : практика та досвід. – 2014. – № 20. – С. 146-149.
2. Андрущенко В.Л. Фінансова думка Заходу в ХХ столітті (теоретична концептуалізація і наукова проблематика державних фінансів) / В.Л. Андрущенко. – Львів : Каменяр, 2007. – 305 с.
3. Литвиненко Я.В. Податкові системи зарубіжних країн : [навч. посібник] / Я.В. Литвиненко, І.Д. Якушник. – К. : МАУП, 2004. – 208 с.

4. Андрущенко В.Л. Податкові системи зарубіжних країн : [навч. посібник] / В.Л. Андрущенко, О.Д. Данілов. – К. : Комп'ютер прес, 2004. – 300 с.
5. Жулин О.В. Податкова система : європейський і національний досвід / О.В. Жулин, Є.Л. Хаврюта // Вісник Національного транспортного університету. – 2011. – № 24 (1). – С. 302-305.
6. Вдовиченко В.В. Італія в сучасній Європі : вироблення імунітету від «Європейської кризи» / В.В. Вдовиченко // Зовнішні справи. – 2012. – № 5. – С. 16-19.
7. Соколовська А.М. Податкова система держави : теорія та практика становлення : автореф. дис. ... докт. екон. наук : спец. 08.04.01 «Фінанси, грошовий обіг і кредит» / А.М. Соколовська. – К., 2002. – 32 с.
8. Біла Л.М. Спільні і відмінні риси податкових систем країн Європейського Союзу та України / Л.М. Біла // Миколаївський національний університет імені В.О. Сухомлинського. – 2015. – Вип. 6. – С. 656-661.
9. Мельник П.В. Розвиток податкової системи в перехідній економіці : [монографія] / П.В. Мельник. – Ірпінь : Нац. академія ДПС України, 2001. – 362 с.
10. Бусарева Т.Г. Імплементація європейських нормативів в українську податкову систему / Т.Г. Бусарева // Агросвіт. – 2012. – № 6. – С. 47-50.

REFERENCES

1. Lysak, L.M. (2014), "Tax systems of foreign countries : a comparative analysis", *Investytsiyyi : praktyka ta dosvid*, no. 20, pp. 146-149.
2. Andrushchenko, V.L. (2007), *Finansova dumka Zakhodu v XX stolitti (Teoretychna kontseptualizatsiia i naukova problematyka derzhavnykh finansiv)* [The financial opinion of the West in the twentieth century (theoretical conceptualization and scientific problems of public finances)], Kamenyar, Lviv, Ukraine.
3. Lytvynenko, Ya.V. and Yakushnyk, I.D. (2004), *Podatkovi systemy zarubizhnykh krayin : navch. posib.* [Tax systems of foreign countries : study guide], MAUP, Kyiv, Ukraine.
4. Andrushchenko, V.L. and Danilov, O.D. (2004), *Podatkovi systemy zarubizhnykh krain : navchalnyi posibnyk* [Tax systems of foreign countries : study guide], Kompyuter pres, Kyiv, Ukraine.
5. Zhulyn, O.V. and Khavryuta, Ye.L. (2011), "Tax system : European and national experience", *Visnyk Natsionalnoho transportnoho universytetu*, no. 24 (1), pp. 302-305.
6. Vdovuchenko, V.V. (2012), "Italy in modern Europe : developing immunity from the "European crisis", *Zovnishni spravy*, no. 5, pp. 16-19.
7. Sokolkvska, A.M. (2002), "The tax system of the state : the theory and practice of formation", Thesis abstract for Doct. Sc. (Finances), 08.04.01, Kyiv, Ukraine.
8. Bila, L.M. (2015), "Common and distinctive features of tax systems of countries of the European Union and Ukraine", *Mykolayivskyi natsionalnyi universytet imeni V.O. Sukhomlynskoho*, Iss. 6, pp. 656-661.
9. Melnyk, P.V. (2001), *Rozvytok podatkovoï systemy v perekhidnii ekonomitsi : monohr.* [Tax system development in a transition economy : monograph], Natsionalna akademiya DPS Ukrayiny, Irpin, Ukraine.
10. Busareva, T.H. (2012), "Implementation of European regulations in the Ukrainian tax system", *Ahrosvit*, no. 6, pp. 47-50.

УДК 342.9: 351.811.123.1: 339.564 (477)

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВІ ЗАСАДИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ЗДІЙСНЕННЯ ЕКСПОРТНО-ІМПОРТНИХ ОПЕРАЦІЙ В УКРАЇНІ

Калниш Д.О.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
kalnysh_dmytro@ukr.net*

У статті досліджуються теоретико-правові засади адміністративно-правового регулювання здійснення експортно-імпортних операцій в Україні. Надано визначення основних категорій – «експортно-імпортні операції в Україні» та «адміністративно-правове регулювання здійснення експортно-імпортних операцій». Зазначаються особливості та наводиться низка пропозицій щодо підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання здійснення експортно-імпортних операцій в Україні.

Ключові слова: адміністративно-правове регулювання, зовнішньоекономічна діяльність, експортно-імпортні операції.

ТЕОРЕТИКО-ПРАВОВЫЕ ОСНОВЫ АДМИНИСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ ОСУЩЕСТВЛЕНИЯ ЭКСПОРТНО-ИМПОРТНЫХ ОПЕРАЦИЙ В УКРАИНЕ

Калныш Д.О.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
kalnysh_dmytro@ukr.net*

В статье исследуются теоретико-правовые основы административно-правового регулирования осуществления экспортно-импортных операций в Украине. Даются определения основных категорий – «экспортно-импортные операции» и «административно-правовое регулирование осуществления экспортно-импортных операций». Указываются особенности и ряд предложений, направленных на улучшение эффективности административно-правового регулирования осуществления экспортно-импортных операций в Украине.

Ключевые слова: административно-правовое регулирование, внешнеэкономическая деятельность, экспортно-импортные операции.

THEORETICAL AND LEGAL BASES OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF THE IMPLEMENTATION OF EXPORT-IMPORT TRANSACTIONS IN UKRAINE

Kalnysh D.O.

*Zaporizhzhya national university, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhya, Ukraine
kalnysh_dmytro@ukr.net*

As of today, foreign economic activity is becoming one of the most important elements of the Ukrainian economy. The implementation of this activity requires proper legal regulation by the state. At the same time, Ukraine's integration into the world economic space requires new approaches to scientific support of the application of the current legislation of Ukraine, the procedure for its adaptation to the norms of international law, in particular, the norms and rules of the World Trade Organization and the rights of the European Union. The implementation of foreign economic activity is the subject of legal regulation of many branches of the law of Ukraine. At the same time, taking into account the principle of sovereignty of the people of Ukraine (the independence of Ukraine in the implementation and regulation of foreign economic activity) and the presence of public interest in its results, in our opinion, administrative law is the leading branch of law that regulates this activity. At the same time, the administrative and legal regulation of the implementation of export-import operations as an integral part of foreign economic activity in Ukraine is not sufficiently highlighted in recent studies and publications, therefore the coverage of the theoretical and legal basis of the administrative and legal regulation of the implementation of export-import operations is the purpose of this publication. The article studies the theoretical and legal bases of administrative and legal regulation of the implementation of export-import transactions in Ukraine. The definitions of the main categories are given: "export-import transactions" and "administrative and legal regulation of the implementation of export-import transactions". The author came to a conclusion about the importance of the administrative and legal regulation of the implementation of export-import transactions. The analysis of recent researches and publications has been carried out. Specifics and a number of proposals aimed at improving the efficiency of administrative and legal regulation of the implementation of export-import transactions in Ukraine are indicated. In general, Ukraine should: 1) implement specific measures aimed at improving the quality of public administration in the field of foreign economic activity; 2) taking into

account foreign experience, the adaptation of domestic legislation to the norms of international law, the administrative and judicial mechanisms for their application, should be completed; 3) deepening the cooperation of lawyers and economists; 4) a mechanism for the effective use of legal remedies for the protection of national commodity producers and the development of exports provided for in the rules and regulations of the World Trade Organization and the law of the European Union; 5) codified normative and legal regulations regulating the procedure of export-import transactions in Ukraine etc.

Key words: administrative and legal regulation, foreign economic activity, export-import transactions.

На сьогодні зовнішньоекономічна діяльність є одним із найважливіших елементів економіки України. Здійснення цієї діяльності потребує належної правової регламентації з боку держави. При цьому інтеграція України у світовий економічний простір вимагає нових підходів до наукового забезпечення застосування чинного законодавства України та порядку його адаптації до норм міжнародного права, зокрема норм і правил Світової організації торгівлі та права Європейського Союзу.

Здійснення зовнішньоекономічної діяльності є предметом правового регулювання багатьох галузей права України. Водночас з огляду на принцип суверенітету народу України (самостійність України під час здійснення та регулювання зовнішньоекономічної діяльності) [1] і наявність публічного інтересу в її результатах, на нашу думку, адміністративне право є провідною галуззю права, яка здійснює регулювання цієї діяльності.

Адміністративно-правове регулювання здійснення зовнішньоекономічної діяльності є складовою частиною публічного адміністрування у сфері економіки [2, с. 403]. Нормами адміністративного права України встановлюються правові режими зовнішньоекономічної діяльності; повноваження суб'єктів владних повноважень із регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні; засади податкового та митного регулювання; підстави й порядок застосування актів тарифного та нетарифного регулювання, ліцензування економічних заходів оперативного регулювання (валютно-фінансового, кредитного та іншого) цієї діяльності; підстави, види й порядок застосування санкцій до суб'єктів зовнішньоекономічної діяльності у випадках порушення ними вимог законодавства України; підстави, види та порядок застосування заходів України у відповідь на дискримінаційні та/або недружні дії інших держав або митних союзів. Також норми адміністративного права України встановлюють правові режими здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні для іноземних суб'єктів господарської діяльності, перелік товарів, експорт та імпорт яких заборонений в Україні, та спеціальні імпорتنі процедури тощо.

Відповідно до ст. 2 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється тільки законами України, водночас Україна зобов'язана неухильно виконувати всі договори та свої зобов'язання в галузі міжнародних економічних відносин. Забороняється втручання суб'єктів владних повноважень у зовнішньоекономічну діяльність її суб'єктів у випадках, не передбачених законом, у тому числі шляхом видання підзаконних актів, які створюють для її здійснення умови, гірші від встановлених у законі; також забороняється регулювання зовнішньоекономічної діяльності актами й діями, прямо не передбаченими законом [3].

Адміністративно-правове регулювання здійснення зовнішньоекономічної діяльності досліджували такі вчені-адміністративісти України, як В.Б. Авер'янов, О.Ф. Андрійко, А.І. Берlach, Ю.П. Битяк, Л.Р. Біла-Тіунова, В.М. Гаращук, О.П. Гетманець, В.К. Гіжевський, Є.В. Додін, О.Т. Зима, Т.Є. Кагановська, С.В. Ківалов, Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков, В.Т. Комзюк, Б.А. Кормич, Т.М. Кравцова, О.С. Крушук, Ю.Д. Кунєв, П.С. Лютіков, С.А. Магда, Р.С. Мельник, А.С. Мостовий, В.П. Нагребельний, В.Я. Настюк, В.Ф. Опришко, Д.В. Приймаченко, В.В. Прокопенко, А.В. Рабінович, І.В. Розпутенко, О.Л. Соколенко, Ю.С. Шемшученко, М.Г. Шульга та інші [4].

Водночас адміністративно-правове регулювання здійснення експортно-імпорتنих операцій як складової частини зовнішньоекономічної діяльності в Україні недостатньо висвітлене в останніх

дослідженнях і публікаціях, тому розкриття теоретико-правових засад адміністративно-правового регулювання здійснення експортно-імпортних операцій є метою статті.

Відповідно до ст. 1 Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» експорт (експорт товарів) – це продаж товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності іноземним суб'єктам господарської діяльності (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) з вивезенням або без вивезення цих товарів через митний кордон України, у тому числі реекспорт товарів; імпорт (імпорт товарів) – це купівля (у тому числі з оплатою в негрошовій формі) українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності товарів із ввезенням або без ввезення цих товарів на територію України, у тому числі купівля товарів, призначених для власного споживання, установами й організаціями України, розташованими за її межами [3].

Відповідно до ст. 82 Митного кодексу України експорт – це вид митного режиму, відповідно до якого українські товари випускаються для вільного обігу за межами митної території України без зобов'язань щодо їх зворотного ввезення. Імпорт – це вид митного режиму, відповідно до якого іноземні товари після сплати всіх митних платежів та виконання всіх необхідних митних формальностей випускаються для вільного обігу на митній території України (ст. 74 Митного кодексу України) [5].

Таким чином, експортно-імпортними операціями в Україні є вид зовнішньоекономічної діяльності, продаж/купівля товарів українськими суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності в іноземних суб'єктів господарської діяльності з переміщенням цих товарів через митний кордон України.

Адміністративно-правове регулювання здійснення експортно-імпортних операцій – це правове регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням експортно-імпортних операцій, за допомогою норм і правових засобів адміністративного права України.

Суб'єктами адміністративних правовідносин, які виникають під час здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні (зокрема, експортно-імпортних операцій), є фізичні особи, юридичні особи, Україна та інші держави в особі суб'єктів владних повноважень [3].

Особливості адміністративно-правового регулювання здійснення експортно-імпортних операцій в Україні є такими: 1) держава в особі суб'єктів владних повноважень бере активну участь у регулюванні експортно-імпортних операцій в Україні; 2) правове регулювання експортно-імпортних операцій є одночасним проявом внутрішньої політики в економічній сфері та зовнішньої політики України [6]; 3) адміністративно-правове регулювання цих відносин здійснюється системно (за допомогою як адміністративних, так і економічних засобів); 4) публічне адміністрування в цій сфері набуває правоустановчої, правовиконавчої та правоохоронної форми; 5) у цій сфері в одній із перших в Україні почали впроваджуватись принципи належного врядування; 6) правове регулювання здійснюється за допомогою матеріальних і процесуальних (процедурних) норм [7, с. 90; 8, с. 115].

Сучасний стан адміністративно-правового регулювання здійснення зовнішньоекономічної діяльності в Україні (зокрема, експортно-імпортних операцій) вказує на те, що законодавство України містить досить багато обмежень, які не відповідають публічним інтересам, у державі не створено ефективні організаційно-правові умови для державної підтримки національного товаровиробника та розвитку експорту. Юридична й економічна науки продовжують перебувати в стані створення концепції ролі держави в регулюванні економіки України [9, с. 89].

На сьогодні правові засади здійснення експортно-імпортних операцій в Україні встановлюються нормами Конституції України [1], Закону України «Про зовнішньоекономічну діяльність» (який у роки здобуття Україною незалежності був прийнятий одним із перших) [3], Митного кодексу України [5], інших законів України та підзаконних нормативно-правових актів, прийнятих уповноваженими суб'єктами владних повноважень.

Нормативно-правові акти, що регулюють зовнішньоекономічну діяльність і відповідно до закону є регуляторними актами, розробляються, розглядаються, приймаються та оприлюднюються з урахуванням вимог Закону України «Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності» [10].

Перспективи розвитку зовнішньоекономічної діяльності в Україні (зокрема, здійснення експортно-імпортних операцій) зазначені в Постанові Верховної Ради України «Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України» від 14 квітня 2016 р. № 1099-VIII [11] та Розпорядженні Кабінету Міністрів України «Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік» від 3 квітня 2017 р. № 275-р [12].

При цьому вчені-адміністративісти звертають увагу на те, що в Україні існує занадто велика кількість нормативно-правових актів, які регламентують здійснення зовнішньоекономічної діяльності [13, с. 25; 14, с. 146].

Крім національного законодавства України, порядок здійснення зовнішньоекономічної діяльності встановлюється нормами й правилами Світової організації торгівлі та правом Європейського Союзу, зобов'язання з дотримання яких наша держава вкотре підтвердила шляхом підписання й ратифікації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 27 червня 2014 р. [15].

З огляду на той факт, що правове регулювання зовнішньоекономічної діяльності здійснюється, крім законодавства України, також нормами міжнародного права, постає проблема відсутності сталої адміністративної та судової практики застосування міжнародних договорів України у сфері зовнішньоекономічної діяльності.

Таким чином, можна дійти висновку про те, що адміністративне право є провідною галуззю права, яка здійснює регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні (зокрема, здійснення експортно-імпортних операцій). Адміністративно-правове регулювання здійснення експортно-імпортних операцій можна визначити як різновид правового регулювання суспільних відносин, пов'язаних зі здійсненням експортно-імпортних операцій, за допомогою норм та правових засобів адміністративного права України.

За результатами дослідження нами розроблено низку пропозицій щодо підвищення ефективності адміністративно-правового регулювання здійснення експортно-імпортних операцій в Україні:

- 1) мають бути здійснені конкретні заходи, спрямовані на підвищення якості публічного адміністрування у сфері зовнішньоекономічної діяльності;
- 2) з урахуванням зарубіжного досвіду має бути завершена адаптація вітчизняного законодавства до норм міжнародного права, створені адміністративний і судовий механізми їх застосування;
- 3) поглиблено співпрацю юристів та економістів;
- 4) створено механізм ефективного використання правових засобів захисту національного товаровиробника та розвитку експорту, передбачених нормами й правилами Світової організації торгівлі та правом Європейського Союзу;
- 5) потрібна кодифікація нормативно-правових актів, які регламентують порядок здійснення експортно-імпортних операцій в Україні.

ЛІТЕРАТУРА

1. Конституція України : Закон України від 28 червня 1996 р. № 254к/96-ВР // Офіційний вісник України. – 2010. – № 72/1. – С. 15. – Ст. 2598.

2. Гриценко І.С. Загальне адміністративне право : [підручник] / І.С. Гриценко. – К. : Юрінком Інтер, 2015. – 565 с.
3. Про зовнішньоекономічну діяльність : Закон України від 16 квітня 1991 р. № 959-XII // Відомості Верховної Ради УРСР. – 1991. – № 29. – Ст. 377.
4. Коломоєць Т.О. Адміністративно-правова освіта у персоналіях : [довідник] / Т.О. Коломоєць, В.К. Колпаков. – К. : Ін Юре, 2015. – 352 с.
5. Митний кодекс України : Закон України від 13 березня 2012 р. № 4495-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2012. – № 48. – Ст. 552.
6. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики : Закон України від 1 липня 2010 р. № 2411-VI // Відомості Верховної Ради України. – 2010. – № 40. – Ст. 527.
7. Дабіжук В.І. Адміністративно-правові відносини у сфері експортної безпеки суб'єктів господарської діяльності / В.І. Дабіжук // Право і суспільство. – 2013. – № 5. – С. 88-93.
8. Домбровська С.М. Напрями державного регулювання зовнішньоекономічної діяльності в Україні / С.М. Домбровська // Вісник Національного університету цивільного захисту України. Серія «Державне управління». – 2017. – Вип. 1 (6). – С. 114-119.
9. Омельченко А.В. Адміністративно-правові проблеми законодавчого закріплення засад зовнішньоекономічної політики України / А.В. Омельченко // Юридична Україна. Серія «Економіка і право». – 2013. – № 6. – С. 87-90.
10. Про засади державної регуляторної політики у сфері господарської діяльності : Закон України від 11 вересня 2003 р. № 1160-IV // Відомості Верховної Ради України. – 2004. – № 9. – Ст. 79.
11. Про Програму діяльності Кабінету Міністрів України : Постанова Верховної Ради України від 14 квітня 2016 р. № 1099-VIII // Відомості Верховної Ради України. – 2016. – № 32. – Ст. 1260.
12. Про затвердження середньострокового плану пріоритетних дій Уряду до 2020 року та плану пріоритетних дій Уряду на 2017 рік : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 3 квітня 2017 р. № 275-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p>.
13. Кіян О.В. Межі адміністративно-правового регулювання зовнішньоекономічної діяльності / О.В. Кіян // Митна справа. – 2014. – № 4 (94). – С. 21-26.
14. Скрябіна Д.С. Механізм державного регулювання інноваційних технологій у сфері зовнішньоекономічної діяльності / Д.С. Скрябіна // Право та державне управління. – 2015. – № 3 (20). – С. 145-150.
15. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 27 червня 2014 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

REFERENCES

1. “The Constitution of Ukraine on August 28, 1996 № 254к/96-ВР”, *Ofitsiyniy visnik Ukrainy*, 2010, no. 72/1, art. 2598.
2. Gritsenko, I.S. (2015), *Zagalne administratyvne pravo: pidruchnyk* [General administrative law: textbook], Yurincom Inter, Kyiv, Ukraine.
3. “On Foreign Economic Activities”: Law of Ukraine on April 16, 1991 № 959-XII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 1991, no. 29, art. 377.

4. Kolomoets, T.O. and Kolpakov, V.K. (2015), *Administratyvno-pravova osvita u personaliyah: dovidnyk* [Administrative-legal education in personalities: directory], In Yure, Kyiv, Ukraine.
5. “The Customs Code of Ukraine on March 13, 2012 № 4495-VI”, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2012, no. 48, art. 552.
6. “On the Principles of Domestic and Foreign Policy”: Law of Ukraine on July 1, 2010 № 2411-VI, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2010, no. 40, art. 527.
7. Dabizhuk, V.I. (2013), “Administrative-legal relations in the field of export security of economic entities”, *Pravo i suspilstvo*, no. 5, pp. 88–93.
8. Dombrovska, S.M. (2017), “Directions of state regulation of foreign economic activity in Ukraine”, *Visnik NUTZU. Seriya: Derzhavne upravlinnya*, vol. 1 (6), pp. 114–119.
9. Omelchenko, A.V. (2013), “Administrative and legal problems of legislative consolidation of the principles of foreign economic policy of Ukraine”, *Yurydychna Ukraina. Ekonomika i pravo*, no. 6, pp. 87–90.
10. “On the Principles of Regulatory Policy in Economic Activity”: Law of Ukraine on September 11, 2003 № 1160-IV, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2004, no. 9, art. 79.
11. “On the Program of activity of the Cabinet of Ministers of Ukraine”: Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine on April 14, 2016 № 1099-VIII, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2016, no. 32, art. 1260.
12. “On approval of the medium-term plan of the Government’s priority actions by 2020 and the Plan of priority actions of the Government in 2017”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on April 3, 2017 № 275-p, available at: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/275-2017-p> (access October 27, 2017).
13. Kyian, O.V. (2014), “Borders of administrative and legal regulation of foreign economic activity”, *Mytna sprava*, no. 4 (94), pp. 21–26.
14. Scriabina, D.S. (2015), “The mechanism of state regulation of innovative technologies in the field of foreign economic activity”, *Pravo ta derzhavne upravlinnya*, no. 3 (20), pp. 145–150.
15. Association Agreement between the European Union and the European Atomic Energy Community and their member states, of the one part, and Ukraine, of the other part on June 27, 2014, available at: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011 (access October 27, 2017).

УДК 342.564.4: 35.074.3

ПОВНОВАЖЕННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ СУДІВ, ДЕ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПОЗИВАЧЕМ Є СУБ’ЄКТ ВЛАДНИХ ПОВНОВАЖЕНЬ

Петришина М.Д., здобувач

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
hoslaw.nulau.edu.ua@mail.ru*

У статті досліджується компетенція діяльності адміністративного суду України, в основній частині розглянуті ключові питання та поняття адміністративного суду й суб’єкта владних повноважень, розглядається нормативно-правова база щодо цих понять, а також проблемні

питання із цієї теми. Акцентується увага на проблемних питаннях вирішення спорів, у яких як сторона позивача виступає суб'єкт владних повноважень. Розглядаються особливості суперечок між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, а також особливості суперечок із приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби.

Ключові слова: адміністративний суд, суб'єкт владних повноважень.

ПОЛНОМОЧИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ СУДОВ, ГДЕ АДМИНИСТРАТИВНЫМ ИСТЦОМ ЯВЛЯЕТСЯ СУБЪЕКТ ВЛАСТНЫХ ПОЛНОМОЧИЙ

Петришина М.Д.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
hoslaw.nulau.edu.ua@mail.ru*

В статье исследуется компетенция деятельности административного суда Украины, в основной части рассмотрены ключевые вопросы и понятия административного суда и субъекта властных полномочий, рассматривается нормативно-правовая база по этим понятиям, а также проблемные вопросы по этой теме. Акцентируется внимание на проблемных вопросах разрешения споров, в которых со стороны истца выступает субъект властных полномочий. Рассматриваются особенности споров между субъектами властных полномочий по поводу реализации их компетенции в сфере управления, в том числе делегированных полномочий, а также особенности споров по поводу принятия граждан на публичную службу, ее прохождения, увольнения с публичной службы.

Ключевые слова: административный суд, субъект властных полномочий.

AUTHORITY OF ADMINISTRATIVE COURTS, WHERE ADMINISTRATIVE LIABILITY IS A SUBJECT OF POWER

Petrishina M.D.

*Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinskaya str., 77, Kharkiv, Ukraine
hoslaw.nulau.edu.ua@mail.ru*

The article deals with the competence of the Administrative Court of Ukraine, the main part deals with the main issues and concepts of the Administrative Court and the subject of power, reviews the regulatory as well as the problematic issues on this topic.

The Administrative Court is a judicial authority empowered to administer justice in administrative matters by resolution of cases of administrative jurisdiction (public law disputes). The regulatory framework of the legal status and activity of administrative courts is the Constitution of Ukraine, laws of Ukraine on the judicial system, the Code of Administrative Justice of Ukraine, and the regulations adopted for their implementation by subordinate legal acts.

The emphasis is made on problematic issues in resolving disputes, in which the party of power is a party to the plaintiff. Accordingly, the subject of authority is the authority of the government, local governments, their officials or officials of other subjects in the exercise of their duties on the basis of legislation, including the delegated powers endowed with a set of rights and the duties of state bodies and public organizations, as well as officials and other persons entrusted to them in accordance with the procedure established by law for the exercise of their functions.

Peculiarities of disputes between the subjects of power over the implementation of their competence in the field of management, including delegated authority. Peculiarities of disputes regarding the acceptance of citizens for public service, its passing, dismissal from public service. The issue of competence disputes is also considered. Disputes of competence refer to disputes between public authorities on the implementation of their competence in management (public administration), including delegated powers.

Key words: administrative court, subject of authority.

Адміністративний суд – орган судової влади, уповноважений здійснювати правосуддя в адміністративних справах шляхом вирішення справ адміністративної юрисдикції (публічно-правових спорів).

Скарги щодо оскарження постанов у справах про адміністративні правопорушення розглядають місцеві загальні суди (районні, міські, міськрайонні), які під час розгляду справ цієї категорії діють як адміністративні суди та здійснюють судовий розгляд за правилами Кодексу адміністративного судочинства України від 6 липня 2005 р. (далі – КАС України), а саме ст. 171-2 КАС України.

Нормативну основу правового статусу й діяльності адміністративних судів становлять Конституція України, закони України про судоустрій, КАС України та прийняті на їх виконання підзаконні нормативно-правові акти [1, с. 17].

У п. 7 ст. 3 КАС України дається визначення суб'єкта владних повноважень. Суб'єкт владних повноважень – це органи державної влади, органи місцевого самоврядування, їхні посадові чи службові особи, інші суб'єкти під час здійснення ними владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих повноважень, які наділені сукупністю прав та обов'язків державних органів і громадських організацій, а також посадових та інших осіб, закріплених за ними у встановленому законодавством порядку для здійснення покладених на них функцій.

Стосовно органів місцевого самоврядування варто зазначити, що це виборні та інші органи територіальних громад, наділені відповідними повноваженнями вирішувати питання місцевого значення. Вони не належать до органів державної влади. З організаційно-структурного погляду здійснення повноважень місцевого самоврядування органами державної влади та державними посадовими особами не допускається [2, с. 37].

Первинним органом місцевого самоврядування є представницький орган, яким є виборний орган (рада), що складається з депутатів і відповідно до закону наділяється правом представляти інтереси територіальної громади та приймати від її імені рішення. Виконавчі органи рад – це органи, які відповідно до Конституції України створюються сільськими, селищними, міськими, районними в містах (у разі їх створення) радами для здійснення виконавчих функцій і повноважень місцевого самоврядування в межах, визначених цим та іншими законами, і є підзвітними й підконтрольними представницьким органам [3, с. 21].

До посадових осіб органу державної влади належать керівники та заступники керівників і їх апарату. В Україні правовий статус посадової особи визначається Законом України «Про державну службу» та іншими нормативно-правовими актами. Окрему групу серед посадових осіб становлять представники органів законодавчої, виконавчої й судової влади.

Натомість службова особа – це особа, яка постійно чи тимчасово здійснює функції представника влади або займає в установі пов'язану з виконанням організаційно-розпорядчих чи адміністративно-господарських функцій посаду. Стосовно посадової особи органів місцевого самоврядування варто зазначити, що це особа, яка працює в органах місцевого самоврядування, має відповідні посадові повноваження щодо здійснення організаційно-розпорядчих і консультативно-дорадчих функцій та отримує зарплату за рахунок місцевого бюджету [4, с. 7].

Посадовими особами в органах місцевого самоврядування є виборні посади, на які особи вибираються територіальною громадою (сільські, селищні, міські голови); виборні посади, на які особи призначаються або затверджуються відповідною радою (голови, заступники голови районної, районної в місті, обласної ради тощо); посади, на які особи призначаються сільським, селищним, міським головою, головою районної, головою районної в місті ради, обласної ради на конкурсній основі чи за іншою процедурою (керівник секретаріату, керуючий справами).

Отже, згідно зі ст. 2 Закону України «Про державну службу» посадовими особами є керівники або заступники керівників державних органів та їх апарату, інші державні службовці, на яких законами чи іншими нормативними актами покладено здійснення організаційно-розпорядчих і консультативних функцій (тобто така особа наділена певними виконавчо-розпорядчими функціями, що забезпечує здійснення управлінських функцій відповідного органу, реалізує компетенцію органу та здійснює управління персоналом). Як спеціальних суб'єктів звернення до суду необхідно виокремити суб'єктів владних повноважень (органи державної влади, органи місцевого самоврядування та їхніх посадових осіб).

Публічно-правові спори між зазначеними суб'єктами виникають зазвичай із приводу реалізації їхньої компетенції у сфері управління, зокрема, делегованих повноважень, а також із приводу укладення й виконання адміністративних договорів. З особливих публічно-владних повноважень певних суб'єктів, їх обов'язку діяти виключно в межах закону постає також обов'язок органів і посадових осіб публічної влади звертатись до суду в разі порушення їх компетенції актом або дією іншого суб'єкта публічної влади. Відповідно до п. 15 ч. 4 ст. 42 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» сільський, селищний, міський голова може звернутися з позовом до суду з вимогою про визнання незаконними актів інших органів місцевого самоврядування, місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій, які обмежують права й інтереси територіальної громади, а також повноваження ради та її органів.

Особливу групу суб'єктів права на звернення до суду з позовом становлять державні службовці, яким надане право звернутись до адміністративного суду для вирішення спорів, пов'язаних із державною службою.

Варто зазначити, що, незважаючи на те, що в передбачених законом випадках адміністративну справу може бути порушено не лише позивачем, а й прокурором, іншими особами, яким надане право захищати права та свободи інших осіб (ст. 60 КАС України), позивачем завжди є особа, на захист прав, свобод та інтересів якої порушується така адміністративна справа.

В окремих випадках суб'єктом владних повноважень може бути інший суб'єкт під час здійснення ним владних управлінських функцій на основі законодавства, у тому числі на виконання делегованих функцій.

Розглянемо особливості спорів із приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби. Споры щодо прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення від неї спеціально виділені окремо, щоб їх помилково не ідентифікували як трудові спори та не відносили до цивільної юрисдикції. Відносини, що виникають у сфері публічної служби (насамперед служби в органах державної влади й місцевого самоврядування), є предметом регулювання конституційного та адміністративного права й законодавства. Трудове законодавство (законодавство про працю) може застосовуватись до них лише субсидіарно, проте від цього вони не перестають бути відносинами публічної служби та не стають трудовими.

Поняття публічної служби в КАС України розкрито через перелік різновидів цієї служби (п. 15 ст. 3). Таким чином, можна виділити спори з відносин діяльності на державних політичних посадах (народні депутати України, члени Кабінету Міністрів України, заступники міністрів, голови обласних, Київської та Севастопольської міських державних адміністрацій і їх заступники); спори з відносин державної служби, зокрема, з відносин професійної діяльності суддів, прокурорів, відносин військової служби, альтернативної (невійськової) служби, дипломатичної служби, відносин іншої державної служби (насамперед в органах виконавчої влади); спори з відносин служби в органах місцевого самоврядування (у тому числі з відносин діяльності депутатів місцевих рад усіх рівнів).

Формула «спори з приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби» охоплює весь спектр спорів, що виникають у відносинах публічної служби, зокрема й спори щодо відмови в прийнятті громадянина на публічну службу, про поновлення на посаді, про стягнення заборгованості із заробітної плати тощо. Однак до цієї категорії не належать трудові спори керівників та інших працівників державних чи комунальних підприємств, організацій та установ, які працюють за контрактом чи іншою формою трудового договору, оскільки КАС України не визнається публічною службою робота працівників бюджетних установ (лікарів, учителів тощо), державних і комунальних підприємств, нотаріусів, керівників політичних партій тощо.

Далі розглянемо особливості спорів між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень. До юрисдикції адміністративних судів відносяться також так звані компетенційні спори. Під компетенційними спорами розуміються спори між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їх компетенції у сфері управління (публічної адміністрації), у тому числі делегованих повноважень. Особливістю таких спорів є те, що сторонами в них (як позивачем, так і відповідачем) є суб'єкти владних повноважень.

Компетенцію органу чи посадової особи становлять їхні повноваження, визначені законом. Через різне тлумачення законодавства компетенція суб'єктів владних повноважень нерідко може перетинатись, унаслідок чого може виникнути компетенційний спір. Крім того, виникнення компетенційного спору може бути результатом зловживань, що виявляються у формі привласнення повноважень або перевищення власних повноважень.

Компетенційні спори найчастіше можуть виникати між місцевими органами виконавчої влади та органами місцевого самоврядування, особливо щодо здійснення делегованих повноважень. У межах таких спорів може вирішуватись, наприклад, питання про неправомірність акта суб'єкта владних повноважень, виданого без належних повноважень або з їх перевищенням. Компетенційні спори можна класифікувати за суб'єктним складом на такі види: спори між державними органами та органами (посадовими особами) місцевого самоврядування; спори між органами місцевого самоврядування; спори між органами (посадовими особами) місцевого самоврядування та органами самоорганізації населення; спори між іншими суб'єктами владних повноважень. Завдання суду в компетенційних спорах (з урахуванням загального завдання адміністративного судочинства) – розв'язати законодавчі колізії, що зумовили виникнення спору, а також усунути наслідки дублювання повноважень чи зловживання ними. Позивачем у компетенційних спорах є суб'єкт владних повноважень, якщо він вважає, що інший суб'єкт владних повноважень – відповідач – своїм рішенням або діями втрутився в його компетенцію або що прийняття такого рішення чи вчинення дій є його прерогативою. Якщо компетенцію суб'єкта владних повноважень (а отже, й інтереси позивача) не було порушено, у задоволенні позову належить відмовити.

Отже, питання щодо поняття адміністративного суду та суб'єкта владних повноважень нечітко регламентовано нормативно-правовою базою щодо цих понять. Також є проблемні питання щодо вирішення спорів, у яких зі сторони позивача постає суб'єкт владних повноважень. Розглянуто особливості спорів між суб'єктами владних повноважень із приводу реалізації їх компетенції у сфері управління, у тому числі делегованих повноважень, та особливості спорів із приводу прийняття громадян на публічну службу, її проходження, звільнення з публічної служби.

ЛІТЕРАТУРА

1. Писаренко Н.Б. Адміністративно-правові спори (удосконалення порядку вирішення) : [монографія] / Н.Б. Писаренко, В.А. Сьоміна. – 2-ге вид., зі змін. та доп. – Х. : Право, 2012. – 136 с.
2. Бевзенко В.М. Участь в адміністративному судочинстві суб'єктів владних повноважень : правові засади, підстави та форми : [монографія] / В.М. Бевзенко. – К. : Прецедент, 2011. – 475 с.
3. Адміністративне судочинство : [навч. посібник] / за заг. ред. О.П. Рябченко. – 2-ге вид., перероб. і доп. – Х. : ХНУ ім. В.Н. Каразіна, 2014. – 304 с.
4. Адміністративне судочинство : [підручник] / за заг. ред. Т.О. Коломоєць. – 2-е вид., перероб. і доп. – К. : Істина, 2011. – 304 с.

REFERENCE

1. Pisarenko, N.B. and Semin, V.A. (2012), *Administratyvno-pravovi spory (udoskonallengya*

poryadku vyrishennya) : *monohrafiya* [Administrative-legal disputes (improvement of the order of solution) : monogr.], Pravo, Kharkiv, Ukraine.

2. Bevzenko, VM (2011), *Uchast v administratyvnomu sudochynstvi subektiv vladnykh povnovazhen : pravovi zasady, pidstavy ta formy : monohrafiya* [Participation in administrative proceedings of the subjects of power : legal principles, foundations and forms : monogr.], Pretsedent, Kyiv, Ukraine.
3. (2014), *Administratyvne sudochynstvo : navchalnyi posibnyk* [Administrative justice : teaching. manual], Kh. : KhNU them. V.N. Karazin, Kharkiv, Ukraine.
4. Kolomoets, T.O. (2011), *Administratyvne sudochynstvo : pidruchnyk* [Administrative Proceedings : Sub.], Istyna, Kyiv, Ukraine.

УДК 342: 340.134 (477)

З'ЯСУВАННЯ СУТНОСТІ ПОНЯТЬ «ОБМЕЖЕННЯ» ТА «ЗАБОРОНИ» У СФЕРІ ЗАПОБІГАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ, ПОВ'ЯЗАНИМ ІЗ КОРУПЦІЄЮ

Шимон О.М., аспірант

Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна

Законодавство України, що регулює суспільні відносини у сфері державної служби та запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, оперує такими поняттями, як «обмеження» та «заборони», передбачає їх перелік. У статті детально проаналізовано позиції науковців щодо сутності цих понять і запропоновано авторський варіант розуміння їх змісту. Виокремлено низку ознак, притаманних обмеженням і заборонам як засобам запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією.

Ключові слова: обмеження, заборони, корупція, адміністративне правопорушення, правообмеження, превенція.

ОПРЕДЕЛЕНИЕ СУЩНОСТИ ПОНЯТИЙ «ОГРАНИЧЕНИЯ» И «ЗАПРЕТЫ» В СФЕРЕ ПРЕДУПРЕЖДЕНИЯ АДМИНИСТРАТИВНЫХ ПРАВОНАРУШЕНИЙ, СВЯЗАННЫХ С КОРРУПЦИЕЙ

Шимон А.Н.

Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина

Законодательство Украины, регулирующее общественные отношения в сфере государственной службы и предотвращения административных правонарушений, связанных с коррупцией, оперирует такими понятиями, как «ограничения» и «запреты», предусматривает их перечень. В статье подробно проанализированы позиции ученых о сущности этих понятий и предложен авторский вариант понимания их содержания. Выделен ряд признаков, присущих ограничениям и запретам как средствам предотвращения административных правонарушений, связанных с коррупцией.

Ключевые слова: ограничения, запреты, коррупция, административное правонарушение, правоограничение, превенция.

DEFINITION OF THE ESSENCE OF THE CONCEPTS “LIMITATIONS” AND “PROHIBITIONS” IN THE FIELD OF WARNING OF ADMINISTRATIVE OFFENSES RELATED TO CORRUPTION

Shimon A.N.

Zaporizhzhya National University, str. Zhukovskiy, 66, Zaporizhzhya, Ukraine

The legislation of Ukraine regulating public relations in the field of civil service and prevention of corruption-related administrative offenses uses such notions as “limitations” and “prohibitions”, provides

for their list. The scope of prevention of an administrative offense related to corruption in its essence and content is an integrated and multidimensional sphere, since it contains a large number of elements as well as tangible concepts that make it possible to find out the essence, meaning and purpose of preventing an administrative offense connected with corruption, including in the activities of civil servants. One of the elements of such an integrated sphere of prevention of corruption-related administrative offenses is restrictions and prohibitions imposed by law on civil servants. On the one hand, their existence may in some way influence the full implementation of their rights by civil servants (for example, as individuals), but, on the other hand, they establish the foundation for preventing corruption in the civil service system, which is a positive component of the complex of actions, aimed at the existence of a legal, legal, stable, efficient civil service system. Therefore, the issue of limitation and prohibitions in the field of prevention of corruption-related administrative offenses, as well as legal and procedural aspects of their application, assumes the urgency and importance of thorough research.

Turning to the terminology of the law, one can find the concept of “limitations” or “prohibitions” in various spheres (administrative, criminal, civil, legal, labor, etc.), but a legal definition that would reflect the real meaning and essence of such concepts, is not fixed by the normative.

The article analyzes in detail the positions of scientists regarding the essence of these concepts and proposes an author’s version of the understanding of their content. There are a number of features that are inherent in restrictions and prohibitions as means of preventing an administrative offense related to corruption.

Key words: limitations, prohibitions, corruption, administrative offense, lawfulness, prevention.

Сфера запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаним із корупцією, за своєю сутністю й змістом є комплексною та багатоаспектною сферою, адже містить велику кількість елементів, а також дотичних понять, що дають змогу з’ясувати сутність, значення й мету запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаним із корупцією, у тому числі в діяльності державних службовців. Одним з елементів такої комплексної сфери запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаним із корупцією, є обмеження та заборони, що встановлюються законодавством для державних службовців. З одного боку, їх існування може певним чином впливати на повноту реалізації державними службовцями своїх прав (наприклад, як фізичних осіб), а з іншого – вони встановлюють фундамент для запобігання корупційним явищам у системі державної служби, що є позитивним компонентом комплексу дій, спрямованих на існування правової, законної, стабільної, ефективної системи державної служби. Тому питання обмежень і заборон у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаним із корупцією, а також правові й процедурні аспекти їх застосування набувають неабиякої актуальності.

Питанням визначення сутності корупції, засадам адміністративної відповідальності в такій сфері, запобігання корупційним правопорушенням або правопорушенням, пов’язаним із корупцією, присвячено чимало робіт вітчизняних учених-адміністративістів, наприклад: «Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування за корупційні діяння» Д.І. Йосифовича [1], «Адміністративно-правове регулювання взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції» В.А. Завгороднього [2], «Адміністративно-правовий механізм протидії корупції в органах внутрішніх справ» С.М. Алфьорова [3], «Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією» Р.М. Тучака [4], «Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії корупції» М.Ю. Бездольного [5], «Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції міліцією України» І.А. Дьоміна [6], «Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії» С.Г. Стеценка [7] та низка інших. Вважаємо, що ці праці мають «загальний» характер, стосуються різних аспектів, пов’язаних із корупцією, проте питанням обмежень і заборон як засобів запобігання адміністративним правопорушенням, пов’язаним із корупцією, особливо з огляду на положення Закону України «Про запобігання корупції» від 14 жовтня 2014 р. [8], достатньої уваги приділено не було, що викликає необхідність детального їх дослідження з неухильним дотриманням принципу наукової обґрунтованості задля з’ясування сутності цих понять, їх змісту, специфіки й практики застосування.

З метою правильного та доцільного оперування поняттями «обмеження» й «заборони» насамперед необхідно з'ясувати їх дійсну сутність і значення. Звертаючись до термінології законодавства, можна зустріти поняття «обмеження» чи «заборона» в різних сферах (адміністративній, кримінально-правовій, цивільно-правовій, господарсько-правовій, трудовій тощо), однак легальну дефініцію, яка б відображала реальний зміст і сутність таких понять, нормативно не закріплено. Словник української мови визначає значення слова «обмеження» таким чином: 1) дія за значенням «обмежити»; 2) правило, настанова, що обмежує чий-небудь права [9, с. 536]. Водночас слово «обмежувати» означає: 1) установлювати певні межі чого-небудь; зв'язувати щось обмежувальними умовами; не допускати поширення чого-небудь; локалізувати; 2) бути межею чого-небудь; відділяти, відгороджувати щось від чого-небудь [9, с. 536]. Під заборonoю запропоновано розуміти наказ не робити що-небудь [10, с. 26]. Тобто під час аналізу словникових значень можна зазначити, що обмеженням є встановлення певних умов, меж, а заборonoю – пряма вимога не вчиняти певні дії.

Ознайомлюючись із положеннями доктринальних джерел, варто звернути увагу на застосування різних формулювань поняття «обмеження», серед яких можна зустріти такі: «правообмеження», «обмеження права», «правове обмеження» тощо. Так, А.М. Денисова зазначає, що правові обмеження в загальному їх вигляді – це «встановлені законодавством виключення з правового статусу громадянина, які мають превентивний характер, убезпечують від можливих несприятливих наслідків як суб'єктів, щодо яких діють ці обмеження, так і інших осіб» [11, с. 52]. Не можна не погодитись із тим, що обмеженнями є певні винятки із загального правила, які встановлюються з певною метою, а також варто наголосити саме на превентивному характері цих засобів. На думку М.А. Комзюка, правові обмеження – це юридичні інструменти (засоби), за допомогою яких забезпечується досягнення деяких цілей правового регулювання. Ці цілі можуть бути різними, проте в підсумку вони зводяться до справедливої впорядкованості суспільних відносин шляхом встановлення певних кордонів, що обмежують допустимість поведінки [12, с. 54]. Ю.М. Старілов, з'ясовуючи сутність правових обмежень у питаннях державної служби, наголошує на тому, що головна мета правових обмежень – це забезпечення ефективного функціонування державної служби, встановлення правових бар'єрів перед можливими зловживаннями державних службовців, створення умов для належного виконання посадових повноважень та реалізації встановлених конституцією держави прав і свобод службовців [13, с. 335]. Тобто знову зроблено акцент на превентивному характері цих правових інструментів та їх ролі в системі державної служби.

Детально категорію «обмеження» проаналізовано А.В. Басовим [14], який зазначає, що поняття «обмеження» пов'язане з такими діями:

- 1) застосуванням кримінального покарання, а саме обмеження волі, тобто тримання особи в кримінально-виконавчих установах відкритого типу без ізоляції від суспільства в умовах здійснення за нею нагляду з обов'язковим залученням засудженого до праці;
- 2) забезпеченням санітарно-епідеміологічного благополуччя населення, а саме обмеження, тимчасова заборона чи припинення діяльності підприємств, установ, організацій, об'єктів будь-якого призначення;
- 3) забезпеченням карантинних заходів, а саме запровадження адміністративних і медико-санітарних обмежувальних заходів, що застосовуються для запобігання поширенню особливо небезпечних інфекційних хвороб;
- 4) реалізацією майнових прав (сервітути, іпотеки, оренда, арешт майна тощо);
- 5) професійною діяльністю відповідного суб'єкта (обмеження, що застосовуються до окремих категорій посадових осіб);
- 6) запровадженням надзвичайного адміністративно-правового режиму;

- 7) визначенням обмеження життєдіяльності, тобто повна або часткова втрата можливості фізичною особою здійснювати самообслуговування, самостійно пересуватись, орієнтуватись у просторі, контролювати поведінку, здійснювати трудову діяльність.

З огляду на таку розмаїтість сфер застосування поняття «обмеження», як і «заборони», варто звернутись до позицій науковців щодо їх визначення. Наприклад, А.В. Басов пропонує розуміти обмеження як юридичні та фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади, що заснована на законі й спрямована на досягнення відповідних цілей, у результаті якої зменшуються варіанти дозволеної нормами права поведінки фізичних і юридичних осіб шляхом встановлення різних меж такої поведінки, що в обов'язковому порядку мають тимчасовий, просторовий та суб'єктивний характер [14, с. 32]. Тобто науковцем акцентовано увагу на суб'єктному (що це юридичні й фактичні наслідки діяльності уповноважених органів державної влади) та об'єктному (зменшення варіантів дозволеної нормами права поведінки фізичних і юридичних осіб) елементах обмежень.

У науці поняття «заборона» характерне загалом для всіх галузей національного права. У теорії держави й права існує певна позиція щодо розуміння цього питання. Так, М.В. Цвік та О.В. Петришин характеризують заборону як покладення на особу суб'єктивного юридичного обов'язку пасивного типу, відповідно до якого вона має утримуватись від певних визначених правом форм поведінки [15, с. 215]. Аналізуючи таке визначення, О.А. Петренко виділяє такі суттєві ознаки заборони в теорії права: 1) вона за своєю сутністю є суб'єктивним юридичним обов'язком, тобто тим, чого конкретна особа має беззаперечно дотримуватись, причому за нехтування цим приписом передбачена відповідальність; 2) пасивний характер, тобто сам факт заборони не залежить від суб'єкта, на якого її накладено; беручи до уваги це роз'яснення сторін заборони, накладення заборони є прерогативою керуючих суб'єктів; 3) заборонена поведінка має бути закріплена в правових нормах, тобто за інших умов заборона не буде належним чином обґрунтована [16, с. 214].

У свою чергу І.Д. Ягофорова зазначає, що поняття «обмеження» варто розглядати в двох значеннях: як повну заборону певного права (свободи), що зумовлена різними об'єктивними й суб'єктивними обставинами, та як зменшення варіантів можливої, дозволеної поведінки (у межах конкретного права чи свободи) шляхом встановлення компетентним суб'єктом різних меж (тимчасових, просторових, суб'єктивних) такої поведінки [17, с. 59]. Так, науковцем у першому розумінні ототожнено поняття «обмеження» та «заборона», а в другому розумінні звужено поняття «обмеження», із чим не можна погодитись, адже, незважаючи на те, що поняття «обмеження» й «заборони» є схожими за значеннями, вони не співпадають повністю за змістом. У зв'язку із цим Ф.Н. Фаткуллін вважає, що обмеження варто розглядати через категорію заборони, тобто обмеження за своєю юридичною природою дуже близьке до заборони, а не співпадає з нею. Обмеження спрямоване не на повне «витіснення» будь-яких суспільних відносин, а на утримання їх у певних, чітко визначених межах. Крім того, під час визначення співвідношення аналізованих понять обмеження є результатом заборони, а також говорити про часткове обмеження не коректно, адже заборона – це завжди певне обмеження, однак обмеження – не завжди заборона [18, с. 156–158]. О.Г. Братко зазначає: «Заборони й обмеження – два різні способи правового регулювання. Основна відмінність їх полягає в тому, що заборони за своїм змістом вказують на юридичну неможливість певної поведінки, яка фактично можлива, тоді як правове обмеження є не тільки юридично, а й фактично неможливим варіантом поведінки. На відміну від заборони, правове обмеження в принципі неможливо порушити. Воно завжди є обмеженням будь-якого суб'єктивного права, причому таким, яке забезпечується обов'язками відповідних посадових осіб» [19, с. 17].

Таким чином, у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, обмеження – це сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні максимально допустимої форми правовідносин і правових кордонів у варіантах поведінки задля превенції правопорушень, пов'язаних із корупцією. Заборона – це сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні суб'єктивного юридичного обов'язку пасивного

типу, відповідно до якого вона має утримуватись від визначених антикорупційним законодавством форм поведінки.

Враховуючи позиції науковців щодо характеристики обмежень і заборон, варто звернути увагу на запропонований О.В. Малько перелік загальних ознак правових обмежень, серед яких виділено такі: 1) пов'язані з несприятливими умовами (загроза чи позбавлення певних цінностей) для здійснення власних інтересів суб'єкта, оскільки спрямовані на їх стримування та водночас на задоволення інтересів протилежної сторони в правовідносинах і суспільних інтересах щодо охорони й захисту; 2) повідомляють про зменшення обсягу можливостей, свободи, а отже, і прав особистості, що здійснюється за допомогою обов'язків, заборон, покарань, призупинень тощо, які зводять різноманіття в поведінку суб'єктів до певного «граничного» стану; 3) являють собою негативну правову мотивацію; 4) спрямовані на захист суспільних відносин, виконують охоронну функцію; 5) передбачають зниження негативної активності [20, с. 59-60].

З огляду на перелік загальних ознак можна сформулювати перелік ознак, які притаманні обмеженням і заборонам у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією:

- нормативний характер (їх перелік встановлюється законодавством, є конкретні норми, що визначають зміст таких обмежень і заборон);
- індивідуальний характер (поширюються на конкретну особу – державного службовця, мають персоніфікований зміст);
- превентивний характер (спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією);
- лімітуючий характер (встановлюють конкретні межі в діяльності суб'єктів або обов'язок утримуватись від певних дій);
- примусовий характер (визначаються поза волею й бажанням суб'єкта, за їх порушення передбачається реакція держави у вигляді юридичної відповідальності).

Таким чином, розглянувши загальнотеоретичні положення, що стосуються обмежень і заборон у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, можна стверджувати, що обмеження – це сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні максимально допустимої форми правовідносин і правових кордонів у варіантах поведінки задля превенції правопорушень, пов'язаних із корупцією. У свою чергу заборона – це сукупність правових інструментів, які полягають у встановленні суб'єктивного юридичного обов'язку пасивного типу, відповідно до якого особа має утримуватись від визначених антикорупційним законодавством форм поведінки. До ознак, які притаманні обмеженням і заборонам у сфері запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, можна віднести такі: нормативний характер (їх перелік встановлюється законодавством, є конкретні норми, що визначають зміст таких обмежень і заборон); індивідуальний характер (поширюються на конкретну особу – державного службовця, мають персоніфікований зміст); превентивний характер (спрямовані на запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією); лімітуючий характер (встановлюють конкретні межі в діяльності суб'єктів або обов'язок утримуватись від певних дій); примусовий характер (визначаються поза волею й бажанням суб'єкта, за їх порушення передбачається реакція держави у вигляді юридичної відповідальності).

Нормативна основа визначення обмежень і заборон як засобів запобігання адміністративним правопорушенням, пов'язаним із корупцією, складається з матеріального законодавства (спеціальний закон), процесуального законодавства (Кодекс України про адміністративні правопорушення), а також підзаконних нормативно-правових актів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Йосифович Д.І. Адміністративна відповідальність посадових осіб органів місцевого самоврядування за корупційні діяння : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Д.І. Йосифович ; Львівський держ. ун-т внутр. справ. – Львів, 2009. – 20 с.
2. Завгородній В.А. Адміністративно-правове регулювання взаємодії органів внутрішніх справ та громадських організацій у протидії корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / В.А. Завгородній ; Дніпропетровський держ. ун-т внутр. справ. – Дніпропетровськ, 2010. – 20 с.
3. Алфьоров С.М. Адміністративно-правовий механізм протидії корупції в органах внутрішніх справ : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / С.М. Алфьоров ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2011. – 38 с.
4. Тучак Р.М. Адміністративно-правові засади боротьби з корупцією : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / Р.М. Тучак ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2007. – 21 с.
5. Бездольний М.Ю. Адміністративно-правові засади діяльності органів внутрішніх справ щодо протидії корупції : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / М.Ю. Бездольний ; Харківський нац. ун-т внутр. справ. – Х., 2009. – 20 с.
6. Дьомін І.А. Адміністративно-правові засади запобігання та протидії корупції міліцією України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.07 «Адміністративне право і процес; фінансове право; інформаційне право» / І.А. Дьомін ; Відкритий міжнар. ун-т розв. людини «Україна». – К., 2011. – 16 с.
7. Стеценко С.Г. Корупція в органах внутрішніх справ: проблеми протидії / С.Г. Стеценко, О.В. Ткаченко. – К. : Алерта ; КНТ ; Центр навч. літ-ри, 2008. – 166 с.
8. Про запобігання корупції : Закон України від 14 жовтня 2014 р. // Відомості Верховної Ради України. – 2014. – № 49. – Ст. 3186.
9. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 5. – 1974. – 840 с.
10. Словник української мови : в 11 т. / за ред. І.К. Білодіда. – К. : Наукова думка, 1970-1980. – Т. 3. – 1972. – 744 с.
11. Денисова А.М. Правові обмеження: поняття, види, функції / А.М. Денисова // Часопис Київського університету права. – 2011. – № 2. – С. 51–55.
12. Комзюк М.А. Поняття, зміст, види та форми обмеження особистої свободи громадян за адміністративним правом [Електронний ресурс] / М.А. Комзюк // Європейські перспективи. – 2015. – № 1. – С. 52-58. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_1_11.
13. Старилов Ю.Н. Служебное право : [учебник] / Ю.Н. Старилов. – М. : БЕК, 1996. – 698 с.
14. Басов А.В. Поняття «обмеження» як юридична категорія: теоретичний аспект [Електронний ресурс] / А.В. Басов // Адміністративне право і процес. – 2013. – № 1 (3). – С. 27-33. – Режим доступу : <http://law.univ.kiev.ua/images/stories/app/20133.pdf>.

15. Загальна теорія держави і права : [підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів] / [М.В. Цвік, О.В. Петришин, Л.В. Авраменко та ін.] ; за ред. М.В. Цвіка, О.В. Петришина. – Х. : Право, 2011. – 584 с.
16. Петренко О.А. Поняття та сутність заборон у трудовому праві [Електронний ресурс] / О.А. Петренко // Науковий вісник Академії муніципального управління. Серія «Право». – 2015. – Вип. 1(2). – С. 213-220. – Режим доступу : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1\(2\)__35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1(2)__35).
17. Ягофорова И.Д. Право как мера ограничения свободы : дисс. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.01 / И.Д. Ягофорова. – Екатеринбург, 2004. – 206 с.
18. Фаткуллин Ф.Н. Проблемы теории государства и права : [курс лекций] / Ф.Н. Фаткуллин. – Казань : Изд-во Казанского гос. ун-та, 1987. – 336 с.
19. Братко А.Г. Запреты в советском праве / А.Г. Братко. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1979. – 90 с.
20. Малько А.В. Стимулы и ограничения в праве: теоретико-информационный аспект / А.В. Малько. – Саратов : Из-во Саратовского ун-та, 1994. – 184 с.

REFERENCES

1. Yosifovich, D.I. (2009), "Administrative responsibility of officials of local self-government bodies for corruption acts", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Lviv State University of Internal Affairs, Lviv, Ukraine.
2. Zavhorodniy, V.A. (2010), "Administrative legal regulation of interaction between authorities of internal affairs and public organizations in the fight against corruption", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Dnipropetrovsk State University of Internal Affairs, Dnipropetrovsk, Ukraine.
3. Alforov, S.M. (2011), "Administrative legal mechanism of counteraction to corruption in internal affairs bodies", Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv State University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
4. Tuchak, R.M. (2007), "Administrative legal principles of the fight against corruption", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv State University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
5. Bezdolniiy, M.Yu. (2009), "Administrative legal principles of the activity of internal affairs bodies in combating corruption", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Kharkiv State University of Internal Affairs, Kharkiv, Ukraine.
6. Domin, I.A. (2011), "Administrative legal principles of prevention and counteraction of corruption by the militia of Ukraine", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.07, Open international University of Human Development "Ukraine", Kyiv, Ukraine.
7. Stetsenko, S.H. and Tkachenko, O.V. (2008), *Koruptsiya v orhanakh vnutrishnikh sprav : problemy protydyi* [Corruption in internal affairs bodies : issues of counteraction], Alerta : KNT : Tsentru ucheb. lit-ry, Kyiv, Ukraine.
8. "On Preventing Corruption" : Law of Ukraine on 14.10.2014, *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2014, no. 49, art. 3186.
9. Bilodid, I.K. (1974), *Slovnyk ukrainskoyi movy : v 11 t.* [Ukrainian Language Dictionary : in 11 Vols.], Vol. 5, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
10. Bilodid, I.K. (1972), *Slovnyk ukrainskoyi movy : v 11 t.* [Ukrainian Language Dictionary : in 11 Vols.], Vol. 3, Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.

11. Denysova, A.M. (2011), "Legal restraints : concepts, types, functions", *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, no. 2, pp. 51-55.
12. Komziuk, M.A. (2015), "Concept, content, types, and forms of restriction of personal freedom of citizens under the administrative law", *Yevropeiski perspektyvy*, no. 1, pp. 52-58, available at : http://nbuv.gov.ua/UJRN/evpe_2015_1_11.
13. Starylov, Yu.N. (1996), *Sluzhebnoe pravo : uchebnyk* [Right to public service : textbook], BEK, Moscow, Russia.
14. Basov, A.V. (2013), "The concept "restraint" as a legal category : theoretical aspect", *Administratyvne pravo i protses*, no. 1(3), pp. 27-33, available at : <http://law.univ.kiev.ua/images/stories/app/20133.pdf>.
15. Tsvik, M.V., Petryshyn, O.V., Avramenko L.V. et al. (2011), *Zahalna teoriya derzhavy i prava : pidruchnyk dlya studentiv yurydychnykh vyshchykh navchalnykh zakladiv* [The general theory of state and law : textbook for students of legal higher education institutions], Pravo, Kharkiv, Ukraine.
16. Petrenko, O.A. (2015), "The concept and essence of prohibitions in labour law", *Naukovyi visnyk Akademiï munitsypalnoho upravlinnya. Seriya : Pravo*, Iss. 1 (2), pp. 213-220, available at : [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1\(2\)_35](http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nvamu_pr_2015_1(2)_35).
17. Yahoforova, I.D. (2004), "Right as a measure of restraint of liberty", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.01, Ekaterinburg, Russia.
18. Fatkullin, F.N. (1987), *Problemy teoriiy hosudarstva i prava : kurs lektsiy* [Problems of the theory of state and law : a series of lectures], Izd-vo Kazanskoho hos. un-ta, Kazan, Russia.
19. Bratko, A.G. (1979), *Zaprety v sovetskom prave* [Prohibitions in the Soviet law], Izd-vo Saratovskoho un-ta, Saratov, Russia.
20. Malko, A.V. (1994), *Stimuly i ogranicheniya v prave : teoretiko-informatsionnyy aspekt* [Incentives and restrictions in law : information-theoretical aspect], Iz-vo Sarat. un-ta, Saratov, Russia.

РОЗДІЛ V. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

УДК 341.018

THE GENESIS AND MODERNIZATION OF THE PRINCIPLE OF PROPORTIONALITY AS ONE OF THE BASIC PRINCIPLES OF THE EUROPEAN UNION LAW

Kolomoets T.O., Doctor of Law, Professor,
Barlit A.Yu., student,
Kravchenko I.O., student

*Zaporizhzhia National University, Zhukovsky str., 66, Zaporizhzhia, Ukraine
antonbarlit@gmail.com, kravchenko260595@gmail.com*

The paper highlights the relevance of the problem of defining the theoretical basis of the proportionality principle notion in historical context on the territory of modern Europe. The European Union legislative regulation of the principle, the attitude towards it, and its application by scholars and lawyers are analysed. In particular, the importance and role of the proportionality principle as one of the basic principles of European Union law in the context of its legal framework and solving human rights cases in the digital age is grounded, which, due to the pace of its rapid development, requires constant legal changes and additions.

Key words: proportionality principle, European Union law, human rights, basic principles of European Union law.

ГЕНЕЗИС И СОВРЕМЕННОСТЬ ПРИНЦИПА ПРОПОРЦИОНАЛЬНОСТИ КАК ОДНОГО ИЗ ОСНОВОПОЛАГАЮЩИХ ПРИНЦИПОВ ПРАВА ЕВРОПЕЙСКОГО СОЮЗА

Коломоец Т.А., Барлит А.Ю., Кравченко И.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
antonbarlit@gmail.com, kravchenko260595@gmail.com*

В статье освещается актуальность проблемы определения понятия принципа пропорциональности в историческом контексте на территории современной Европы, его значение для современных реформационных, государственных и правотворческих процессов. Внимание концентрируется на его понимании современными теоретиками права, принципах законодательного закрепления и особенностях правоприменения. При этом акцент сделан на современном доктринальном векторе выяснения истоков этого принципа в условиях определения принципа пропорциональности как базового принципа для всех стран, воспринявших право Европейского Союза как основание для национальной правовой системы. Обосновывается необходимость урегулирования базовых положений права Европейского Союза относительно принципа пропорциональности для современного процессуального законодательства Украины.

Ключевые слова: принцип пропорциональности, европейское право, права человека, базовые принципы права Европейского Союза.

ГЕНЕЗИС ТА СУЧАСНІСТЬ ПРИНЦИПУ ПРОПОРЦІЙНОСТІ ЯК ОДНОГО З ОСНОВОПОЛОЖНИХ ПРИНЦИПІВ ПРАВА ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ

Коломоець Т.О., Барліт А.Ю., Кравченко І.О.

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
antonbarlit@gmail.com, kravchenko260595@gmail.com*

У статті висвітлюється актуальність проблеми визначення поняття принципу пропорційності в історичному контексті на теренах сучасної Європи, його значення для сучасних реформаційних, державотворчих і правотворчих процесів. Увага концентрується на його розумінні сучасними теоретиками права, засадах законодавчого закріплення та особливостях правозастосування. При цьому акцент зроблено на сучасному доктринальному векторі з'ясування ресурсу цього принципу в умовах визначення принципу пропорційності як базового принципу для всіх країн, що

сприйняли право Європейського Союзу як базове підґрунтя для національних правових систем. Обґрунтовується потреба врегулювання базових положень права Європейського Союзу щодо принципу пропорційності для сучасного процесуального законодавства України.

Досліджується сучасний стан і генезис принципу пропорційності як одного з основних принципів законодавства Європейського Союзу та висвітлення його актуальності в сучасному контексті.

Особлива увага зосереджується на принципі пропорційності як одному з основних і найвпливовіших принципів у міжнародному публічному праві загалом, а також у межах законодавства Європейського Союзу.

Визначається роль принципу пропорційності, концентрується увага на його вагомості й значенні, зокрема, будучи одним із загальних принципів у законодавстві Європейського Союзу, він був розроблений Європейським Судом із метою заповнення прогалин у європейському законодавстві, зміцнення узгодженості законодавства Європейського Союзу та інших можливих аспектів.

Окрім теоретичного базису поняття принципу пропорційності, висвітлюється практичний аспект його застосування. У статті проаналізовано підходи до визначення форм, методів і критеріїв, яким має відповідати застосування принципу пропорційності.

Доводиться, що принцип пропорційності допомагає забезпечити гарантії того, що прийняте законодавство не встановлює будь-які необґрунтовані та непропорційні обмеження з урахуванням мети кожного окремого акта або сфери законодавства.

Крім того, особлива увага зосереджується на доцільності визначення нових сфер і можливостей застосування принципу пропорційності в сучасній перспективі. Окремо розглянуто питання захисту та дотримання прав людини в сучасному світі. Доведено, що принцип пропорційності є одним із найважливіших важелів регулювання в аналізованій сфері. У цьому разі принцип виступає як контрольний чинник для знаходження точного балансу між необхідними діями та можливим порушенням прав людини.

Ключові слова: принцип пропорційності, європейське право, права людини, базові принципи права Європейського Союзу.

The general principles of European Union law are the general principles of law which are applied by the European Court of Justice and the national courts of the member states when determining the lawfulness of legislative and administrative measures within the European Union [11].

According to the basic rule, the general principles of the legislation of the European Union are defined and developed by the European Court of Justice. By the criteria of their origin, they can be either accepted in all national legal systems or extracted from specific national legal systems that have inspired the Court, or be specific for the European Union.

One of the key aspects of the difference between general principles of law and direct legislative rules is that, having a broad scope of application, the former ones should be adjusted to the specific cases.

The practical importance of the general principles of the Union law lies in the fact that the European Court of Justice has used them to avoid the refusal of justice, to fill the gaps and to strengthen the coherence of European Union legislation and other possible aspects.

Within European Union law, proportionality is a principle that mainly serves as a framework for decisions to determine whether and/or to what extent rights can be limited by governmental intervention (such as legislation) that is motivated by public interests. The proportionality test applies to measures taken at Union level as well as at the level of the Member States.

In the process of our research, we have analyzed works of such well-known contemporary scholars: A. Dashwood, M. Dougan, B. Barry Rodger, E. Spaventa, D. Wyatt, M. Horspool, M. Humphreys, K. Lenaerts, P. Van Nuffel, R. Bray, T. Hartley, etc. In their writings scholars reveal the essence and key aspects of formation of the basic EU and international law principles, the role and place of the proportionality principle in this area, analyze the contemporary context of its application and its importance in regulating legal relations.

The purpose of the paper is to analyze the genesis of the proportionality principle as one of the fundamental principles of the European Union law and to highlight its relevance in the modern context.

Proportionality tests have first been formulated in the High State Administrative Courts in Germany in the late 19th century to investigate police action.

Legal theorists, foremost the German constitutional scholar R. Alexy and his followers have developed the principle of proportionality (or balancing: strict proportionality) as the gold standard of constitutional adjudication which allows all different rights and principles to be weighed against each other in the same dimension.

An important additional feature of proportionality as construed by R. Alexy is the following: “The Law of Balancing requires the increasing intensity of interference with liberty to be matched by an increasing weight of reasons justifying the interference. The analogy of the proportionality principle can be also seen in the English concept of reasonableness. Therefore, in the European Union context proportionality has been derived from the laws of the Member States, especially Germany and France” [9].

The legal concept of proportionality is recognized one of the general principles of European Union law by the European Court of Justice since the 1950s. The first case concerned with the notion of proportionality took place in 1954, while the second one was considered by the ECJ in 1970 (Internationale Handelsgesellschaft v Einfuhr- und Vorratsstelle Getreide ECR 1125 Case 11/70). Namely during that case, the European Advocate General provided an early formulation of the general principle of proportionality in stating that “the individual should not have his freedom of action limited beyond the degree necessary in the public interest” [11].

As we have mentioned above, general principles of Union law are invoked to assist in the interpretation of Treaty provisions and secondary legislation, to provide guidance for the exercise of powers granted by the founding Treaties or secondary legislation and to provide additional criteria under Article 267 TFEU for determining the legality of acts of the Union institutions and the Member States.

General principles evidence the Court’s attempt to contribute to the construction of a mature legal system based upon a combination of substantive rules and principles that aid the understanding of those rules and the system as a whole.

The general principles are about the search for consistency in the creation of the Union legal order: they pull the different rules together into something that has a shape as a whole [5].

The Treaty of Lisbon in article 5 embraced and confirmed the proportionality principle on the level of European Union legislation. Paragraph 4 of the article states that under the principle of proportionality, the content and form of Union action shall not exceed what is necessary to achieve the objectives of the Treaties. Furthermore, according to article 5, the institutions of the Union shall apply the principle of proportionality as laid down in the Protocol on the application of the principles of subsidiarity and proportionality [1].

Protocol № 2 (on the application of the principles of subsidiarity and proportionality) to the Treaty on the Functioning of the European Union comprises additional regulations on how these principles should be applied.

The main objective of the Protocol is to establish the conditions for the application of the principles of subsidiarity and proportionality, as laid down in Article 5 of the Treaty on European Union, and to establish a system for monitoring the application of those principles,

Pursuant to the article 1 of the Protocol, each institution shall ensure constant respect for the principles of subsidiarity and proportionality, as laid down in Article 5 of the Treaty on European Union [2].

According to the principal of proportionality, public authority may not impose applications on a citizen except to the extent to which they are strictly necessary in the public interest to attain the purpose of the measure.

The most striking point about the doctrine of proportionality is that it leaves a great deal to the judgment of the court [10].

In the case law, the principle of proportionality serves principally to assess the legality of an exercise of power where an admittedly legitimate aim is pursued, but at the same time other objectives deserving protection are damaged.

As has already been mentioned, the principle of proportionality requires action to be both “appropriate” to attain its objectives and not go beyond what is necessary to achieve them (“indispensable”).

The Union action must first be appropriate to achieve the proposed objectives. In addition, the action must be indispensable and therefore incapable of being replaced by measures [7].

Proportionality principle helps to provide guarantees that the legislation adopted does not set on its subjects any unreasonable and disproportional restraints given the objective of every single act or the sphere of legislation.

Regarding the process of application of the proportionality principle, professor G. de Burca has therefore argued that the general principle in European Union law of proportionality entails a three-part test: 1) is the measure suitable to achieve a legitimate aim, 2) is the measure necessary to achieve that aim or are less restrictive means available, and 3) does the measure have an excessive effect on the applicant’s interests.

Thus, the test requires the administrative body to substantiate its actions and requires analysis on possible options. Therefore, the proportionality principle is often regarded as the broadest basis for judicial review [11].

As a general principle of the union law, the principle applies also to Member states when they implement Union law. And to the acts of Member states when they act within the field of Union law. For instance, when they seek to limit one of the rights conferred on individuals by the treaty [3].

In the wake of the Snowden revelations, various governments have more aggressively sought to defend their activities by distinguishing between the automated collection and scanning of private communications, on the one hand, and the actual scrutiny of those communications by human beings.

The basic document that deals with the processing of personal data within the European Union is Data Protection Directive (Directive 95/46/EC on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data).

According to this Directive, personal data may be processed only to such an extent as it would be:

- collected for specified, explicit and legitimate purposes and not further processed in a way incompatible with those purposes;
- adequate, relevant and not excessive in relation to the purposes for which they are collected and/or further processed;
- accurate and, where necessary, kept up to date;
- kept in a form which permits identification of data subjects for no longer than is necessary [4].

International human rights law, however, makes clear that the collection and retention of communications data amounts to an interference with the right to privacy.

This requirement of proportionality is particularly important in the context of mass surveillance, which is based on the indiscriminate collection and retention of communications and metadata without any form of targeting or reasonable suspicion.

In 2006, the European Parliament and the Council of the European Union adopted Directive 2006/24/EC (Directive), which regulated Internet Service Providers' storage of telecommunications data.

Civil rights organization Digital Rights Ireland argued that the Directive was becoming the basis for mass surveillance laws that violated fundamental human rights. National court then forwarded its questions to the European Court of Justice.

The European Court of Justice (ECJ) evaluated the compatibility of the Directive with Articles 7 and 8 of the Charter and declared the Directive to be invalid.

Although the ECJ deemed that the Directive was legitimate in its aim of fighting serious crime, it did not pass the proportionality test that the ECJ applied to evaluate the appropriateness of the measures undertaken to achieve that goal. More specifically, the ECJ found that the implementation of the Directive could potentially interfere, to a great extent, with the fundamental rights of the entire EU population for an unspecified length of time.

A European Union Directive requiring Internet Service Providers to store telecommunications data in order to facilitate the prevention and prosecution of crime was found to be invalid for breaching Articles 7 and 8 of the Charter of Fundamental Rights of the European Union (Charter) [6].

By its very nature, mass surveillance does not involve any form of targeting or selection, let alone any requirement on the authorities to show reasonable suspicion or probable cause. Accordingly, mass surveillance is inevitably disproportionate as a matter of simple definition [8].

Principle of proportionality is one of the most basic and influential principles in public international law as such and in the scope of the European Union law.

Being one of the general principles in the Union legislation it was developed by the European Court of Justice in order to avoid the refusal of justice, to fill the gaps in European legislation, to strengthen the coherence of European Union legislation and other possible aspects.

Furthermore, in the contemporary perspective new spheres and possibilities of the proportionality principle application can be found. Considering protection and observance of human rights in the up-to-date world, the principle of proportionality appears to be one of the most significant levers for regulating this sphere. In this case the principle acts as a controlling factor in order to find the accurate balance between necessary actions and possible infringement of human rights.

REFERENCES

1. "Consolidated version of the Treaty on European Union.", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A12012M%2FTXT> (Accessed October 19, 2017).
2. "Consolidated version of the Treaty on the Functioning of the European Union – PROTOCOLS – Protocol (No 2) on the application of the principles of subsidiarity and proportionality", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX%3A12008E%2FPRO%2F02> (Accessed October 19, 2017).
3. Dashwood A., Dougan M., Barry Rodger B., Spaventa E., Wyatt D. European Union Law: Sixth Edition. Haywards Heath: Hart Publishing, 2011.
4. "Directive 95/46/EC of the European Parliament and of the Council of 24 October 1995 on the protection of individuals with regard to the processing of personal data and on the free movement of such data", available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/en/TXT/?uri=CELEX%3A31995L0046> (Accessed October 22, 2017).
5. Horspool M., Humphreys M. European Union Law 8th Edition. Oxford: Oxford University Press. 2014.

6. “Judgment of the Court (Grand Chamber), 8 April 2014. Digital Rights Ireland Ltd v Minister for Communications, Marine and Natural Resources and Others and Kärntner Landesregierung and Others. Joined Cases C 293/12 and C 594/12”, available at: <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=CELEX:62012CJ0293> (Accessed October 21, 2017).
7. Lenaerts K., Van Nuffel P., Bray R. European Union Law 3rd Revised edition. London: Sweet & Maxwell. 2011
8. “Necessary and Proportionate Coalition, Necessary & Proportionate Global Legal Analysis (May 2014)”, available at: <http://necessaryandproportionate.org/global-legal-analysis> (Accessed October 19, 2017).
9. Sauter W. Proportionality in EU law: a balancing act?, January 25, 2013, available at: https://www.nza.nl/1048076/1048181/Research_paper_Proportionality_in_EU_law_a_balancing_act.pdf. (Accessed October 20, 2017).
10. Hartley T. The Foundations of European Union Law 7th Edition. Oxford: Oxford University Press. 2010.
11. Wikipedia. “General principles of European Union law”, available at: https://en.wikipedia.org/wiki/General_principles_of_European_Union_law (Accessed October 20, 2017).

РОЗДІЛ VI. ГОСПОДАРСЬКЕ ПРАВО

УДК 346:334.7+347.72

СПЕЦИФИКА КОРПОРАТИВНИХ ВІДНОСИН У СИСТЕМІ СУЧАСНОГО ГОСПОДАРСЬКО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ

Погрібний Д.І., к.ю.н., доцент

*Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого,
вул. Пушкінська, 77, м. Харків, Україна
lawukraine@gmail.com*

У статті проведено аналіз змісту та встановлено певні особливості сучасного господарсько-правового регулювання корпоративних відносин. Зокрема, розглядаються існуючі на сьогодні підходи до галузевої належності корпоративних правовідносин. Крім цього, розглядається зміст таких елементів корпоративних відносин, як майново-господарські та організаційно-господарські зобов'язання. Проаналізовано та встановлено визначальні особливості й зміст корпоративних прав у контексті господарсько-правового регулювання.

Ключові слова: корпоративне право, корпоративні відносини, корпоративні права учасника, майново-господарські зобов'язання, організаційно-господарські зобов'язання.

СПЕЦИФИКА КОРПОРАТИВНЫХ ОТНОШЕНИЙ В СИСТЕМЕ СОВРЕМЕННОГО ХОЗЯЙСТВЕННО-ПРАВОВОГО РЕГУЛИРОВАНИЯ

Погребной Д.И.

*Национальный юридический университет имени Ярослава Мудрого, ул. Пушкинская, 77, г. Харьков, Украина
lawukraine@gmail.com*

В статье проведен анализ содержания и установлены определенные особенности современного хозяйственно-правового регулирования корпоративных отношений. В частности, рассматриваются существующие на сегодняшний день подходы к отраслевой принадлежности корпоративных правоотношений. Кроме этого, рассматривается содержание таких элементов корпоративных отношений, как имущественно-хозяйственные и организационно-хозяйственные обязательства. Проанализированы и установлены определяющие особенности и содержание корпоративных прав в контексте хозяйственно-правового регулирования.

Ключевые слова: корпоративное право, корпоративные отношения, корпоративные права участника, имущественно-хозяйственные обязательства, организационно-хозяйственные обязательства.

SPECIFICS OF CORPORATE RELATIONS IN THE SYSTEM OF MODERN ECONOMIC AND LEGAL REGULATION

Pogribnyy D.I.

*Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska str., 77, Kharkiv, Ukraine
lawukraine@gmail.com*

The article analyses content and establishes certain features of modern economic and legal regulation of corporate relations. In particular, the existing approaches to the branch affiliation of corporate legal relations are considered. In addition, the content of such elements of corporate relations as property-economic and organizational-economic obligations are considered. Defining features and content of corporate rights in the context of economic and legal regulation are analysed and established.

Legislative regulation of any social relations means creating an appropriate legal regime for them, which would provide their participants with the most complete satisfaction of their own interests. However, the creation of such a regime is impossible without addressing first and foremost the issues: the nature of the internal content of social relations (rights and responsibilities); their legal object, the distinctive features and peculiarities. The answer to these questions must necessarily be given by the jurisprudence, taking into account all the changes and transformations that take place in society and reflected in these social connections.

Among the necessary steps that will contribute to the achievement of meaningful changes in the field of corporate legal relationships, it should be noted, in particular, the following: elimination of legislative contradictions between a number of norms of by-laws and the content of relevant laws governing certain corporate relations; the creation of a systematic and consistent state policy in the field of corporate law and, accordingly, unified application of terms in this area. In addition, implementation of mechanisms for the proper implementation of provisions of regulatory acts should be substantially improved, the level of attraction of scientific and technical potential to the economy and creation of effective mechanisms for the implementation of state economic programs for the promotion of business development in Ukraine should be ensured.

Consequently, in its content, the corporate rights of the corporation member represent a set of legal relationships, namely: organizational and economic obligations that can exist between the participants themselves and between the participants and the corporation; property and economic obligations that may also exist between the participants themselves and between the participants and the corporation.

Key words: corporate law, corporate relations, corporate rights of participant, property and economic obligations, organizational and economic obligations.

Законодавче регулювання будь-яких суспільних відносин означає створення для них відповідного правового режиму, який би забезпечував їх учасникам найбільш повне задоволення власних інтересів. Однак створення такого режиму неможливе без вирішення насамперед питань про характер внутрішнього змісту суспільних відносин (прав та обов'язків), їх юридичний об'єкт, відмінні ознаки й особливості. Відповідь на ці питання неодмінно повинна дати юридична наука з огляду на всі зміни й перетворення, що відбуваються в суспільстві та відображаються на цих суспільних зв'язках.

Питанням, що розглядаються в статті, приділяється чимало уваги з боку іноземних і вітчизняних правників та економістів. Зокрема, науково-теоретичне підґрунтя дослідження становлять роботи таких науковців, як Д.В. Задихайло, О.М. Вінник, І.В. Спасибо-Фатєєва, Т.В. Кашаніна, О.Р. Кібенко, І.А. Селиванова, В.М. Кравчук, О.В. Щербина, Н.С. Глусь, А.Г. Бобкова, О.М. Давидюк, В.К. Мамутов та інші.

Незважаючи на низку робіт, присвячених окремим аспектам визначення суті й особливостей корпоративних прав, у науці немає загальновизнаного розуміння та єдиної думки щодо цих прав (їх змісту, підстав виникнення, захисту тощо).

Основна мета викладеного матеріалу – аналіз та визначення змісту й особливостей господарсько-правового регулювання корпоративних відносин, що складаються між їх учасниками на сучасному етапі розвитку. Це буде сприяти формуванню ефективних механізмів правового регулювання корпоративних правовідносин і реалізації корпоративних прав.

Традиційно корпоративне право розглядається в об'єктивному та суб'єктивному розумінні. У такому ж порядку воно розглядається в нашій роботі. Варто зазначити, що в юридичній науці висловлені різні судження щодо поняття та місця корпоративного права як інституту об'єктивної системи права. Так, Т.В. Кашаніна та О.В. Щербина під корпоративним правом в об'єктивному значенні розуміють розроблену в організації, заснованій на об'єднанні осіб і капіталів, систему правил поведінки, яка виражає волю її колективу та регулює різноманітні сторони діяльності цієї організації [1].

Проте така позиція необґрунтовано звужує предмет корпоративного права. З останнього безпідставно виводяться відносини, що виникають на стадії створення самої корпорації [2]. Більше того, самі правила поведінки, які регулюють різноманітні сторони діяльності цієї організації, здебільшого розробляються та виникають ще до остаточного етапу створення організації (до її державної реєстрації). Крім цього, вказуючи на волю колективу, виключається можливість створення господарської організації однією особою, наприклад, у результаті корпоратизації державного підприємства.

А.І. Жалінський та А. Рьоріхт у роботі «Введение в немецкое право» таким чином визначають поняття корпоративного права: «Это право обществ гражданского права,

открытого торгового товарищества (общества), коммандитного товарищества (общества), скрытого общества (негласного товарищества), партнерского общества, европейского хозяйственного объединения интересов, сообщества судовладельцев, союзов, акционерных обществ, коммандитных обществ на акциях, обществ с ограниченной ответственностью, внесенного в реестр товарищества и страхового общества на паях» [3]. Інакше кажучи, це право будь-яких об'єднань, створених для певної спільної мети.

На думку О.Р. Кібенко, корпоративне право – це система норм, які регулюють відносини, що складаються у зв'язку з утворенням, діяльністю та ліквідацією корпорацій. Висловлена позиція є більш обґрунтованою та дає змогу критично поставитись до поглядів Т.В. Кашаніної, О.В. Щербини та інших авторів щодо настільки широкого розуміння корпоративного права. При цьому, як зазначає І.В. Спасибо-Фатєєва (і з нею варто погодитись), предмет корпоративного права становлять як відносини між акціонерами (учасниками, засновниками), так і відносини між акціонерами та корпорацією [4].

Ці відносини регулюються документом (засновницьким договором, що є локальною нормою), у якому сторони фіксують узятий на себе обов'язок щодо створення суб'єкта господарювання, визначають порядок спільної діяльності щодо його утворення, об'єднання свого майна та/або підприємницької чи трудової діяльності, спільного управління справами тощо (ст. 57, п. 5 ст. 62 Господарського кодексу України, ст. 88 Цивільного кодексу України).

Наведені положення доводять тезу про те, що предмет корпоративного права становлять відносини між учасниками корпорації, а договір є тим юридичним фактом, що їх породжує. Вони виникають ще до виникнення самої юридичної особи.

З іншого боку, відносини між корпорацією та учасником корпорації щодо виплати останньому дивідендів, надання йому певної інформації, управління господарською організацією, контролю за ефективністю її роботи тощо свідчать про те, що до предмета корпоративного права також входять відносини між корпорацією та її учасниками.

Таким чином, варто погодитися з думкою тих учених, які розглядають корпоративне право в об'єктивному значенні – як сукупність правових норм, що регулюють та охороняють корпоративні відносини, які виникають між учасником і корпорацією, а також між самими учасниками щодо управління корпорацією під час її створення, діяльності та припинення.

Визначившись із поняттям корпоративного права в об'єктивному розумінні, необхідно розглянути також питання щодо галузевої належності корпоративних правовідносин. Це дасть можливість далі визначитись із їх правовою природою, структурою, юридичним характером та, відповідно, правовим методом їх регулювання.

У юридичній літературі донині триває дискусія щодо галузевої належності корпоративних правовідносин. Аналіз існуючих висловлювань можна умовно поділити на три групи. Перша група авторів (І.В. Спасибо-Фатєєва, Н.Н. Пахомова, І.В. Редькін) вважають, що корпоративні правовідносини є цивільно-правовими. Автори другої групи (О.В. Щербина, Д.В. Задихайло, О.М. Вінник) доводять їх належність до господарського права. Третя група авторів (Є.А. Суханов, В.Ф. Яковлев) схиляються до думки, що корпоративні правовідносини належать і до галузі цивільного, і до галузі господарського права.

Не погоджуючись із цивільно-правовою природою корпоративного права, зазначимо, що її прибічники виходять насамперед із юридичної рівності учасників цих відносин та не беруть до уваги публічно-правові елементи цих відносин. Водночас очевидно, що корпоративні відносини, окрім горизонтальних зв'язків, уміщують також зв'язки між суб'єктами за вертикаллю. До останніх, як справедливо зазначає Г.В. Назарова [5], належить організаційне управління корпорацією: вироблення стратегії, планування, управління персоналом, контроль, координація діяльності нижчих органів, прогнозування діяльності тощо. Подібної думки дотримуються Т.В. Кашаніна та В.С. Щербина [6].

Для прикладу візьмемо товариство з обмеженою відповідальністю. Засновники (учасники) такої корпорації утворюють його вищий орган – загальні збори учасників (засновників). Їх рішення є обов’язковими для всіх нижчих органів, у тому числі для директора (дирекції). Водночас рішення директора (дирекції) є обов’язковим для всіх інших органів.

Реалізація правомочностей щодо управління, організації, контролю, призначення має здебільшого адміністративний характер, а безпосередній вплив на корпорацію здійснюється також через вертикальні зв’язки. Причому поділ корпоративних відносин на вертикальні та горизонтальні зв’язки має умовний характер, адже вони єдині (монолітні) за своєю сутністю.

Специфіка корпоративних відносин не дає змогу представникам цивілістики дати одностайну відповідь на питання про їх місце в предметі галузі та беззаперечно віднести до однієї з відомих груп цивільних відносин. Більше того, на думку низки вчених-цивілістів, у межах традиційної диференціації цивільних відносин визнання корпоративних відносин цивільними взагалі не вбачається можливим і потребує доповнення предмета регулювання галузі, без того досить неоднорідного, новим складником.

Вказане свідчить про те, що корпоративні правовідносини є господарсько-правовими та входять до предмета господарського права. Саме останній може поєднувати в собі публічний і приватний інтереси [7]. Єдність різних елементів у корпоративних відносинах не порушується, а навпаки, підсилюється тим, що вони побудовані на поєднанні принципів публічного й приватного права. Адже важко собі уявити можливість центрального органу виконавчої влади звернутись в інтересах держави до судових органів із метою захисту державних корпоративних прав без відповідних повноважень.

Звичайно, поділ корпоративних правовідносин на види (горизонтальні та вертикальні) має умовний характер, про що вже зазначалося. Мова повинна йти насамперед про єдність корпоративних правовідносин, адже вони мають глибинний зв’язок і не можуть бути відокремлені одне від одного, існувати автономно. Більше того, аналіз чинного законодавства України дає можливість дійти висновку про те, що горизонтальні й вертикальні зв’язки регулюються таким чином, що приватні інтереси корпорації, учасників корпорації, у тому числі держави як учасника корпорації, визнаються, задовольняються та захищаються, проте водночас слідує суспільним (публічним) інтересам. Такий метод регулювання, коли встановлюється рівність підкорення всіх суб’єктів господарювання суспільному господарському порядку, є ключовим у господарському праві [3].

Таким чином, корпоративні правовідносини входять до предмета господарського права та регулюються за допомогою його методу, а отже, є господарськими. Їх своєрідність полягає в тому, що вони (відносини та, відповідно, права) виникають в особливій економічній і соціальній сфері – під час створення й у процесі діяльності корпорації. Така ж позиція закріплена в Господарському кодексі України, у якому корпоративні правовідносини розглядаються як різновид господарських.

Юридична природа відносин між корпорацією та її учасниками (акціонерами, засновниками тощо) та відносин, що виникають між органами товариства, які взагалі не мають цивільної правосуб’єктності, перебуває за межами цивільно-правового регулювання [8].

Вказане ставить під сумнів категоричність висловлювань окремих учених про абсолютну належність розглядуваних відносин до предмета цивільного права. Як зазначає Г.Л. Знаменський, господарська діяльність – це діяльність організаційно-майнова, у свою чергу господарські відносини є відносинами «бінарними», тобто такими, що складаються з двох взаємодіючих і взаємозалежних елементів – майнових та організаційних [9].

Застосовуючи метод сходження від загального до окремого та спираючись на висновок про те, що корпоративні правовідносини є господарськими, зазначимо, що корпоративні правовідносини також повинні містити в собі два взаємодіючі та взаємозалежні елементи – майновий та організаційний.

Визначаючи господарсько-правову природу корпоративних правовідносин, варто вказати на неоднозначність поглядів щодо цього питання в літературі. Так, на думку одних учених, права засновників (учасників, акціонерів) господарського товариства мають характер майново-зобов'язальної вимоги особи до колективного утворення корпорації, тобто є різновидом зобов'язальних.

Деякі автори розуміють корпоративне право як право осіб об'єднуватись на засадах членства, створюючи тим самим новий суб'єкт права, основою якого є його засновники, учасники [10].

На ранніх етапах розвитку корпоративного права можна було зустріти думку про речовий характер цих відносин. Однак така позиція траплялася рідко і сьогодні мало ким практично загострюється.

Зрештою, є науковці, які вважають, що корпоративні права за своєю природою є специфічним видом прав, які не можна однозначно віднести ні до зобов'язальних, ні до речових.

Очевидним є те, що кожен із названих підходів безпідставно звужує зміст корпоративних правовідносин. Є.А. Суханов правильно зазначає їх майнову спрямованість, зумовлену самим характером діяльності створеної організації як юридичної особи. Аналіз ст. 163 Господарського кодексу України та ч. 1 ст. 3 Закону України «Про цінні папери і фондовий ринок» також дає змогу доводити майновий характер корпоративного права, оскільки в цих нормах зазначається, що цінні папери, до яких належить також акція, є документами, що посвідчують грошове або інше майнове право.

Однак вважаємо, що з професором Є.А. Сухановим можна погодитись лише частково, виходячи з мети створення корпорацій – отримання прибутку, що всі права, які виникають у корпоративних відносинах, мають майнову спрямованість. Наприклад, право скликання загальних зборів учасників товариства, право виходу в установленому порядку з корпорації навряд чи можна вважати майновими, хоча вони пов'язані з майновими відносинами.

Правовідносини з майновою спрямованістю мають своїм об'єктом матеріальні блага (майно) і відображають або належність їх певній особі, або перехід майна від однієї особи до іншої. Залежно від об'єкта правового регулювання правовідносини традиційно поділяються на зобов'язальні та речові. Оскільки корпоративні правовідносини мають також майновий характер, а майнові відносини у свою чергу поділяються на дві групи, проаналізуємо наявність кожної з них у корпоративних правовідносинах. Таке дослідження необхідне у зв'язку з тим, що в теорії права, як уже зазначалося, відсутня одностайна думка щодо того, чи є речові й зобов'язальні відносини обов'язковим елементом корпоративних відносин.

Наявність зобов'язальних елементів у корпоративних правовідносинах, які виникають під час створення акціонерного товариства, постає з абз. 2 ч. 1 ст. 163 Господарського кодексу України, де вказано, що цінним папером є документ установленної форми з відповідними реквізитами, що посвідчує грошове або інше майнове право, визначає відносини між суб'єктом господарювання, який його випустив (видав), і власником та передбачає виконання зобов'язань згідно з умовами його випуску. Зобов'язальна сутність корпоративних прав в інших видах суб'єктів господарювання постає також зі ст. 88 Господарського кодексу України, відповідно до якої учасники товариства наділяються правом одержувати під час розподілу прибутку корпорації свою частку (дивіденди). У свою чергу право одного суб'єкта неодмінно зумовлює обов'язок в іншого, оскільки право завжди повинне кореспондувати обов'язку, і навпаки [9]. З огляду на це праву учасника кореспондує обов'язок корпорації за умови, що має місце прибуток самої корпорації та рішення загальних зборів про виплату дивідендів, виплатити першому його частку (дивіденди).

Як можна помітити, такі дії потрапляють під категорію «майново-господарські зобов'язання», поняття яких міститься в ст. 175 Господарського кодексу України. Справді,

якщо більш детально розглянути право на отримання дивідендів, то очевидно, що між корпорацією та її учасниками виникає зобов'язання, де одна сторона (корпорація) повинна вчинити певну господарську дію (отримати й надати учаснику частину прибутку) на користь другої сторони (учасника корпорації), а уповноважена сторона (учасник) має право вимагати від зобов'язаної сторони (корпорації) виконання її обов'язку. Рівною мірою це стосується різних видів корпорацій. Зобов'язальні відносини виникають не тільки між корпорацією та її учасниками, а й між самими учасниками корпорації. Такий висновок постає з природи договору, який вони укладають під час створення організації (установчий договір).

Стосовно природи установчого договору різні вчені [11] визнають існування зобов'язальних правовідносин між учасниками корпорації. Наприклад, обов'язок не пізніше року після реєстрації товариства з обмеженою відповідальністю зробити свій внесок до статутного фонду є елементом змісту зобов'язального правовідношення, і його виконання можуть вимагати інші учасники (ст. 52 Закону України «Про господарські товариства»).

На підставі аналізу змісту (елементів) корпоративного права та його поняття стає зрозумілим існування дискусії щодо його правової природи. Деякі автори запропонованих концепцій намагались розкрити правову природу, аналізуючи лише один або частину корпоративних зв'язків, залишаючи поза увагою інші. На нашу думку, інші припускалися логічної помилки: якщо «В», «С» входить до поняття «А», де «А» – корпоративне право, «В» – організаційно-господарські правовідносини, «С» – зобов'язальні правовідносини, то «А» не може бути тотожним окремо ні «В», ні «С», оскільки останні є елементами першого (частинами цілого), видовими категоріями роду. І якщо кожен з елементів, видів («В», «С») має свою, відмінну від інших складників, правову природу, то родове поняття як категорія більш абстрактна має бути над ними, а не збігатися з одним із них.

Отже, за своїм змістом корпоративні права учасника корпорації являють собою сукупність правових зв'язків: організаційно-господарських зобов'язань, що можуть існувати між самими учасниками та між учасниками й корпорацією; майново-господарських зобов'язань, які також можуть існувати між самими учасниками та між учасниками й корпорацією. При цьому речові правовідносини, об'єктом яких є акція, частка, пай, не входять до поняття корпоративних прав, а є лише підставою для їх подальшої реалізації.

ЛІТЕРАТУРА

1. Щербина О.В. Правове становище акціонерів за законодавством України / О.В. Щербина. – К. : Наука, 2001. – 160 с.
2. Кибенко Е.Р. Корпоративное право Украины : [учеб. пособие] / Е.Р. Кибенко. – Х. : Эспада, 2001. – 288 с.
3. Погрібний Д.І. Корпоративні права держави : поняття, підстави виникнення, механізм реалізації : [монографія] / Д.І. Погрібний. – Х. : ФІНН, 2009. – 168 с.
4. Спасибо-Фатеева І.В. Цивільно-правові проблеми акціонерних правовідносин : автореф. дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес ; сімейне право ; міжнародне приватне право» / І.В. Спасибо-Фатеева. – Х., 2000. – 30 с.
5. Задихайло Д.В. Корпоративне управління : [навч. посібник] / Д.В. Задихайло, О.Р. Кібенко, Г.В. Назарова. – Х. : Еспада, 2003. – 688 с.
6. Щербина В.С. Правова природа корпоративних відносин / В.С. Щербина // Науково-практичний журнал «Українське комерційне право». – 2006. – № 7. – С. 10-14.
7. Задихайло Д.В. Господарсько-правове забезпечення економічної політики держави : [монографія] / Д.В. Задихайло. – Х. : Юрайт, 2012. – 456 с.
8. Кравчук В.М. Корпоративне право : науково-практичний коментар законодавства та судової практики / В.М. Кравчук. – К. : Істина, 2005. – 720 с.

9. Хозяйственное право : [учебник] / [В.К. Мамутов, Г.Л. Знаменский, К.С. Хахулин и др.] ; под ред. В.К. Мамутова. – К. : Юринком Интер, 2002. – 889 с.
10. Красько И.Ю. Некоторые проблемы теории юридических лиц и их прикладное значение (классификация, корпоративные права, ответственность участников) / И.Ю. Красько // Предпринимательство, хозяйство и право. – 1998. – № 10. – С. 3–5.
11. Гражданское право Украины : [учеб. пособие] / под ред. С.А. Слипенченко, В.А. Кройтор. – Х. : Эспада, 2000. – 399 с.

REFERENCES

1. Shcherbyna, O.V. (2001), *Pravove stanovyshche aktsioneriv za zakonodavstvom Ukrainy* [Legal status of shareholders under the legislation of Ukraine], Nauka, Kyiv, Ukraine.
2. Kibenko, E.R. (2001), *Korporativnoe pravo Ukrainy : uchebnoe posobie* [Company Law of Ukraine : study guide], Ehspada, Kharkiv, Ukraine.
3. Pohribnyi, D.I. (2009), *Korporatyvni prava derzhavy : ponyattya, pidstavy vynyknennya, mekhanizm realizatsiyi : monohrafiya* [Corporate rights of the state : concept, grounds of origin, mechanism of realization : monograph], FINN, Kharkiv, Ukraine.
4. Spasybo-Fatieieva, I.V. (2000), “Civil law problems of joint-stock legal relations”, Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.03, Kharkiv, Ukraine.
5. Zadykhailo, D.V., Kibenko, O.R. and Nazarova, H.V. (2003), *Korporativne upravlinnya : navchalnyi posibnyk* [Corporate management : study guide], Ehspada, Kharkiv, Ukraine.
6. Shcherbyna, V. (2006), “Legal nature of corporate relations”, *Naukovo-praktychnyi zhurnal «Ukrainske komertsyjne pravo»*, no. 7, pp. 10-14.
7. Zadykhailo, D.V. (2012), *Hospodarsko-pravove zabezpechennya ekonomichnoyi polityky derzhavy : monohrafiya* [Economic and legal support of the state economic policy : monograph], Yurait, Kharkiv, Ukraine.
8. Kravchuk, V.M. (2005), *Korporativne pravo : naukovo-praktychnyi komentar zakonodavstva ta sudovoi praktyky* [Company law : scientific and practical commentary on legislative and court practice], Istyna, Kyiv, Ukraine.
9. Mamutov, V.K., Znamenskyi, H.L., Khakhulyn, K.S. et al. (2002), *Khoziaistvennoe pravo : uchebnyk* [Commercial law : textbook], Yuryнком Ynter, Kyiv, Ukraine.
10. Krasko, Y. (1998), “Some issues of the theory of legal persons and their application value (classification, corporate rights, responsibility of participants)”, *Predprinimatelstvo, khozyajstvo i pravo*, no. 10, pp. 3–5.
11. Slipchenko, S.A. and Kroytor, V.A. (2000), *Hrazhdanskoe pravo Ukrainy : uchebnoe posobie* [Civil Law of Ukraine : study guide], Ehspada, Kharkiv, Ukraine.

РОЗДІЛ VII. ЗЕМЕЛЬНЕ ПРАВО; АГРАРНЕ ПРАВО; ЕКОЛОГІЧНЕ ПРАВО; ПРИРОДОРЕСУРСНЕ ПРАВО

УДК 349.6: 340.134: 005.591.454 (4+477)

АКТУАЛЬНІ ПИТАННЯ ВДОСКОНАЛЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ЗАКОНОДАВСТВА УКРАЇНИ В КОНТЕКСТІ ЄВРОІНТЕГРАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ

Аганіна А.О., к.ю.н., ст. викладач

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
aganina2017@ukr.net*

У науковій публікації досліджуються актуальні питання та напрями вдосконалення екологічного законодавства України в контексті інтеграції України в ЄС. Зазначається, що беззаперечним лідером у розв'язанні світових екологічних проблем нині є Європейський Союз. Успішна інтеграція України в європейські структури залежить саме від ефективної реалізації прийнятих нею законів, зокрема, і в екологічній сфері. Важливим є реальне виконання оновленої Національної стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, розробленої Міністерством екології та природних ресурсів України. Перспективним напрямом удосконалення екологічного законодавства України вбачається посилення юридичної відповідальності за екологічні делікти та злочини, а також розроблення Екологічного кодексу України.

Ключові слова: екологія, законодавство, імплементація, апроксимація, навколишнє середовище, екологічна безпека, євроінтеграція, юридична відповідальність, удосконалення.

АКТУАЛЬНЫЕ ВОПРОСЫ УСОВЕРШЕНСТВОВАНИЯ ЭКОЛОГИЧЕСКОГО ЗАКОНОДАТЕЛЬСТВА УКРАИНЫ В КОНТЕКСТЕ ЕВРОИНТЕГРАЦИОННЫХ ПРОЦЕССОВ

Аганина А.А.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
aganina2017@ukr.net*

В научной публикации исследуются актуальные вопросы и направления усовершенствования экологического законодательства Украины в контексте интеграции Украины в ЕС. Отмечается, что лидером в решении мировых экологических проблем является Европейский Союз. Успешная интеграция Украины в европейские структуры зависит от эффективной реализации принятых законов, включая законодательство в экологической сфере. Важным является реальное исполнение обновленной Национальной стратегии приближения (аппроксимации) законодательства Украины к праву ЕС в сфере охраны окружающей среды, разработанной Министерством экологии и природных ресурсов Украины. Перспективным направлением усовершенствования экологического законодательства Украины является усиление юридической ответственности за экологические деликты и преступления, а также разработка Экологического кодекса Украины.

Ключевые слова: экология, законодательство, имплементация, аппроксимация, окружающая среда, экологическая безопасность, евроинтеграция, юридическая ответственность, усовершенствование.

TOPICAL ISSUES OF IMPROVING THE ENVIRONMENTAL LEGISLATION OF UKRAINE IN THE CONTEXT OF EUROINTEGRATION PROCESSES

Aganina A.A.

*Zaporizhzhya national university, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
aganina2017@ukr.net*

The scientific publication examines current issues and directions for improving the environmental legislation of Ukraine in the context of Ukraine's integration into the EU. It is noted that the European Union is the leader in solving global environmental problems. Successful integration of Ukraine into European structures depends on effective implementation of the adopted laws, including legislation in the environmental sphere. Important is the real implementation of the updated National Strategy of approximation (approximation) of Ukrainian legislation to the EU law in the field of environmental

protection, developed by the Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. A promising direction for improving the environmental legislation of Ukraine is to strengthen legal responsibility for environmental delicts and crimes, as well as the development of the Environmental Code of Ukraine.

Key words: ecology, legislation, implementation, approximation, environment, environmental safety, eurointegration, legal responsibility, improvement.

Україна є країною з достатньо розвинутою промисловістю, значною концентрацією великих підприємств у містах, тому екологічні проблеми є традиційною та актуальною темою для наукових досліджень. Особливої актуальності питання захисту навколишнього середовища набуло у зв'язку з євроінтеграційними процесами, адже Україна зобов'язалася привести власне законодавство у відповідність до права ЄС, включаючи сферу екологічної безпеки. Тому дослідження актуальних питань удосконалення національного екологічного законодавства в контексті євроінтеграційних процесів має не тільки теоретичне, а й практичне значення.

Проблеми екологічної політики та законодавства ЄС досліджували такі вітчизняні й зарубіжні науковці, як А.О. Андрусевич, О.В. Бабінська, О.О. Грінченко, П.А. Калініченко, С.М. Кравченко, А.В. Кулько, Н.Р. Малишева, Г.Б. Марушевський, М.М. Микієвич, О.П. Мірошніченко В.І. Лозо, Е.В. Позняк, Л.М. Єнтін, Б.М. Топорнін, Т.К. Хартлі та інші. Проте, враховуючи динаміку євроінтеграційних процесів та адаптації національного законодавства до права ЄС, зазначені проблеми потребують подальшого наукового узагальнення й вирішення.

Метою наукової статті є розкриття актуальних питань удосконалення екологічного законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів.

Європейський вибір України закріплено в Угоді про асоціацію між Україною та ЄС (Угоду ратифіковано із заявою Законом України від 16 вересня 2014 року № 1678-VII) [1], Законі України «Про засади внутрішньої і зовнішньої політики» від 1 липня 2010 року № 2411-VI [2] та інших нормативно-правових актах.

У Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020», схваленої Указом Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015 передбачено реалізацію 62 реформ і програм розвитку держави, серед яких – «Програма збереження навколишнього природного середовища» [3].

Основним координуючим суб'єктом процесу євроінтеграції є Кабінет Міністрів України, який затверджує План заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Зокрема, нині чинним є План заходів з імплементації Угоди про асоціацію на 2014-2017 роки, затверджений Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-Р [4].

Як зазначається на Урядовому порталі, з ратифікацією Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом необхідним є забезпечення виконання закріплених за Україною зобов'язань, а також досягнення відповідності правової системи України праву Європейського Союзу. Із цією метою Урядовим офісом з питань європейської та євроатлантичної інтеграції спільно з Міністерством юстиції України розроблено проект нормативно-правового акта, яким пропонується затвердити новий порядок, що дасть змогу забезпечити вдосконалення процесу планування, моніторингу та оцінювання результативності виконання Угоди шляхом розроблення й функціонування єдиної комплексної інформаційно-аналітичної системи, яка у відкритому доступі міститиме інформацію про завдання з виконання Угоди, стан їх виконання та оцінку результативності виконання Угоди. Прийняття такого проекту акта також дасть можливість забезпечити безперервність процесу виконання зобов'язань України протягом усього періоду дії Угоди, доступність інформації про виконання Угоди, чіткість механізмів реагування й ужиття невідкладних заходів, необхідних для забезпечення належного виконання Угоди [5].

Отже, безпосередню координацію процесів євроінтеграції здійснює зазначений Урядовий офіс з питань європейської та євроатлантичної інтеграції. Крім того, у складі Кабінету

Міністрів України функціонує Урядовий комітет з питань євроінтеграції, а кожен міністр має заступника з питань євроінтеграції. Відповідно, у сфері адаптації національного екологічного законодавства до права ЄС важливу роль відіграє заступник міністра з питань євроінтеграції Міністерства екології та природних ресурсів України.

Крім того, на офіційному сайті Міністерства екології та природних ресурсів України є окремий великий розділ під назвою «Євроінтеграція», в якому містяться тексти безпосередньо Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також Оновленої Національної стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля [6].

На особливу увагу заслуговує розміщена на зазначеному сайті й розроблена за підтримки Європейського Союзу брошура «Наближення екологічного законодавства до права ЄС». У вказаній брошурі відображений текст Організації Конвенції, Конвенції Еспо, Проект Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», Проект Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» тощо.

Міністр Міністерства екології та природних ресурсів України Остап Семерак окремо зазначив, що «ухвалення євроінтеграційного Закону «Про оцінку впливу на довкілля» вперше в реаліях України зобов'яже бізнес бути екологічно відповідальним». «Підготовка цього законопроекту є гарним прикладом співпраці всіх фракцій українського парламенту та Уряду. Прийняття цього законопроекту дало можливість нам втілити прогресивну, оновлену та проєвропейську модель оцінки впливу на довкілля та виконати Директиви ЄС», – підкреслив він.

Остап Семерак також нагадав, що прийняття Закону є вимогою Угоди про асоціацію, є основою імплементації «горизонтальних» екологічних директив Європейського Союзу. Запровадження інституту ОВД допоможе реалізовувати положення конвенції Еспо та Організації конвенції, а також виконати зобов'язання за Угодою про заснування Енергетичного Співтовариства. Це важливо й часу зволікати немає, оскільки справа проти України з недотримання зобов'язань уже відкрита Секретаріатом Енергетичного Співтовариства. Загрози для довкілля мають бути враховані заздалегідь – до початку ведення планової діяльності. Запобігати простіше, ніж ліквідувати наслідки [7].

О.О. Грінченко та О.П. Мірошніченко зазначають, що беззаперечним лідером у розв'язанні світових екологічних проблем наразі є Європейський Союз – інтеграційне утворення розвинених держав Європи. Дотепер у ЄС прийнято понад 300 нормативних актів, спрямованих на розв'язання екологічних проблем на рівні всього ЄС. Екологія є справою Союзу й держав-членів, юридичних осіб і громадян. Європейський підхід до формування правових основ екологічної політики має превентивний характер, орієнтований не тільки на розв'язання вже наявних екологічних проблем, але передусім на запобігання новим. Нині детального правового регулювання в рамках екологічної політики та законодавства в межах ЄС набули такі актуальні проблеми, як поводження з генетично модифікованими організмами (можливість контролю й маркування; транскордонний рух; біобезпека); несприятливий вплив на клімат, викиди парникових газів і реалізація Кіотського протоколу, поводження з відходами, зокрема з різними категоріями відходів, якість води; використання пестицидів; поводження з небезпечними хімічними речовинами. Новою сферою правового регулювання права навколишнього середовища ЄС можна вважати екологічні права людини, яка почала розвиватись після підписання ЄС Організації конвенції про доступ до інформації, участь громадськості в прийнятті рішень і доступ до правосуддя з питань навколишнього середовища [8].

М.М. Микієвич підкреслює, що позиція ЄС є орієнтиром в екологічній сфері для всього міжнародного співтовариства. Європейський Союз діє в межах тієї компетенції, яка надана йому установчими договорами, в яких визначена сфера його повноважень, а також сфери, у яких ЄС і його держави-члени мають змішану компетенцію [9, с. 68].

Виділяють три основні елементи адаптації вітчизняного екологічного законодавства до норм ЄС: 1) транспонування – наближення або зміна національних законодавчих актів, що регулюють використання природних ресурсів та охорону природи, а також правила юридичної процедури в такий спосіб, щоб вимоги відповідних законів ЄС були повністю введені в систему законодавства України; 2) реалізація – призначення відповідних інститутів, виділення бюджетного фінансування, необхідного для введення в дію законів і постанов; 3) здійснення правоохоронних дій – упровадження відповідних заходів контролю належного дотримання природоохоронного законодавства в повному обсязі й накладення санкцій за його порушення [8].

Як зазначається в Стратегії державної екологічної політики України до 2020 року, успішна інтеграція України в європейські структури залежатиме саме від ефективної реалізації прийнятих нею законів, зокрема й цього Закону в екологічній сфері. Основною проблемою реалізації вимог ЄС щодо України залишається питання фінансового забезпечення. Незважаючи на розроблення механізму адаптації, визначення її основних етапів і методів, існує й низка проблем, які полягають у чіткому визначенні використовуваних термінів, правильному їх перекладі та відсутності достатньої кількості спеціалістів у сфері європейського права тощо [10].

У контексті виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС в екологічній сфері варто зазначити таке: відповідно до статті 292 Угоди про асоціацію, Сторони визнають важливість міжнародного управління з питань охорони навколишнього середовища та угод як відповідь міжнародного співтовариства на глобальні й регіональні проблеми у сфері охорони навколишнього середовища. Сторони підтверджують своє зобов'язання щодо ефективної імплементації у своїх законах і практиках багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасниками яких вони є. Ніщо в цій Угоді не обмежує прав Сторін ухвалювати та підтримувати заходи щодо імплементації багатосторонніх угод з охорони навколишнього середовища, учасниками яких вони є. Такі заходи не застосовуються в такий спосіб, який міг би стати засобом довільної або невинуватеної дискримінації між Сторонами або прихованого обмеження торгівлі [1].

Сторони гарантують, що їхня екологічна політика ґрунтуватиметься на принципі обережності й принципах, які вимагають застосування превентивних заходів, відшкодування в пріоритетному порядку шкоди, заподіяної навколишньому середовищу, і сплати штрафу забруднювачем навколишнього середовища. Сторони співробітничать з метою сприяння обґрунтованому й раціональному використанню природних ресурсів відповідно до цілей сталого розвитку для зміцнення зв'язків у сфері торговельної та екологічної політики й практики Сторін [1].

Крім того, у статті 296 Угоди зазначається, що жодна Сторона не повинна послаблювати або знижувати рівень охорони навколишнього середовища чи праці, передбачений у її законодавстві, з метою покращення торгівлі або інвестицій шляхом відмови чи часткового відступу або пропонування такої відмови чи часткового відступу від своїх законів, підзаконних актів або стандартів у такий спосіб, що впливає на торгівлю або інвестиції між Сторонами [1].

Отже, нині в Україні сформована певна система управління у сфері екологічної політики як на національному, так і регіональному рівнях, і така система має нормативно-правове підґрунтя, яке постійно оновлюється. Однак водночас завдання вступу до ЄС потребує від органів державної влади України вдосконалення роботи регіональних органів влади щодо транскордонного співробітництва, а також законодавчо обґрунтованих їх повноважень. Крім того, підвищення результативності регіональної екологічної політики вимагає всебічної екологізації суспільного розвитку, поєднання дослідження економічних, соціальних та екологічних проблем [8].

На думку О.О.Гріненко й О.П.Мірошніченко, екологічна політика повинна мати міжсекторальний характер. Доцільно посилити питому вагу науки в прийнятті рішень у галузі охорони навколишнього середовища. Перспектива розвитку екологічної політики тісно пов'язана з виконанням завдань із входження України до європейського екологічного простору як чинник загального процесу європейської інтеграції. Нині головною проблемою реалізації вимог ЄС щодо України залишається питання фінансового забезпечення. Убачається, що часткове її розв'язання можливе через надання траншу кредиту з боку ЄС, у якому передбачається виділення коштів і для екологічної сфери. З огляду на це, передбачено чотири основні напрями співпраці, а саме: екологічна політика на секторальному й регіональному рівнях; наближення екологічного законодавства України до актів первинного та вторинного права ЄС; розбудова інституційних спроможностей; підтримка реалізації екологічної політики в підсекторах: повітря, водні ресурси, управління відходами та біорозмаїття. І насамкінець варто передбачати, що процес адаптації законодавства України до вимог ЄС є доволі складним завданням. Незважаючи на розроблення механізму адаптації, визначення її основних етапів і строків, існує низка проблемних питань, що полягають у чіткій дефініції термінів, що використовуються, правильному їх перекладі та відсутності достатньої кількості фахівців у сфері права ЄС, серед іншого, й права навколишнього середовища ЄС [8]. Саме тому надзвичайно важливим є доктринальне забезпечення реформування національного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки в контексті євроінтеграційних процесів [11–12].

Важливим напрямом удосконалення національного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки є прийняття й реальне виконання оновленої Національної стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля [6], розробленої Міністерством екології та природних ресурсів України.

Національна стратегія наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля фокусується на положеннях статті 363 глави 6 «Навколишнє середовище» й Додатку XXX до Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, і має на меті забезпечити ефективне виконання Україною зазначених вимог Угоди. Стратегія охоплює увесь спектр органів, підприємств, установ та організацій, залучених до процесу виконання статті 363 глави 6 «Навколишнє середовище» Додатка XXX до Угоди про асоціацію на загальнодержавному, регіональному та місцевому рівнях і з приділенням особливої уваги загальнодержавному рівню.

Стратегію розроблено за методом ієрархічного планування, що складається з трьох рівнів: загальний напрям «Навколишнє середовище» (найвищий рівень), сектори («Управління довкіллям та інтеграція екологічної політики у інші галузеві політики», «Якість атмосферного повітря», «Управління відходами та ресурсами», «Якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище», «Охорона природи», «Промислове забруднення та техногенні загрози», «Зміна клімату та захист озонового шару» та «Генетично модифіковані організми») та окремі джерела права ЄС, наведені в Додатку XXX до Угоди про асоціацію. Питання, порушені в Стратегії, мають наскрізний характер і є спільними для всіх елементів другого і третього рівнів. Застосовано комбінований підхід ієрархічного планування, який передбачає передачу згори-вниз планових орієнтирів з урахуванням закріплених стратегічних завдань на плановий період, на основі яких у зворотному порядку розроблено плани апроксимації до окремих джерел права ЄС і стратегії апроксимації за секторами, що на завершальному етапі сформовано в загальну Стратегію за напрямом. До таких планових орієнтирів варто насамперед зарахувати положення Додатка XXX до Угоди про асоціацію, які визначають зобов'язання за кожним окремим джерелом права ЄС, що міститься в Додатку, і встановлюють перспективні контрольні терміни імплементації.

Метою наближення (апроксимації) законодавства є приведення його в повну відповідність до вимог права ЄС як «на папері», так і в практиці застосування. Це процес постійний, який відбувався й відбувається як в «асоційованих» державах, державах, що є кандидатами на вступ до Європейського Союзу, так і в державах-членах ЄС. Тому процес апроксимації, який має пройти Україна, дає можливість організувати інститути, виробити процедури та підготувати персонал (кадри) для виконання повсякденних процесів і обов'язків Європейського Союзу з розроблення правових норм, їх реалізації й контролю дотримання [6].

Таким чином, імплементація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині статті 363 глави 6 «Навколишнє середовище» Додатка ХХХ до Угоди про асоціацію достатньо регламентована в Національній стратегії наближення (апроксимації) законодавства України до права ЄС у сфері охорони довкілля, проте важливим є практичне виконання Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», прийнятого 23 травня 2017 року за № 2059-VIII (введення в дію відбудеться 18 грудня 2017 року) [13], і прийняття Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку» (очікує на друге читання) [14].

Закон України «Про оцінку впливу на довкілля» встановлює правові та організаційні засади оцінювання впливу на довкілля, спрямованого на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання й відтворення природних ресурсів, у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських і приватних інтересів [13]. Таким чином, реальне виконання цього євроінтеграційного Закону є важливим напрямом імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також покращення екологічної ситуації в Україні. Не менш важливим є прийняття Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку», який розроблений на виконання пункту 239 плану заходів з імплементації Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським Співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, на 2014–2017 роки, затвердженого Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847. Адже в Україні відсутні механізми урахування екологічних міркувань під час розроблення та прийняття проектів документів державного планування. Упровадження стратегічної екологічної оцінки (СЕО) даватиме змогу здійснити таке оцінювання до прийняття рішення про затвердження документів державного планування відповідно до вимог Директиви 2001/24/ЄС Європейського Парламенту й Ради від 27 червня 2001 р. про оцінку наслідків окремих планів і програм для довкілля.

Метою вказаного Законопроекту є встановлення сфери застосування та порядку здійснення стратегічного екологічного оцінювання, механізму проведення транскордонних консультацій, інформування про прийняте рішення та моніторингу впливу виконання документа державного планування на довкілля. Законопроектом передбачено встановлення механізму стратегічного екологічного оцінювання та внесення змін до деяких законодавчих актів, спрямованих на забезпечення охорони навколишнього природного середовища під час планування суспільного розвитку та господарської діяльності з урахуванням пріоритетності факторів впливу на довкілля, в тому числі здоров'я населення, і забезпечення сталості екосистем у процесі прийняття стратегічних рішень. Основні завдання стратегічного екологічного оцінювання, що мають поетапно вирішуватись у наступні роки:

- інтеграція екологічних цілей і пріоритетів, що пов'язані із забезпеченням сталого розвитку, до розроблення визначених документів державного планування;
- узгодження процедур з проведення СЕО згідно з аналогічними процедурами держав Європейського Союзу на основі відповідних міждержавних угод, міжнародних конвенцій тощо;
- поширення практики СЕО на місцеві проекти й програми;

– удосконалення механізмів реалізації СЕО та контролю її ефективності [14].

Прийняття вказаного Законопроекту стане логічним доповнення вже чинного законодавства у сфері забезпечення екологічної безпеки, яке нині включає Конституцію України; Закони України: «Про охорону навколишнього природного середовища», «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики на період до 2020 року», «Про ратифікацію Протоколу про стратегічну екологічну оцінку до Конвенції про оцінку впливу на навколишнє середовище у транскордонному контексті» та «Про оцінку впливу на довкілля».

Висновки. Дослідження актуальних питань удосконалення екологічного законодавства України в контексті євроінтеграційних процесів дає змогу зробити висновок про необхідність реальної практичної імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС у частині статті 363 глави 6 «Навколишнє середовище» Додатка ХХХ до Угоди про асоціацію, що передбачає введення в дію та практичне виконання Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», прийнятого 23 травня 2017 року за № 2059-VIII (введення в дію відбудеться 18 грудня 2017 року) та якнайскоріше прийняття Закону України «Про стратегічну екологічну оцінку», який очікує на друге читання. Не менш важливим напрямом удосконалення екологічного законодавства України вбачається посилення юридичної відповідальності за екологічні делікти та злочини, а також перспективне розроблення Екологічного кодексу України, враховуючи кількість і складність екологічних проблем в Україні, а також необхідність приведення численних національних нормативно-правових актів у відповідність до права ЄС. Останнє обумовлює перспективність подальшого наукового дослідження цієї тематики.

ЛІТЕРАТУРА

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (Угоду ратифіковано із заявою Законом № 1678-VII від 16.09.2014 р.). URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. Про засади внутрішньої і зовнішньої політики: Закон України від 1 липня 2010 року № 2411-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
3. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січня 2015 року № 5/2015. : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>
4. Про імплементацію Угоди про асоціацію між Україною та ЄС на 2014-2017 роки: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 17 вересня 2014 року № 847-Р. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=247612342>
5. Система моніторингу виконання Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. : http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=249981927&cat_id=249981913.
6. Євроінтеграція / Міністерство екології та природних ресурсів України. URL: <http://menr.gov.ua/timeline/evrointegraciya.html>.
7. Семерак О. Ухвалення євроінтеграційного Закону «Про оцінку впливу на довкілля» вперше в реаліях України зобов'язе бізнес бути екологічно відповідальним / Міністерство екології та природних ресурсів України. URL: <https://menr.gov.ua/news/31430.html>.
8. Грінченко О.О., Мірошніченко О.П. Адаптація екологічного законодавства України в контексті вимог Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. *Проблеми міжнародних відносин*: зб. наук. праць / наук. ред. Канцелярук Б. та ін. Київ: КиМУ, 2015. Вип. 10-11. С. 53-67. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p10-11/4.pdf>.
9. Микієвич М.М. Міжнародно-правові аспекти співробітництва ЄС з третім країнами. Львів: Львівський національний університет, 2001. 200 с.

10. Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2020 року: Закон України від 21 грудня 2010 р. № 2818-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17/page2>.
11. Марушевський Г.Б. Інтеграція екологічної політики в Україні в контексті європейської інтеграції. *Вісник Національної академії державного управління при Президентові України*. 2015. № 1. С. 113-119. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/17.pdf>.
12. Позняк Е.В. Формування еколого-правової культури в контексті євроінтеграційних процесів. URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/149212/167-170.pdf?sequence=1>.
13. Про оцінку впливу на довкілля: Закон України 23 травня 2017 року за № 2059-VIII. : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19/page>.
14. Про стратегічну екологічну оцінку: Проект Закону від 21 лютого 2017 року № 6106. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61186

REFERENCES

1. “Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their Member States, on the other hand”, The agreement was ratified by a statement by the Law number 1678-VII on September 16, 2014. URL: http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/984_011.
2. “About Fundamentals of Domestic and Foreign Policy”: Law of Ukraine on July 1, 2010 No. 2411-VI. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2411-17>.
3. “About the Strategy of Sustainable Development “Ukraine – 2020”: Decree of the President of Ukraine on January 12, 2015 No. 5/2015. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.
4. “On the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU for 2014-2017”: Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine on September 17, 2014 No. 847-P. URL: <http://www.kmu.gov.ua/control/uk/cardnpd?docid=247612342>.
5. “Monitoring system for the implementation of the Association Agreement between Ukraine and the EU”, *Uryadovi portal*. URL: http://www.kmu.gov.ua/kmu/control/uk/publish/article?art_id=249981927&cat_id=249981913.
6. “European integration”, Ministry of Ecology and Natural Resources of Ukraine. URL: <https://menr.gov.ua/timeline/evrointegraciya.html>.
7. Semerak, O. “The adoption of the European Integration Law “On Environmental Impact Assessment” will for the first time in the realities of Ukraine oblige the business to be environmentally responsible”. URL: <https://menr.gov.ua/news/31430.html>.
8. Hrinenko, O.O. and Miroshnychenko, O.P. (2015), “Adaptation of the environmental legislation of Ukraine in the context of the requirements of the Association Agreement between Ukraine and the EU”, Kantseliaruk, B. et al. *Problemy mizhnarodnykh vidnosyn : zb. nauk. prats* [The problems of international relations: the coll. of sciences works], KiMU, Kyiv, Iss. 10-11, pp. 53-67. URL: <http://www.kymu.edu.ua/vmv/v/p10-11/4.pdf>.
9. Mykiyevych, M.M. (2001), *Mizhnarodno-pravovi aspekty spivrobitnytstva YeS z tretim krainamy* [International legal aspects of EU cooperation with third countries], Lviv National University, Lviv, Ukraine.
10. “About the Basic principles (strategy) of the state environmental policy of Ukraine for the period till 2020”: Law of Ukraine on December 21, 2010 No. 2818-VI. URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/2818-17/page2>.

11. Marushevskiy, H.B. (2015), "Integration of environmental policy in Ukraine in the context of European integration", *Visnyk Natsionalnoyi akademiyi derzhavnoho upravlinnya pry Prezidentovi Ukrainy*, no. 1, pp. 113-119. URL: <http://visnyk.academy.gov.ua/wp-content/uploads/2015/04/17.pdf>.
12. Pozniak, E.V. "Formation of ecological and legal culture in the context of European integration processes". URL: <http://ir.nmu.org.ua/bitstream/handle/123456789/149212/167-170.pdf?sequence=1>.
13. "About Environmental Impact Assessment": Law of Ukraine on May 23, 2017 No. 2059-VIII. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2059-19/page>.
14. "On Strategic Environmental Assessment": Draft Law on February 21, 2017 No. 6106. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=61186.

РОЗДІЛ VIII. АКТУАЛЬНІ ПРОБЛЕМИ КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВА ТА КРИМІНОЛОГІЇ; КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧЕ ПРАВО

УДК 343.98: 343.61

НЕПОКОРА ТА НЕВИКОНАННЯ НАКАЗУ: РОЗМЕЖУВАННЯ З ОБСТАВИНАМИ, ЯКІ ВИКЛЮЧАЮТЬ ЗЛОЧИННІСТЬ ДІЯННЯ

Конова А.О., студентка магістратури

Косяк О.В., к.ю.н., доцент, практикуючий адвокат

*Криворізький факультет Національного університету «Одеська юридична академія»,
пр. Миру, 22, м. Кривий Ріг, Дніпропетровська обл., Україна
konovaalena@ukr.net*

Статтю присвячено питанням кваліфікації злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, передбачених ст. 402 «Непокоря» та ст. 403 «Невиконання наказу» Кримінального кодексу України, та розмежуванню їх з обставинами, що виключають злочинність діяння. Автором досліджується проблема кримінальної відповідальності за злочини проти встановленого порядку несення військової служби, передбачені ст. 402 «Непокоря» та ст. 403 «Невиконання наказу» Кримінального кодексу України, а також розмежування їх з обставинами, що виключають злочинність діяння, у практичній діяльності.

Ключові слова: непокоря, невиконання наказу, крайня необхідність, виконання наказу або розпорядження.

НЕПОВИНОВЕНИЕ И НЕВЫПОЛНЕНИЕ ПРИКАЗА: РАЗГРАНИЧЕНИЕ С ОБСТОЯТЕЛЬСТВАМИ, ИСКЛЮЧАЮЩИМИ ПРЕСТУПНОСТЬ ДЕЯНИЯ

Конова А.А., Косяк О.В.

*Криворожский факультет Национального университета «Одесская юридическая академия»,
пр. Мира, 22, г. Кривой Рог, Днепропетровская обл., Украина
konovaalena@ukr.net*

Статья посвящена вопросам квалификации преступлений против установленного порядка несения военной службы, предусмотренных ст. 402 «Неповиновение» и ст. 403 «Невыполнение приказа» Уголовного кодекса Украины, и разграничению их с обстоятельствами, исключающими преступность деяния. Автором исследуется проблема уголовной ответственности за преступления против установленного порядка несения военной службы, предусмотренные ст. 402 «Неповиновение» и ст. 403 «Невыполнение приказа» Уголовного кодекса Украины, а также разграничения их с обстоятельствами, исключающими преступность деяния, в практической деятельности.

Ключевые слова: неповиновение, неисполнение приказа, крайняя необходимость, исполнение приказа или распоряжения.

DISOBEDIENCE AND FAILURE TO COMPLY WITH THE ORDER: DIFFERENTIATION WITH CIRCUMSTANCES THAT EXCLUDE THE CRIME OF THE ACT

Konova A.A., Kosyak O.V.

*Kryvyi Rih Faculty of the National University "Odessa Law Academy",
Mira av., 22, Kryvyi Rih, Dnipropetrovsk region, Ukraine
konovaalena@ukr.net*

The article deals with the qualification of crimes against the established order of military service under art. 402 "Disobedience" and art. 403 "Failure to comply with the order" of the Criminal Code of Ukraine and the delimitation of the circumstances precluding criminality, namely: Emergency and execution of the order or orders.

The author examines the problem of criminal charges of crimes against the established order of military service provided for in art. 402 "Disobedience" and art. 403 "Failure to comply with the order" of the Criminal Code of Ukraine and the delimitation of the circumstances precluding criminality in practice.

The practical significance of the results is the recommendations and proposals on the perfection of the current criminal law, strengthening the mechanism of its effectiveness, appropriate use of it in practice, and further development of the theoretical basis for solving this problem.

Recommendations for results are as follows: for proper separation and legal qualification of these crimes, one should reliably and accurately determine whether the soldier was one against the other in a relationship of subordination to military service; an attitude, which has matured to the consequences and the period had been committed criminal offenses and whether there are circumstances precluding criminality stipulated in art. 39 and art. 41 of the Criminal Code of Ukraine.

By its legal nature execute a lawful order – a person performs their legal duties. Failure to fulfil this order, its failure or improper performance of an offense, including an offense (for example, a military criminal liability for insubordination (art. 402 of the Criminal Code of Ukraine), and failure to order (art. 403 of the Criminal Code of Ukraine)).

As for punishment, then based on the principles of justice and humanity of each court determines the measure of punishment for a crime that matches the seriousness of the committed criminal offense (crime), which is necessary and sufficient for its amendment, the subject of preventing the commission of new crimes and complies with the law of criminal liability.

Key words: disobedience, insubordination, extreme necessity, execution of order.

З 6 квітня 2014 р. Україна перебуває в умовах особливого військового періоду у зв'язку зі збройним конфліктом на частині території Донецької й Луганської областей, а тому з виданням Указу Президента України «Про рішення Ради національної безпеки і оборони України від 13 квітня 2014 року «Про невідкладні заходи щодо подолання терористичної загрози і збереження територіальної цілісності України» від 14 квітня 2014 р. кримінально-правова політика зазнає змін – посилюється кримінальна відповідальність за злочини проти національної безпеки України та злочини проти встановленого порядку несення військової служби (військові злочини).

Випадки залишення військовослужбовцями місць дислокації підрозділів Збройних Сил України та військових частин, невиконання наказів командирів, ухилення від проходження служби зумовлюють великий розгляд проваджень із цих видів злочинів у судах. Саме через це постає питання стосовно правильності винесених вироків суду з урахуванням усіх обставин, які виключають злочинність діяння, у злочинах проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинах).

Порядок проходження військової служби в Збройних Силах України та інших військових формуваннях України має встановлену регламентацію. Кожен військовослужбовець зобов'язаний неухильно виконувати накази командира. Такий порядок забезпечується низкою нормативно-правових актів, основними з яких є Закон України «Про військовий обов'язок і військову службу», Закон України «Про оборону України», загальновійськові статuti Збройних Сил України, накази Міністерства оборони України тощо.

З огляду на важливість дотримання порядку проходження військової служби кримінальний закон визнає суспільну небезпечність посягань, спрямованих на порушення цього порядку, і встановлює кримінальну відповідальність за їх вчинення.

У питанні правового регулювання посягань на встановлений законодавством порядок несення або проходження військової служби чинний Кримінальний кодекс України (далі – КК України) є недостатньо чітким, тому події на Сході України та випадки масового притягнення військовослужбовців до кримінальної відповідальності ставлять перед правниками й захисниками нагальну потребу в ретельному дослідженні, вивченні та врахуванні всіх необхідних умов для винесення справедливого вироку суду щодо злочинів, передбачених Розділом XIX КК України, і для призначення покарань, співмірних вчиненому.

Саме через це постає питання стосовно кваліфікації злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, передбачених ст. 402 «Непокора» та ст. 403 «Невиконання наказу» КК України, та розмежування їх з обставинами, що виключають злочинність діяння.

У радянський період (1917–1991 рр.) питання кримінально-правової характеристики військових злочинів досліджувала ціла плеяда науковців того часу: Х.М. Ахметшин, Ф.С. Бражнік, Н.В. Васильєв, А.А. Герцензон, Н.І. Загородніков, С.М. Іншаков, А.С. Кобліков, В.Н. Кудрявцев, В.І. Курляндський, Р.А. Лопухов, В.В. Лунєєв, В.П. Маслов, І.М. Мацкевич, А.А. Піонтковський, А.Н. Полєв, Є.В. Прокопович, В.В. Романов, А.С. Самойлов, А.А. Тер-Акопов, Б.С. Утєвський, В.М. Чхіквдзе, В.П. Шупленков та інші.

За період незалежності України проблемам військової злочинності приділяли увагу такі вчені, як Г.В. Андрусів, В.М. Білоконєв, П.П. Богуцький, В.П. Бодаєвський, В.В. Бондарєв, В.О. Бугаєв, В.С. Давиденко, С.І. Дячук, В.І. Касинюк, В.А. Клименко, В.К. Матвійчук, М.І. Мельник, В.О. Навроцький, М.І. Панов, Є.Б. Пузиревський, О.М. Сарнавський, М.М. Сенько, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, Г.І. Чангулі та ін.

У країнах Співдружності Незалежних Держав це питання також є актуальним, ним займаються Р.М. Агишев, С.С. Молдабаєв, Р.А. Адельханян, О.Є. Єпіфанов, С.С. Хабилов, О.К. Зателєпін, В.А. Жарких, Ю.А. Романов та інші вчені.

Метою статті є комплексне й системне вирішення основних проблем кримінальної відповідальності злочинів проти встановленого порядку несення військової служби, передбачених ст. 402 «Непокора» та ст. 403 «Невиконання наказу» КК України, а також розмежування їх з обставинами, що виключають злочинність діяння.

Від стану законності та воєнного правопорядку в Збройних Силах України та інших військових формуваннях, що діють відповідно до законодавства України, багато в чому залежить ефективність виконання покладених на них найважливіших державних завдань. Окремі закони, військові статuti та інші підзаконні нормативні акти чітко й точно регламентують усі сфери життя й діяльності Збройних Сил України. На військовослужбовців покладається неухильне дотримання Конституції України, законів і підзаконних актів, військової присяги, наказів командирів (начальників). Усе це багато в чому зумовлює специфіку суспільних відносин у сфері несення військової служби, а також особливості та суспільну небезпеку їх порушень, у тому числі й злочинів. Нормативною базою боротьби з військовими злочинами є розділ XIX Особливої частини КК України (ст. ст. 401–435).

Військовими злочинами, згідно зі ст. 401 КК України, визнаються злочини проти встановленого законодавством порядку несення або проходження військової служби, вчинені військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними під час проходження ними навчальних (чи перевірних) або спеціальних зборів [1].

Суспільна небезпечність цієї групи злочинів полягає в заподіянні істотної шкоди суспільним відносинам, що забезпечують належну злагодженість і впорядкованість у військових частинах, боєготовність та боєздатність військових формувань на підставі врегульованого нормативними актами порядку підлеглості й військової честі.

Кримінальний кодекс України зазначає, що непокора – це відкрита відмова виконати наказ начальника, а також інше умисне невиконання наказу. Невиконання наказу – це невчинення дій, які підлеглий зобов'язаний виконати згідно з виданим йому наказом, або вчинення заборонених наказом дій, а також несвоєчасне чи неповне виконання наказу [2].

Необхідно зазначити, що родовим об'єктом військових злочинів є встановлений порядок несення військової служби, який являє собою сукупність суспільних відносин, що виникають у процесі проходження служби різними категоріями військовослужбовців, їх службової й бойової діяльності та регламентовані нормами права, підзаконними нормативними актами,

існуючими у військовому середовищі звичаями, правилами співжиття в армійських колективах.

Специфіка об'єкта визначається особливостями завдань, вирішення яких покладене на Збройні Сили України. Їх ефективне розв'язання потребує встановлення та забезпечення спеціального порядку відносин між військовослужбовцями, зміст якого виявляється насамперед у вигляді неухильного додержання принципу єдиначальності та спеціальних обов'язкових правил підлеглості.

Під час розмежування злочинів важливим є настання чи ненастання тяжких наслідків, оскільки злочин, передбачений ст. 403 КК України, вважається закінченим із моменту настання тяжких наслідків. Іншим критерієм для розмежування є форма відмови від виконання наказу суб'єктом злочину (ст. 403 КК України передбачає відсутність відкритої заяви про небажання виконати наказ свого начальника).

У цих злочинах суб'єкт є спеціальним. Це військовослужбовець (військовозобов'язаний під час проходження зборів), підлеглий щодо начальника, який віддав наказ.

Військовослужбовці – це громадяни України, які проходять дійсну військову службу в складі Збройних Сил України та інших військ відповідно до закону України.

За своїм службовим становищем і військовим званням один військовослужбовець щодо іншого може бути начальником чи підлеглим [3].

Усі військовослужбовці мають відповідні військові звання, користуються всією повнотою соціально-економічних, політичних та особистих прав і свобод, виконують обов'язки громадян України, передбачені Конституцією України.

Права й обов'язки військовослужбовців, які постають з умов військової служби, визначені законами України, військовими статутами, інструкціями, положеннями, а також наказами командирів і начальників.

Відповідно до вимог Статуту внутрішньої служби Збройних Сил України та Дисциплінарного статуту Збройних Сил України кожен військовослужбовець зобов'язаний свято й непорушно дотримуватись Конституції та законів України, військової присяги, віддано служити українському народу, сумлінно й чесно виконувати військовий обов'язок, бути дисциплінованим та виявляти повагу до командирів (начальників), беззастережно, неухильно, точно й у встановлений строк виконувати їх накази, постійно підвищувати рівень військових професійних знань, удосконалювати свою виучку та майстерність, знати й виконувати свої обов'язки, додержуватись вимог військових статутів, дорожити бойовою славою Збройних Сил України та своєї військової частини, поводитися з гідністю й честю, не допускати самому та стримувати інших від негідних вчинків, бути взірцем належної поведінки, під час виконання службових обов'язків не вживати алкогольні напої.

Кожний військовослужбовець зобов'язаний сприяти командирові у відновленні та постійному підтриманні порядку й дисципліни, тобто командир має право видавати накази та розпорядження, а підлеглий зобов'язаний їх виконувати сумлінно, точно й у встановлений строк [4].

Особа, яка одержала законний наказ, зобов'язана його виконати. За своєю юридичною природою виконання законного наказу – це виконання особою свого юридичного обов'язку. Відмова від виконання такого наказу, його невиконання або неналежне виконання є правопорушенням, у тому числі злочином.

Згідно зі ст. 41 КК України наказ або розпорядження є законними в таких випадках:

- 1) якщо відданий у належному порядку. Під належним порядком варто розуміти порядок віддання (видання) наказів, встановлений законом або підзаконними нормативно-правовими актами. В усіх випадках обов'язковим елементом порядку віддання наказу є

дотримання тієї його форми, якої вимагає законодавство, а в разі віддання наказу в письмовій формі – його підписання уповноваженою на це службовою особою;

- 2) якщо відданий відповідною особою в межах її повноважень. Під вжитими в ст. 41 словами «відповідною особою» варто розуміти орган або службову особу, до компетенції яких належать питання, що вирішуються в наказі. Наказ не повинен виходити за межі того обсягу повноважень, якими наділені орган чи службова особа, що його віддають. Якщо наказ відданий із явним перевищенням повноважень, які мають відповідна службова особа чи орган, такий наказ не вважається законним, а особа, яка його виконала, підлягає за це відповідальності на загальних підставах (ч. 4 ст. 41 КК України). Наказ є обов'язковим для виконавця, якщо, по-перше, він відданий службовою особою чи органом виконавцеві, який відповідно до законодавства повинен виконувати наказ унаслідок свого підпорядкування по роботі чи службі або з інших підстав, а по-друге, дії, вчинення яких вимагає той, хто віддав наказ, входять до кола трудових чи службових обов'язків виконавця;
- 3) який за змістом не суперечить чинному законодавству;
- 4) якщо не пов'язаний із порушенням конституційних прав і свобод людини й громадянина.

Особа, яка виконала злочинний наказ, підлягає кримінальній відповідальності, як і особа, яка віддала такий наказ. Так, службова особа, яка віддала злочинний наказ, підлягає відповідальності за зловживання владою або службовим становищем (ст. 364 КК України) та за підбурювання (організаторство) до вчинення злочину, передбаченого в наказі. Відповідальність особи, яка виконала такий наказ, залежить від того, чи усвідомлювала вона злочинний характер наказу. Якщо для особи було очевидно, що наказ є злочинним, проте вона виконала його, то така особа підлягає кримінальній відповідальності за вчинення злочину на загальних підставах як виконавець злочину. Це положення сформульоване в ч. 4 ст. 41 КК України: «Особа, що виконала явно злочинний наказ або розпорядження, за діяння, вчинені з метою виконання такого наказу або розпорядження, підлягає кримінальній відповідальності на загальних підставах». При цьому суд може визнати вчинення злочину на виконання такого наказу обставиною, що пом'якшує покарання (п. 6 ч. 1 ст. 66 КК України).

На відміну від невиконання наказу, який із суб'єктивної сторони характеризується необережною формою вини (злочинна недбалість або злочинна самовпевненість), непокора здійснюється тільки з прямим умислом.

Мотиви вчинення цього злочину можуть бути різними та для його кваліфікації значення не мають. Проте якщо наказ не виконаний із мотивів його явної незаконності, то відповідальність виключається [2].

Особливо кваліфікуючими ознаками злочинів, передбачених ст. ст. 402 та 403 КК України, є вчинення їх в умовах воєнного часу, у бойовій обстановці та в умовах особливого періоду.

Воєнний стан – це особливий період, що має місце в Україні або в її окремих місцевостях у разі збройної агресії чи загрози нападу, небезпеки державній незалежності України й територіальній цілісності. Бойова обстановка – це певний стан військових з'єднань, частин (кораблів) та (або) підрозділів, за яким вони ведуть погоджені дії з метою знешкодження (розгрому) військового супротивника, оволодіння важливими районами (рубежами) або утримання їх і виконання інших тактичних завдань (ця обстановка може мати місце під час ліквідації прикордонних конфліктів, під час порушення недоторканності повітряного чи морського простору України, під час загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного й морського, а також наступального та оборонного бою, бою в місті, в оточенні, відбиття висадки морського десанту тощо) [1].

Під бойовою обстановкою варто розуміти обстановку наступального, оборонного чи іншого загальновійськового, танкового, протиповітряного, повітряного, морського тощо бою, тобто

безпосереднього застосування військової зброї й техніки стосовно військового супротивника або військовим супротивником. Обстановка бою, у якому бере участь військове з'єднання, частина (корабель) або підрозділ, розпочинається та закінчується з наказу про вступ у бій (припинення бою) або з фактичного початку (завершення) бою [1].

Закон України «Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію» зазначає, що особливий період – це період функціонування національної економіки, органів державної влади, інших державних органів, органів місцевого самоврядування, Збройних Сил України, інших військових формувань, сил цивільного захисту, підприємств, установ та організацій, а також виконання громадянами України свого конституційного обов'язку щодо захисту Вітчизни, незалежності й територіальної цілісності України, який настає з моменту оголошення рішення про мобілізацію (крім цільової) чи доведення його до виконавців стосовно прихованої мобілізації або з моменту введення воєнного стану в Україні чи в окремих її місцевостях та охоплює час мобілізації, воєнний час і частково відбудовний період після закінчення воєнних дій [5].

Захист суверенітету й територіальної цілісності України, забезпечення її економічної та інформаційної безпеки, згідно зі ст. 17 Конституції України, є найважливішими функціями держави, справою всього українського народу. Оборона України, захист її суверенітету, територіальної цілісності й недоторканності покладаються на Збройні Сили України.

Відповідно до законодавства України військовослужбовець зобов'язаний свято й непорушно дотримуватись Конституції України та законів України, віддано служити українському народу, сумлінно й чесно виконувати військовий обов'язок та вимоги військових статутів, беззастережно виконувати накази начальника, стримувати інших і самому не допускати негідних вчинків.

Що стосується призначення покарання, то, спираючись на принципи справедливості й гуманності, суд визначає міру кожного покарання за злочин, яка відповідає ступеню тяжкості вчиненого кримінального правопорушення (злочину) та є необхідною й достатньою для виправлення суб'єкта, попередження вчинення ним нових злочинів і відповідає вимогам закону про кримінальну відповідальність.

У результаті розгляду вироків суду з кримінальних проваджень щодо злочинів проти встановленого порядку несення військової служби (військових злочинів), передбачених ст. ст. 402 та 403 КК України, можна зазначити, що суди більшості областей України призначають покарання за злочини, передбачені ч. 1 ст. 402 КК України, з урахуванням ст. 69 КК України; за злочини, передбачені ч. 3 ст. 402 КК України, призначають суб'єкту злочину покарання у виді позбавлення волі та в силу ст. ст. 75, 76 КК України звільняють особу від відбування призначеного покарання, встановивши їй іспитовий строк.

Під час розгляду кримінальних проваджень у злочинах, передбачених ст. 403 КК України, суд звертає увагу на такі ознаки: ступінь і характер сприяння суб'єкта злочину під час досудового розслідування; тяжкість та характер злочину; особу обвинуваченого, який висловив бажання продовжити проходження військової служби; інтереси суспільства, наявність декількох обставин, які пом'якшують покарання, і відсутність обставин, що обтяжують покарання.

Таким чином, для правильного розмежування та юридичної кваліфікації цих злочинів необхідно достовірно й точно встановити, чи перебував один військовослужбовець щодо іншого у відносинах підлеглості за військовою службою, яке ставлення суб'єкт має до наслідків, що настали, у який період було вчинено кримінальне правопорушення та чи наявні обставини, що виключають злочинність діяння, передбачені ст. ст. 39 і 41 КК України.

ЛІТЕРАТУРА

1. Кримінальний кодекс України : Закон України від 5 квітня 2001 р. № 2341-III [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Хавронюк М.І. Коментар до Кримінального кодексу України / М.І. Хавронюк [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://radnuk.info/komentar/kruminal/osobluva/305-rozd19/4733--403--.html>.
3. Про Статут внутрішньої служби Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 548-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
4. Про Дисциплінарний статут Збройних Сил України : Закон України від 24 березня 1999 р. № 551-XIV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
5. Про мобілізаційну підготовку та мобілізацію : Закон України від 21 жовтня 1993 р. № 3543-XII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

REFERENCES

1. “Criminal Code of Ukraine on 05.04.2001 № 2341-III”, available at : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2341-14>.
2. Khavronyuk, M.I. *Komentar do kryminalnoho kodeksu Ukrayiny* [Commentary on the Criminal Code of Ukraine], available at : <http://radnuk.info/komentar/kruminal/osobluva/305-rozd19/4733--403--.html>.
3. “ On Internal Service Statute of the Armed Forces of Ukraine ” : Law of Ukraine on 24.03.1999 № 548-XIV, available at : <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/548-14>.
4. “On Disciplinary Charter of the Armed Forces of Ukraine” : Law of Ukraine on 24.03.1999 № 551-XIV, available at : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/551-14>.
5. “On Mobilization Training and Mobilization” : Law of Ukraine on 21.10.1993 № 3543-XII, available at : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/3543-12>.

РОЗДІЛ ІХ. КРИМІНАЛЬНИЙ ПРОЦЕС ТА КРИМІНАЛІСТИКА; ОПЕРАТИВНО-РОЗШУКОВА ДІЯЛЬНІСТЬ

УДК 351.746.1: 355.40

ПРИНЦИПИ КОНТРРОЗВІДУВАЛЬНОГО ПІЗНАННЯ

Ватраль А.В., к.ю.н., докторант

*Національна академія Служби безпеки України,
вул. М. Максимовича, 22, м. Київ, Україна
Tonya7777@gmail.com*

У статті розкрито зміст та основні форми прояву фундаментальних, загальних і спеціальних принципів контррозвідального пізнання, аналіз яких має важливе значення для розвитку теорії контррозвідальної діяльності. Доведено, що така система принципів є основою для всебічного дослідження об'єктів контррозвідального пізнавального процесу та покликана забезпечити його ефективність.

Ключові слова: контррозвідальне пізнання, принципи, загрози, розвідувальна діяльність, державна безпека.

ПРИНЦИПЫ КОНТРАЗВЕДЫВАТЕЛЬНОГО ПОЗНАНИЯ

Ватраль А.В.

*Национальная академия Службы безопасности Украины, ул. М. Максимовича, 22, г. Киев, Украина
Tonya7777@gmail.com*

В статье раскрыто содержание и основные формы проявления фундаментальных, общих и специальных принципов контрразведывательного познания, анализ которых важен для развития теории контрразведывательной деятельности. Доказано, что такая система принципов является основой для всестороннего исследования объекта контрразведывательного познавательного процесса и служит на благо его эффективности.

Ключевые слова: контрразведывательное познание, принципы, угрозы, разведывательная деятельность, государственная безопасность.

PRINCIPLES OF COUNTERINTELLIGENCE COGNITION

Vatral A.V.

*National Academy of Security Service of Ukraine, M. Maksymovycha str., 22, Kyiv, Ukraine
Tonya7777@gmail.com*

The article is devoted to the study of principles of counterintelligence cognition, which play the role of its leading ideas, foundations, and guidelines. It is determined that the system of principles of counterintelligence knowledge combines both the fundamental principles of scientific knowledge and the general and special principles of counterintelligence activities. The analysis of this system of principles, which is of great importance for the formation of conceptual foundations of counterintelligence knowledge as a complex continuous process of formation of true knowledge about objects of interest in counterintelligence, is carried out. It is stressed that the development of the theory of counterintelligence activity depends on the correct definition of the concept, essence, and content of principles of counterintelligence knowledge. Developed by science and practice, the principles of counterintelligence knowledge form a complete representation of authorized entities in relation to its essence, purpose, tasks, forms, and methods, as well as reflect the general laws of development.

It is emphasized that the research of principles of counterintelligence knowledge should take place taking into account the provisions of modern epistemology, as well as the principles of counterintelligence activities, which directly influence the specificity of knowledge of its objects. As a result, the epistemological principles of objectivity, reflection, concreteness, comprehensiveness, reasonableness,

dialectics, practice, and historicism are analysed, as well as the principles of legality, continuity, conspiracy, the combination of overt and covert forms and methods of activity, etc., fixed by the counterintelligence law. Typical examples that reveal the essence of these principles, their significance and direction are presented.

It is proved that guiding by the dialectical and special principles of counterintelligence knowledge, it is possible to fully comprehend facts, events, phenomena, and processes related to illegal activity in the field of state security. Compliance with these principles is a critical condition for obtaining new, reliable knowledge, which is lacking today to improve counterintelligence practices. The formulated principles emphasize the independent and specific nature of counterintelligence knowledge, reflect its place and role in the counterintelligence process, and make it possible to understand features and determine the relationship with other types of cognitive activity.

Key words: counterintelligence knowledge, principles, threats, intelligence activities, state security.

Контррозвідувальне пізнання як суспільно-історичний процес формування знань про об'єкти зацікавленості контррозвідки, зокрема й про наявні або потенційно можливі загрози державній безпеці України, має важливе значення для захисту національних інтересів держави. Пізнання та теоретичне осмислення передумов і проявів розвідувальної, розвідувально-підривної, диверсійної та іншої протиправної діяльності є запорукою для їх своєчасного виявлення й запобігання. Налагодження ефективного та безперервного процесу отримання істинних знань у контррозвідувальній діяльності потребує дослідження концептуальних засад контррозвідувального пізнання.

Важливу методологічну функцію в теорії контррозвідувального пізнання виконують його принципи. Виступаючи як керівні положення, вони відображають соціальну значимість контррозвідувальної пізнавальної діяльності, визначають побудову її форм, методів і засобів, спрямовують на досягнення поставленої мети. Система принципів контррозвідувального пізнання поєднує в собі як фундаментальні принципи наукового пізнання, так і загальні та спеціальні принципи контррозвідувальної діяльності. Від правильного визначення поняття й змісту цих принципів залежить структура контррозвідувального пізнання, у якій усі принципи взаємопов'язані та взаємообумовлені.

Дослідження проблем пізнавальної діяльності у сфері забезпечення державної безпеки України набуло розвитку в наукових працях таких українських учених, як І.В. Авдошин, М.М. Галамба, С.Г. Гордієнко, В.М. Гребенюк, І.В. Гора, В.М. Поваляєв, І.В. Слюсарчук, М.О. Шилін, В.П. Ярковський, В.А. Яценко та інші. Однак принципи контррозвідувального пізнання як його основні засади, керівні положення, вихідні ідеї науковому аналізу не підлягали. Саме тому метою статті визначено дослідження принципів пізнавальної діяльності в контррозвідці.

Поняття «принцип», його зміст і значення є одним з основних та складних питань будь-якої галузі наукового знання, будь-якого виду людської діяльності, у тому числі й пізнавальної діяльності в контррозвідці. Розглянувши чималу кількість довідкових і наукових джерел, ми дійшли висновку, що серед наукової спільноти немає однастайності у визначенні поняття «принцип». При цьому його багатозначність призводить до виникнення понятійно-термінологічної плутанини, у якій губиться наукове дослідження проблеми [1, с. 3].

Так, «Філософський енциклопедичний словник» трактує слово «принцип» (з лат. *principium* – початок, основа) у таких значеннях: 1) основне положення, передумова; 2) початковий пункт, першооснова; 3) основоположне теоретичне знання, що не є доказовим і не вимагає доказів [2, с. 363]. «Українська радянська енциклопедія» тлумачить принцип таким чином: 1) вихідне, головне положення будь-якої теорії, учення, науки, світогляду тощо; 2) внутрішнє переконання людини, її усталений погляд на те чи інше питання [3, с. 491]. «Юридична енциклопедія» визначає, що принципи характеризуються універсальністю, загальною значущістю, вищою імперативністю та відображають суттєві положення теорії, учення, науки тощо. Принципам притаманна властивість абстрактного відображення закономірностей соціальної дійсності, що зумовлює їх особливу роль у структурі широкого кола явищ [4, с. 110–111].

Я.Ф. Аскін вказує на те, що принцип – це загальна підстава. При цьому принципи можуть характеризувати властивості матеріальних речей об'єктивного світу та слугувати основоположним началом для здійснення певної пізнавальної й іншої діяльності, для побудови системи знань, викладу того чи іншого вчення [5, с. 11]. С.І. Некрасов визначає принцип як основну керівну ідею, що становить методологічне підґрунтя теорії, предметної галузі або науки загалом. Науковець вважає, що в логічному сенсі принцип – це узагальнення й поширення будь-яких положень на всі явища цієї галузі [6, с. 182].

На думку Г.С. Цехмістрової, принцип є першим і найбільш абстрактним визначенням ідеї, початковою формою систематизації знань [7, с. 24]. В.М. Стратонов припускає, що принципи з огляду на їх абстрактну природу не в змозі здійснити вихідну пояснювальну функцію стосовно соціальної реальності. Вони спроможні лише поставити перед різними науками проблеми, позначити нові підходи й перспективи дослідження, виконати роль необхідної об'єднуючої ланки цих наук з іншими галузями знання, роль певного методологічного засобу [8, с. 40].

П.В. Копнін і В.М. Голованов вважають, що поняття «принцип» органічно пов'язане з поняттям «закон» та має з ним багато спільного. На їх переконання, закон є принципом методології пізнання, а принцип – законом у гносеологічній функції [9, с. 215; 10, с. 81-82]. Натомість В.Н. Панібратов і В.П. Тугарінов стверджують, що поняття «принцип» має більш широке значення, ніж поняття «закон» [11, с. 110; 12, с. 132]. На нашу думку, у цих понять є низка спільних ознак, таких як логічна форма, об'єктивність змісту, історичність буття тощо. Оскільки принципи та закони є відображенням об'єктивної дійсності, синтезом результатів наукового пізнання й практичної діяльності людини, вони виступають як своєрідні засоби організації будь-якого пізнавального процесу.

Підсумовуючи наведені наукові позиції, доходимо висновку про те, що принципи пізнавальної діяльності – це її керівні положення, сформульовані у вигляді певних правил. У контррозвідувальній пізнавальній діяльності принципи виражають основні правила пізнання протиправної діяльності у сфері забезпечення державної безпеки. Принципи контррозвідувального пізнання як його керівні ідеї відображають найбільш загальні та глибокі закономірні зв'язки цього феномена. Вони мають як теоретичну, так і практичну значимість, адже без розуміння й використання принципів контррозвідувального пізнання стає неможливим розроблення його форм, методів, засобів і прийомів.

З огляду на те, що принципи будь-якої пізнавальної діяльності теоретично обґрунтовуються та перевіряються наукою й практикою, визначення принципів контррозвідувального пізнання має відбуватись як з урахуванням сучасної гносеології, в основі якої лежать фундаментальні принципи наукового пізнання, так і з урахуванням загальних та спеціальних принципів контррозвідувальної діяльності, що безпосередньо впливають на специфіку пізнання об'єктів зацікавленості контррозвідки.

Більшість науковців у галузі філософії стверджують, що новітня гносеологія базується на фундаментальних принципах [15, с. 121]. Розуміючи, що цей перелік не є вичерпним та остаточним, розглянемо зміст вказаних принципів і спробуємо визначити їх роль у контррозвідувальному пізнавальному процесі.

Принцип об'єктивності – найважливіший імператив теорії пізнання. Він полягає у визнанні об'єктивного існування дійсності як об'єкта пізнання, її незалежності від свідомості й волі суб'єкта. Тобто людина приймає той факт, що предмети, явища, процеси, їх якості та властивості відображаються у свідомості як частини об'єктивної реальності [13, с. 7]. Для контррозвідувального пізнання цей принцип має дуже важливе значення, оскільки означає, що уповноважені суб'єкти здійснюють аналіз ознак, фактів та обставин імовірної розвідувальної діяльності в максимально точній відповідності до дійсності. Співробітники контррозвідувальних підрозділів неупереджено діють у збиранні, перевірці й оцінці інформації, яка свідчить про протиправну діяльність на шкоду державній безпеці та в

подальшому може використовуватись під час формулювання оперативних версій і встановлення об'єктивної істини.

Принцип активного відображення виражає сутність матеріалістичного розуміння процесу пізнання. Він свідчить про те, що процес пізнання – це цілеспрямоване творче відображення дійсності у свідомості людини. Пізнання розкриває об'єктивний зміст реальності як діалектичної єдності дійсності та можливості відображати не лише фактично існуючі предмети та явища, а й усі їх можливі модифікації. Принцип відображення полягає в тому, що знання, їх зміст є результатом рефлексії у свідомості людини [14, с. 188]. Відповідно до цього принципу співробітники контррозвідки можуть застосовувати метод теоретичного моделювання для розуміння механізму функціонування розвідувальної діяльності.

Тривалий час матеріалістична філософія розглядала процес пізнання ізольовано від суспільно-історичної практики людства, виключно як пасивний споглядальний процес, у якому суб'єктом був окремих абстрактний індивід із незмінними природними пізнавальними здібностями, а об'єктом – така ж незмінна у своїх закономірностях природа. Подальший розвиток гносеології привів до поширення такого способу пояснення пізнавальних процесів, як діалектика, а також до введення принципу практики як основного для з'ясування сутності та вирішення гносеологічних проблем. Упровадження в теорію пізнання принципів діалектики й практики дало змогу застосувати до пізнання принцип історизму, зрозуміти пізнання як суспільно-історичний процес відображення дійсності в логічних формах, що виникають на основі практики; науково обґрунтувати здатність людини у своїх знаннях давати істинну картину дійсності, розкрити основні закономірності процесу пізнання.

Принципи діалектики полягають у визнанні необхідності застосування до процесу пізнання основних законів і категорій діалектики, що буде органічно сприяти дотриманню логіки пізнання. Адже діалектика є відображенням всезагальних законів розвитку об'єктивного світу, регулятивною основою всього пізнавального процесу. Найбільш важливими з діалектичних принципів є такі: а) принцип протиріччя (полягає в з'ясуванні об'єктивних протиріч, що властиві досліджуваному явищу, а також у синтезі протилежних теоретичних положень); б) принцип всезагального взаємозв'язку явищ; в) принцип розвитку (вимагає розгляду предмета в його історії, виявлення джерел і напрямів його розвитку); г) принцип детермінізму (полягає в обов'язковому встановленні причинно-наслідкових зв'язків між досліджуваними явищами); ґ) принцип системності (потребує зрозуміти предмет у його системній цілості, а також стримує суб'єкта від механічного об'єднання різнорідних явищ і процесів). У сукупності принципи діалектики утворюють методологічну базу глибокого та всебічного пізнання дійсності [6, с. 182].

Однак, як справедливо зазначає Є.А. Подольська, знати закони й категорії діалектики, що пояснюють загальні принципи розвитку, недостатньо. Пізнати за їх допомогою сутність явищ, тенденції розвитку можна лише в тому разі, коли враховуються конкретні обставини, особливості цих явищ, специфічні закономірності їх розвитку. Тільки тоді принципи діалектики стають дійсним орієнтиром для практики [16, с. 5]. Дотримання принципів діалектики в теорії контррозвідувальної діяльності є найважливішою умовою одержання нових достовірних знань, яких сьогодні бракує для вдосконалення практики, насамперед для розроблення необхідних інноваційних організаційно-управлінських та організаційно-тактичних методик і технологій. Саме діалектичні принципи дають змогу встановлювати причинно-наслідкові зв'язки між різними соціальними процесами, явищами й об'єктивними закономірностями існування прихованої розвідувальної діяльності та утворення про неї ознак і фактичних даних. Окрім цього, принципи діалектики дають можливість враховувати в теорії контррозвідувальної діяльності поряд з існуючими знаннями певну наукову інформацію про змістовні зміни об'єкта пізнання, що зумовлені історичним розвитком суспільних відносин.

Принцип практики означає, що суспільно-історична предметно-практична діяльність людини, спрямована на перетворення природи, суспільства й самої себе, є основним критерієм істини, джерелом, основою, рушійною силою та метою пізнання. Проблема взаємозв'язку знання й практики, роль останньої в пізнавальному процесі має винятково важливе значення. По-перше, практика – це вирішальний критерій істини. По-друге, вона є джерелом пізнання, адже всі знання отримуються переважно за допомогою практики. По-третє, практика є основою пізнання, оскільки від відчуття до абстрактних теорій воно зумовлюється завданнями та потребами практики. По-четверте, практика є метою пізнання, адже воно здійснюється для того, щоб певним чином спрямовувати й регулювати діяльність людей, щоб використовувати отримані знання для задоволення матеріальних і духовних потреб суспільства [14, с. 188]. Принцип практики для контррозвідального пізнання полягає в тому, що процес формування істинних знань у контррозвідці відбувається за допомогою застосування спеціальних методів і засобів контррозвідальної діяльності, що вимагають вчинення певних практичних дій – контррозвідальних заходів.

Принцип конкретності істини полягає в тому, що абстрактної істини не може бути, істина завжди конкретна, її можна точно визначити; кожне положення наукового пізнання варто розглядати в конкретних умовах місця й часу. Істина повинна бути зрозумілою та логічною. Конкретність істини – один із головних принципів діалектичного підходу до пізнання, він передбачає врахування всіх умов, у яких перебуває об'єкт пізнання, його істотних якостей, властивостей і тенденцій розвитку. Судження, що правильно відображає об'єкт в одних умовах, стає помилковим стосовно нього за інших обставин. Істинні знання про певний момент реальності можуть стати помилковими, якщо не враховувати умови місця й часу, у яких явище існує. Так, принцип конкретності істини вимагає підходити до пізнання ознак і фактів розвідальної діяльності з урахуванням оперативної обстановки, реальних умов, у яких така діяльність відбувається.

Принцип історизму вимагає розглядати всі предмети, явища й процеси в їх історичному виникненні та становленні, а також крізь призму перспектив розвитку, через генетичний зв'язок з іншими явищами й предметами дійсності. Цей принцип постає з принципу конкретності істини, проте за важливістю, складністю є однією з фундаментальних основ пізнання дійсності. Особливо важливо дотримуватися цього принципу під час побудови теоретичних знань про складні об'єкти, що історично розвиваються. Такі об'єкти, як правило, неможливо відтворити на основі досвіду або в експерименті. Принцип історизму дає змогу побачити, як те чи інше явище виникало, які етапи у своєму розвитку пройшло та чим стало. Наприклад, розглядаючи процес контррозвідального пізнання в динаміці, можна відстежити, як воно змінювалось, як удосконалювались його форми, методи й засоби залежно від розвитку наукового мислення та методів контррозвідальної діяльності.

Принципи всебічності та обґрунтованості тісно пов'язані між собою та забезпечують можливість охарактеризувати об'єкт пізнання не як окрему категорію, а у взаємозв'язку з іншими категоріями, явищами й процесами, так би мовити, здійснити логічний аналіз об'єкта з різних сторін, враховуючи об'єктивні умови його функціонування [15, с. 121]. Наприклад, правильне розуміння сутності розвідальної чи іншої протиправної діяльності на шкоду державній безпеці можливе лише за умови пізнання всієї сукупності її внутрішніх і зовнішніх сторін, а також взаємозв'язків із різними соціальними, політичними, економічними явищами й процесами.

Не менш важливу роль у процесі контррозвідального пізнання, окрім фундаментальних принципів гносеології, відіграють загальні та спеціальні принципи контррозвідальної діяльності, закріплені в Законі України «Про контррозвідальну діяльність». До таких принципів можна віднести законність, безперервність, конспірацію, поєднання гласних і негласних форм та методів діяльності, взаємодію з органами державної влади України, органами місцевого самоврядування, об'єднаннями громадян, юридичними та фізичними особами тощо [17].

Наприклад, принцип законності зобов'язує суб'єктів контррозвідувальної пізнавальної діяльності в ході отримання необхідної інформації неухильно дотримуватись вимог чинного законодавства, встановлювати між собою та іншими учасниками контррозвідувальної діяльності такі відносини, які не виходять за межі правового поля. Принцип безперервності означає, що процес отримання інформації в контррозвідці має бути постійним і неперервним, що дасть змогу адекватно реагувати на зміни в оперативній обстановці, своєчасно виявляти розвідувальну й іншу протиправну діяльність на шкоду державній безпеці та запобігати їй. Важливість принципу конспірації полягає в недопущенні уповноваженими суб'єктами розкриття форм і методів контррозвідувального пізнання, його основних сил та засобів. Принцип поєднання гласних і негласних заходів проявляється в пізнавальній діяльності співробітника контррозвідки тоді, коли він, отримавши певну інформацію з відкритих офіційних джерел, може перевірити її шляхом проведення негласних контррозвідувальних заходів.

Варто зазначити, що принципи контррозвідувального пізнання у своїй сукупності є підставою для визначення головних напрямів пізнавального процесу в контррозвідці. Слугуючи основою для всебічного пізнання об'єкта, вони, з одного боку, підкреслюють самостійний і специфічний характер контррозвідувального пізнання, а з іншого – відображають його місце та співвідношення з іншими видами пізнавальної діяльності.

Контррозвідувальне пізнання як складний безперервний процес уточнення старих та розкриття нових, раніше не відомих, знань про об'єкти зацікавленості контррозвідки має здійснюватись відповідно до системи принципів, що покликані забезпечити його ефективність. Під принципами контррозвідувального пізнання необхідно розуміти провідні ідеї, основоположні засади, вироблені контррозвідувальною наукою й практикою, що регулюють суспільні відносини в галузі контррозвідувальної пізнавальної діяльності, формують повноцінне уявлення уповноважених суб'єктів щодо її сутності, мети, завдань, форм і методів, а також відображають загальні закономірності розвитку.

ЛІТЕРАТУРА

1. Айдинян Р.М. Система понятий и принципов гносеологии / Р.М. Айдинян. – Л. : Изд-во ЛГУ, 1991. – 230 с.
2. Философский энциклопедический словарь. – М. : ИНФРА-М, 1997. – 744 с.
3. Українська радянська енциклопедія : в 17 т. / редкол. : М.П. Бажан (гол. ред.) та ін. – К. : Голов. ред. УРЕ, 1959–1965. – Т. 11. – 1963. – 592 с.
4. Юридична енциклопедія : в 6 т. / редкол. : Ю.С. Шемшученко (відп. ред.) та ін. – К. : Укр. енцикл., 1998–2004. – Т. 5 : П – С. – 2003. – 736 с.
5. Аскин Я.Ф. Принципы в системе философского знания / Я.Ф. Аскин // Принцип развития. – Саратов : Изд-во Саратовского ун-та, 1972. – С. 11–14.
6. Некрасов С.И. Философия науки и техники : тематический словарь-справочник : [учебное пособие] / С.И. Некрасов, Н.А. Некрасова. – Орёл : ОГУ, 2010. – 289 с.
7. Цехмістрова Г.С. Основи наукових досліджень : [навчальний посібник] / Г.С. Цехмістрова. – К. : Видавничий дім «Слово», 2004. – 240 с.
8. Стратонов В.М. Теоретичні основи та практика пізнавальної діяльності слідчого : дис. ... докт. юрид. наук : спец. 12.00.09 / В.М. Стратонов. – Херсон : Вид-во Херсонського держ. ун-ту, 2010. – 413 с.
9. Копнин П.В. Логические основы науки / П.В. Копнин. – К. : Наукова думка, 1968. – 283 с.
10. Голованов В.Н. Законы в системе научного знания / В.Н. Голованов. – М. : Мысль, 1970. – 231 с.

11. Панибратов В.Н. Категория «закон» / В.Н. Панибратов. – Л. : Наука, 1980. – 128 с.
12. Тугаринов В.П. Законы объективного мира, их познание и исследование / В.П. Тугаринов. – Л. : Изд-во Ленинградского ун-та, 1955. – 196 с.
13. Фаренік С.А. Логіка і методологія наукового дослідження : [наук.-метод. посібник] / С.А. Фаренік. – К. : Вид-во УАДУ, 2000. – 340 с.
14. Касьян В.І. Філософія : відповіді на питання екзаменаційних білетів : [навч. посібник] / В.І. Касьян. – 5-те вид., випр. і доп. – К. : Знання, 2008. – 347 с.
15. Методологія в праві : [монографія] / [І.А. Безклубий, І.С. Гриценко, М.І. Козюбра та ін.] ; за заг. ред. І.А. Безклубого. – К. : Грамота, 2017. – 658 с.
16. Подольська Є.А. Філософія : [підручник] / Є.А. Подольська. – К. : Фірма «Інкос» ; Центр навчальної літератури, 2006. – 704 с.
17. Про контррозвідальну діяльність : Закон України від 26 грудня 2002 р. (зі змінами і доповненнями станом на 5 січня 2017 р.) // Відомості Верховної Ради України. – 2003. – № 12. – Ст. 89.

REFERENCES

1. Aidinyan, R.M. (1991), *Sistema ponyatiy i principov hnoseologii* [System of concepts and principles of epistemology], Izd-vo LGU, Leningrad, Russia.
2. (1997), *Filosofskiy ehnciklopedicheskiy slovar* [Philosophical Encyclopaedic Dictionary], INFRA-M, Moscow, Russia.
3. Bazhan, M.P. (1963), *Ukrainska radyanska entsyklopediya : v 17 t.* [Ukrainian Soviet Encyclopaedia : in 17 Vols.], Vol. 11, Holov. red. URE, Kyiv, Ukraine.
4. Shemshuchenko, Yu.S. (2003), *Yurydychna entsyklopediya : v 6 t.* [Legal Encyclopaedia : in 6 Vols.], Vol. 5 : P-S, Ukrainska entsyklopediya, Kyiv, Ukraine.
5. Askin, Ya.F. (1972), “Principles in the system of philosophical knowledge”, *Princip razvitiya*, Saratov, pp. 11–14.
6. Nekrasov, S.I. and Nekrasova, N.A. (2010), *Filosofiya nauki i tekhniki : tematicheskij slovar' spravochnik : uchebnoe posobie* [Philosophy of science and technology : thematic glossary : study guide], OGU, Orel, Russia.
7. Tsekhmistrova, H.S. (2004), *Osnovy naukovykh doslidzhen : navchalnyi posibnyk* [Basics of the scientific research : study guide], Vydavnychiy dim «Slovo», Kyiv, Ukraine.
8. Stratonov, V.M. (2010), “Theoretical foundations and practice of cognitive activity of the investigator”, Thesis abstract for Doct. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Kherson State University, Kherson, Ukraine.
9. Kopnin, P.V. (1968), *Lohicheskie osnovy nauki* [The logical foundations of science], Naukova dumka, Kyiv, Ukraine.
10. Holovanov, V.N. (1970), *Zakony v sisteme nauchnoho znaniya* [Laws in the system of scientific knowledge], Mysl, Moscow, Russia.
11. Panibratov, V.N. (1980), *Katehoriya «zakon»* [“Law” category], Nauka, Leningrad, Russia.
12. Tuharinov, V.P. (1955), *Zakony oektivnoho mira, ikh poznanie i issledovanie* [The laws of the objective world, their knowledge and research], Izd-vo LGU, Leningrad, Russia.
13. Farenik, S.A. (2000), *Lohika i metodolohiya naukovoho doslidzhennya : nauk.-metod. posib.* [Logic and methodology of scientific research : scientific and methodological manual], Vyd-vo UADU, Kyiv, Ukraine.

14. Kasian, V.I. (2008), *Filosofiya : Vidpovidi na pytannya ekzamenatsiinykh biletiv : navch. posib.* [Philosophy : Answers to exam questions : study guide], Znannya, Kyiv, Ukraine.
15. Bezklubyi, I.A., Hrytsenko, I.S., Koziubra, M.I. et al. (2017), *Metodolohiya v pravi : monohrafiya* [Methodology in law : monograph], Hramota, Kyiv, Ukraine.
16. Podolska, Ye.A. (2006), *Filosofiia : pidruchnyk* [Philosophy : textbook], Firma «Inkos», Tsentr navchalnoi literatury, Kyiv, Ukraine.
17. “On Counterintelligence Activities” : Law of Ukraine on 26.12.2002 [as amended on 05.01.2017], *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy*, 2003, no. 12, art. 89.

УДК 343.98.06: 004.056.5: 005.576621.39

ПРО СУЧАСНІ ФОРМИ ТА МЕТОДИ РОБОТИ З ПОШУКОВОЮ ІНФОРМАЦІЄЮ

Узунова О.В., к.ю.н., доцент

*Запорізький національний університет, вул. Жуковського, 66, м. Запоріжжя, Україна
chornenkaya@ukr.net*

Статтю присвячено комплексному дослідженню форм і методів передачі інформації за допомогою різних видів (у тому числі новітніх) засобів та прийомів зв'язку (Інтернет, комп'ютерні й мобільні мережі, спецзв'язок) задля встановлення особи злочинця. Аналізуються можливості пошуку й збору інформації, її обробки та аналізу, структурування та зберігання. Крім того, звернено увагу на такий наслідок пошуку й збору інформації, як вирішення оптимізаційних завдань і здобуття нової інформації про особу злочинця. Розглядаються нагальні потреби теорії та практики застосування сучасних досягнень техніки й методики.

Ключові слова: боротьба зі злочинами, Інтернет, інформація, інформаційні технології, метод, особа злочинця, пошук, форма.

О СОВРЕМЕННЫХ ФОРМАХ И МЕТОДАХ РАБОТЫ С ПОИСКОВОЙ ИНФОРМАЦИЕЙ

Узунова О.В.

*Запорожский национальный университет, ул. Жуковского, 66, г. Запорожье, Украина
chornenkaya@ukr.net*

Статья посвящена комплексному исследованию форм и методов передачи информации с помощью различных видов (в том числе новейших) средств и приемов связи (Интернет, компьютерные и мобильные сети, спецсвязь) для установления личности преступника. Анализируются возможности (параметры) поиска и сбора информации, ее обработки и анализа, структурирования и хранения. Кроме того, обращено внимание на такой результат поиска и сбора информации, как решение оптимизационных задач и получение новой информации о личности преступника. Рассматриваются насущные потребности теории и практики применения современных достижений техники и методики.

Ключевые слова: борьба с преступлениями, Интернет, информация, информационные технологии, метод, личность преступника, поиск, форма.

ABOUT MODERN FORMS AND METHODS OF WORK WITH SEARCHING INFORMATION

Uzunova O.V.

*Zaporizhzhya National University, str. Zhukovskogo, 66, Zaporizhzhya, Ukraine
chornenkaya@ukr.net*

Social and political changes, that take place in life of Ukraine nowadays, are accompanied by crime intensifying, increase of quantitative and quality indexes of criminality. Thus, except the general crime intensifying, the tendency of complication of criminal charts and facilities to avoid responsibility for their feasance that negatively influences on organization of fight against them takes place. Accordingly

counteraction to criminality, next to strengthening of legality, comes forward to one of important tasks that stand before the state and its organs, and efficiency of their work from investigation of crimes in a great deal depends on the level of application of all potential of modern criminalistics recommendations, their timely and able use.

It is marked that new informative technologies have the opportunity to be inculcated wider in practice of law enforcement authorities. Such volume of operational search and prophylactic setting functions in the organs of internal affairs of Ukraine runs, where the enormous arrays of information including secret or intended for the official use are processed.

In the modern terms of scientific and technical progress a tendency to computerization, creation of the ramified handling systems of data appears, that includes both powerful calculable complexes and personal computers. The amount of communication local, branch, national and intergovernmental networks increases every day. Computer technologies are inculcated practically in all spheres of public life, inclusive with law-enforcement activity, medicine, connection, transport, national safety and others.

Total informatization of society, Internet-dependence, became the reason of flowing of vital functions of most individuals simultaneously in the real and virtual spaces with corresponding consequence in both measuring as a result of the use of mobile communication, e-mail, electronic systems of payments, credit, pay and discount cards means. More often chronology of life of modern person is represented in instantaneous and sms-reports, content of e-mail, records in address e-books and calendars, snapshots and video, statuses on pages in social Internet-networks, blogs created by a person, and also in the paths of electronic tracks that is generated by the electronic devices used by a man regardless of his will.

An author marks that methodical recommendations are absent for today from an exposure, fixing, exception of "digital" information and expert methodologies of research of data are worked not enough out on machine transmitters, that is why the use of them in a court remains ineffective.

New informative technologies that inculcated wider in practice of law enforcement authorities is considered in the article. Such the operational search and prophylactic setting functions in the organs of internal affairs of Ukraine, where the enormous arrays of information including secret or intended for the official use are processed. Therefore problem of defence of information, that kept and processed in the computer systems organs of internal affairs from an unauthorized division, its imitation, penetration of computer viruses.

It is concluded, that the use of modern information technologies in establishment and equation of personality of criminal will assist more rapid investigation of crimes.

Key words: fight against crimes, information, information technologies, method, personality of criminal, search, form.

Суспільно-політичні зміни, які сьогодні відбуваються в житті України, супроводжуються загостренням криміногенної ситуації, зростанням кількісних і якісних показників злочинності. При цьому, крім загального загострення криміногенної ситуації, має місце тенденція ускладнення злочинних схем та засобів уникнення відповідальності за їх вчинення, що негативно впливає на організацію боротьби з ними. Відповідно, протидія злочинності поряд зі зміцненням законності є одним із важливих завдань, що стоять перед державою та її органами, а ефективність їх роботи з розслідування злочинів багато в чому залежить від рівня застосування всього потенціалу сучасних криміналістичних рекомендацій, своєчасного та вмілого їх використання.

Окремі аспекти цієї проблеми в різні часи досліджували такі вітчизняні та зарубіжні науковці: Т.В. Авер'янова, В.Д. Басай, Р.С. Белкін, Т.В. Варфоломєєва, В.В. Голіна, І.М. Даньшин, В.Є. Емінов, В.А. Журавель, А.В. Іщенко, Н.С. Карпов, В.О. Коновалова, В.Г. Лукашевич, Є.Д. Лук'янчиков, В.Т. Нор, В.О. Образцов, І.В. Пиріг, О.Р. Ратінов, О.С. Саїнчин, В.Г. Танасевич, В.В. Тіщенко, Є.О. Центров, Ю.В. Чуфаровський, В.Ю. Шепітько, М.Г. Щербаковський, М.П. Яблоков, А.М. Яковлєв та інші. У працях цих дослідників закладено методологічне й методичне підґрунтя для комплексного, системного дослідження теоретичних і прикладних проблем форм та методів роботи з інформацією про особу злочинця (оперативно-розшуковою, криміналістично значущою тощо), застосування сучасних інформаційних технологій у практиці розслідування кримінальних злочинів.

Викладене свідчить про наявність наукової проблеми, яка полягає в недостатній розробленості у вітчизняній юридичній літературі технічного й методичного забезпечення

практики роботи з інформацією. З огляду на показники, представлені в роботі Н.О. Мар'янчук «Інформаційні технології в сучасному державному управлінні» (див. <http://www.kds.org.ua/blog/maryanchuk-n-tvorcha-robota-informatsijni-tehnologii-v-suchasnomu-derzhavnomu-upravlinni>), а також аналізуючи звіти із численних форумів і конгресів, виставок та ярмарок досягнень науково-технічного світу, доходимо висновку, що злочинний світ має у своєму розпорядженні дуже великий арсенал «озброєння». Сучасний світ практично неможливо уявити без нових інформаційних технологій, в основі яких лежить широке використання комп'ютерної техніки та новітніх засобів комунікацій, їх упровадження в різноманітні галузі людської діяльності. Безліч організацій та установ широко використовують їх у своїй діяльності.

Нові інформаційні технології дедалі ширше мають можливість упроваджуватись у практику правоохоронних органів. Так, в органах внутрішніх справ України функціонує значна кількість автоматизованих систем оперативно-розшукового та профілактичного призначення, де обробляються величезні масиви інформації, у тому числі таємної чи призначеної для службового користування.

Місцями зосередження домінуючих масивів достовірних персональних даних стали інтегровані автоматизовані банки даних та автоматизовані інформаційно-пошукові системи різних державних органів, банки даних кредитних історій, програм лояльності різних суб'єктів господарювання, online-анкети соціальних інтернет-мереж.

Інтегровані банки даних та автоматизовані інформаційно-пошукові системи є найскладнішими утвореннями, різновидом інформаційних систем. Інформаційні системи незалежно від їх підпорядкування й основного призначення є одним із надійних джерел інформації, яка може використовуватись у розслідуванні та набуті криміналістичного значення залежно від реальної ситуації. Необхідність використання в розслідуванні злочинів даних інформаційних систем інших відомств зумовлює потребу в їх інтеграції до інтегрованого банку даних на певному рівні.

Таким чином, використання сучасних інформаційних технологій у встановленні й ототожненні особи злочинця буде сприяти більш швидкому розслідуванню злочинів.

У сучасних умовах науково-технічного прогресу чітко вимальовується тенденція до комп'ютеризації, створення розгалужених систем обробки даних, що включають у себе як потужні обчислювальні комплекси, так і персональні комп'ютери. Щодня збільшується кількість комунікаційних локальних, галузевих, загальнодержавних та міждержавних мереж. Комп'ютерні технології впроваджуються практично в усі сфери громадського життя, у тому числі в правоохоронну діяльність, медицину, зв'язок, транспорт, національну безпеку тощо.

Тотальна інформатизація суспільства, інтернет-залежність стали причиною протікання життєдіяльності більшості індивідів одночасно в реальному та віртуальному просторах із відповідним слідоутворенням в обох вимірах унаслідок використання засобів мобільного зв'язку, електронної пошти, електронних систем платежів, кредитних, платіжних і дисконтних карт. Дедалі частіше хронологія життя сучасної людини відображається в миттєвих та sms-повідомленнях, вмісті електронної пошти, записах в електронних адресних книгах і календарях, фотознімках та відеороліках, статусах на сторінках у соціальних інтернет-мережах, блогах, створюваних самою особою, а також у доріжках електронних слідів, що генеруються використовуваними людиною електронними пристроями незалежно від її волі.

З переходом на новітні інформаційні технології знизилась рівень і якість криміналістичного, судово-експертного забезпечення багатьох категорій злочинів, пов'язаних із використанням комп'ютерної техніки, особливо у сфері економіки, бізнесу та підприємництва. З огляду на відсутність методичних рекомендацій із виявлення, фіксації, вилучення «цифрової»

інформації та на недостатнє розроблення експертних методик дослідження даних на машинних носіях використання їх у суді залишається малоефективним [1].

Розглядаючи джерела комп'ютерної інформації, А.Г. Волеводз підкреслює, що самі носії інформації не можуть розглядатись як об'єкти криміналістичних досліджень, якщо вони не містять у собі слідів вчиненого злочину [2, с. 159]. У разі присутності таких цифрових слідів існує ще одна проблема – яким чином пред'явити таку інформацію в суді, щоб не виникало сумнівів у її оригінальності та щоб вона не втратила процесуальної сили доказу.

Щодо цього питання існують декілька методик, проте найпоширенішою є методика, запропонована американськими криміналістами, які після вилучення носія інформації, використовуючи спеціальне легітимне програмне забезпечення, знімають точну копію цієї інформації, а оригінальний носій опечатують і більше не використовують. Вивчення потрібної їм інформації вони здійснюють зі знятої копії, а в суд пред'являють роздрукований варіант інформації (на так званому твердому носії). У разі виникнення підозри щодо достовірності пред'явленої в суді інформації суддя може витребувати оригінальний носій цієї інформації для звірки. Однак це тільки одна з можливих проблем із доказами, тому що комп'ютерна інформація може бути зашифрована злочинцем або частково знищена, і подальші дії з її відновлення чи розшифрування правоохоронними органами будуть досить суперечливими з погляду чинного кримінально-процесуального законодавства.

Як справедливо зазначає В.В. Крилов, для «цифрових» слідів характерні специфічні якості, що визначають перспективи їх реєстрації, вилучення та використання як доказів під час розслідування злочину [3, с. 27]. По-перше, комп'ютерна інформація існує на певних носіях, проте не доступна для безпосереднього спостереження. Тобто для її виявлення й дослідження необхідне використання технічних і програмних засобів, що ставить під загрозу її подальше доказове значення, адже вказані засоби повинні бути сертифікованими та використовуватись відповідними спеціалістами. По-друге, комп'ютерна інформація не змінюється з плином часу, а також за багаторазового копіювання. Ця якість машинних даних пояснюється тим, що вони представлені в числовій формі за допомогою знаків «1» і «0», а вся інформація іншого характеру, яка вноситься в комп'ютер (тексти, графіка, відео, аудіо), перетворюється на форму, зрозумілу для ЕОМ, – цифрову. По-третє, така інформація, хоч і є стабільною за змістом, може бути по-різному сприйнята залежно від засобів зчитування, декодування та відображення. Наприклад, використання неправильного засобу декодування тексту особою, яка бажає ознайомитися з електронним документом, призведе до виводу на дисплей або принтер незрозумілого набору символів [4, с. 76]. Джерелами комп'ютерної інформації можуть слугувати фізичні носії комп'ютерної інформації (жорсткі диски, компакт-диски, флеш-карти, накопичувачі на гнучких магнітних дисках), оперативний запам'ятовуючий пристрій комп'ютера, оперативний запам'ятовуючий пристрій периферійних пристроїв, комп'ютерна мережа [4, с. 77].

Основною метою створення й функціонування будь-яких інформаційних систем у тій чи іншій галузі є сприяння вирішенню завдань, для вирішення яких їх було створено. Сприяти розкриттю та розслідуванню злочинів безпосередньо призначені криміналістичні інформаційні системи. Однак у такому складному різновиді людської діяльності, як розслідування злочинів, криміналістичного значення може набути інформація, отримана як із криміналістичних, так і з некриміналістичних інформаційних систем, незалежно від первинної мети їх створення й основного призначення інформації. Залежно від ситуації, що склалася, вона залучається до процесу, актуалізується та посідає своє місце в установленні певних об'єктів чи обставин.

Одним із перших питань використання інформації, отриманої з інформаційних систем, у розслідуванні злочинів, виходячи з конкретних слідчих ситуацій, що склалися, запропонував розглядати російський криміналіст С.А. Ялишев [5, с. 104-108]. Проте аналіз наукових праць, у яких розглядаються питання, пов'язані з розробленням і вдосконаленням криміналістичних

методик розслідування злочинів та проведення криміналістичних експертиз, дає підстави стверджувати, що сьогодні, на жаль, у них питанням використання інформації, що міститься в інформаційних системах, увага майже не приділяється. Як виняток можна назвати лише окремі праці Н.І. Клименко [6, с. 93-103]. Ці питання недостатньо висвітлені також у криміналістичних методиках [7, с. 113].

Розслідування злочинів являє собою процес добування, осмислення та використання інформації, за допомогою якої формується уявлення про пізнаваний об'єкт. Інформація в цьому разі є і об'єктом пошуку, і засобом пізнання. Слідчий, здійснюючи розслідування, отримує її з різних джерел. Істотне значення для встановлення певних об'єктів і фактів має інформація, яка може бути отримана з інформаційних систем, кіберпростору.

Не викликає сумніву, що наявність знань про сучасний стан обліків як криміналістичного, так і некриміналістичного призначення, принципові основи їх побудови й функціонування, уміння правильно орієнтуватись у величезних потоках облікової інформації, визначати місця її концентрації та носії тієї, що необхідна, уміння її кваліфікованого вилучення й використання для встановлення окремих обставин у процесі розслідування є необхідною умовою професійної діяльності сучасного правоохоронця. О.О. Денисова справедливо зазначає: «Очевидно, що правознавець повинен знати, як можна застосовувати інформаційні технології у своїй роботі та які правові інформаційні системи вже створено й впроваджено. Проте незалежно від майбутнього місця роботи йому необхідні знання про комп'ютерні технології загалом, про тенденції комп'ютеризації та інформатизації, про інформаційні системи підприємницьких фірм, банків, органів державної влади тощо. Без цього юрист не може ефективно виконувати свої функціональні завдання» [8, с. 24].

Характерна криміналістична особливість кіберпростору полягає в тому, що об'єкти (файли даних і програм), які взаємодіють у ньому та беруть участь у процесі створення слідів, що виникають при цьому, не мають зовнішньої будови. Відповідно, весь арсенал засобів і методів роботи з матеріальними слідами, накопичений трасологією, у цьому разі виявляється практично непридатним, що зумовлює актуальність криміналістичного дослідження електронних носіїв інформації.

Місцями зосередження домінуючих масивів достовірних персональних даних стали інтегровані автоматизовані банки даних та автоматизовані інформаційно-пошукові системи різних державних органів, банки даних кредитних історій, програм лояльності різних суб'єктів господарювання, online-анкети соціальних інтернет-мереж, у яких загалом у світі вже зареєстровано понад 5,7 млрд профілів [9].

Інтегровані банки даних являють собою складні інформаційні системи, основу яких становлять окремі інформаційні системи, призначені для вирішення певних завдань, що стоять перед певним підрозділом, службою, управлінням. Кожна з таких систем обробляє частку інформації про об'єкт, який взято на облік в інших системах за іншими параметрами.

Сьогодні інтегровані банки даних Міністерства внутрішніх справ (далі – МВС) України становлять сукупність окремих автоматизованих інформаційних систем, зведених у єдину розподілену систему, яка має високоорганізовану систему забезпечення з організацією доступу через одну адресу – ядро інтегрованого банку даних. Зв'язок між складниками цієї системи здійснюється з використанням сучасних телекомунікаційних технологій. Усі складники інтегрованих банків даних використовують типові програмне забезпечення та операційні системи. Ідея створення інтегрованого банку даних ґрунтується на цільовому призначенні інформаційних систем і зручності отримання різноманітної інформації про один об'єкт з однієї адреси. Наведемо визначення цього поняття: інтегрований банк даних – це сукупність окремих інформаційних систем (обліків), що мають спільне застосування, високоорганізовану систему забезпечення з організацією доступу до інформації будь-якої його складової частини через одну адресу – ядро інтегрованого банку даних.

Надійність роботи інтегрованого банку даних безпосередньо залежить від надійності мережевих технологій зв'язку. Доступ до інформації інтегрованого банку даних може здійснюватися з віддалених місць доступу. Наприклад, до інформації інтегрованих банків даних Управління інформаційних технологій Управління МВС України в Луганській області такий доступ можна здійснити із чергової частини будь-якого районного відділу Управління МВС України. Водночас інтегрований банк даних Управління інформаційних технологій Управління МВС України в Луганській області має вихід до інтегрованого банку даних Департаменту інформаційних технологій при МВС України. Інтеграція інформаційних систем має тенденцію до централізації.

Особливе значення для встановлення окремих факторів може мати використання сучасних можливостей інтегрованого банку даних і системи «АРМОР», які, аналізуючи введену на запит інформацію про певний об'єкт обліку, дають можливість установити його взаємозв'язки з іншими, а також отримати найрізноманітнішу інформацію про нього. З огляду на завдання статті спробуємо визначитися з типовими ситуаціями та алгоритмами дій, спрямованими на встановлення особи злочинця з використанням можливостей, які сьогодні надають нам інформаційні системи [10, с. 243].

У ситуації, коли особа злочинця невідома, проте є матеріально фіксовані сліди, які вона могла залишити, особливе значення мають криміналістичні обліки, які здійснюють підрозділи експертної служби МВС України. Варто зазначити, що вид обліку, яким можна скористатись із цією метою, прямо залежить від того, які сліди наявні. Для пошуку можуть бути використані насамперед обліки оперативно-розшукового призначення, причому саме ті, які створюють умови для ідентифікації об'єктів за певними слідами, що є в розпорядженні органів слідства. Поряд із дактилоскопічними й балістичними (залежно від наявних слідів) можуть використовуватись обліки слідів взуття, слідів транспортних засобів, зразків почерку тощо.

У ситуації, коли особа злочинця відома, проте вона не затримана та відомостей про її місцезнаходження немає, за допомогою інформаційних систем можна встановити місце її проживання, роботи, імовірні місця перебування тощо. Для цього можна скористатись як криміналістичними обліками, так і інформаційними системами іншого призначення, які ведуть структурні підрозділи МВС України, а також підрозділи й установи інших відомств, у тому числі інших правоохоронних органів. Також може виникнути ситуація, коли необхідно буде звернутись до міжнародних інформаційних систем Інтерполу, Європолу, а також Міжнародної інформаційної бази країн Співдружності Незалежних Держав.

Особливе місце в цій діяльності посідають інформаційні системи з автоматичною реєстрацією, які реєструють факти звернення до системи (наприклад, з метою отримання певної послуги, проникнення на певні об'єкти, виходу в ефір). За ними можна встановити останнє місце перебування (точніше, здійснення певної операції) особи, яка зникла безвісти, а також тієї, яка переховується від суду чи правоохоронних органів. Для встановлення ймовірного місця перебування особи, що переховується від суду та правоохоронних органів, доцільно скористатись обліками паспортної служби. Одним із заходів під час оголошення особи в розшук є інформування підрозділів паспортної служби. Сприяти розшуку осіб, місцезнаходження яких невідоме, призначені обліки безвісти зниклих, хворих, що не можуть повідомити свої настановні дані, і невпізнаних трупів, які ведуть відповідні підрозділи МВС України. Зрозуміло, що така особа може бути і невпізнаним трупом, і хворим, який не може пригадати чи надати свої настановні дані (наприклад, хворі або постраждалі в дорожньо-транспортній пригоді). Особливе значення для встановлення ймовірного місця перебування певної особи має застосування потенціалу інформаційно-аналітичних систем «АРМОР», «СОВА», «АРГус», що ґрунтуються на інтегрованих банках даних. Аналізуючи зв'язки особи, можна також установити її можливе місцезнаходження. Поряд з указаною категорією обліків важливу роль відіграють обліки медичних установ (лікарень, травмпунктів), до яких особа могла звертатися за медичною допомогою (наприклад, у разі поранення чи хвороби).

Характерним для сучасної людини стало позиціонування можливості електронних пошукових систем як продовження власного інтелекту, а електронних сховищ інформації – як розширення власної пам'яті, довіряючи дедалі більшу кількість аналітичних функцій штучному інтелекту, а конфіденційної інформації – електронним носіям. Будучи творцем і поширювачем власного контенту та споживачем чужого, людина неминує залишає в кіберпросторі віртуальні сліди своєї діяльності. За цими слідами можна встановити не тільки фізичні параметри часу та місця вчинення тієї чи іншої дії, а й із високим ступенем імовірності вирішити низку діагностичних завдань із формування психологічного профілю відображеного суб'єкта та прогнозування його майбутньої поведінки.

Глобальне поширення й легкодоступність цифрових засобів фотофіксації, аудіо-, відеозапису, а також інтернет-ресурсів, що надають необмеженому колу осіб можливість безкоштовного розміщення різних матеріалів у вільному доступі, зумовили так званий інформаційний експібіціонізм, коли найменший рух «звивини мозку» або афективний імпульс виставляються на загальний огляд [11, с. 233]. При цьому лавиноподібний розвиток інтернет-спільнот, основним контентом яких слугує візуальний матеріал (наприклад, Instagram, Pinterest або Pinme, орієнтовані на зберігання, демонстрацію та обмін фото- та/або відеозображеннями), призвів до домінування в змісті комунікації візуального складника та переходу від логосфери до іконосфери, зростання популярності такого жанру фотозйомки, як selfie. Використання тандему фото-/відеокамери та соціальної мережі дає змогу інтернет-користувачам мислити й спілкуватись образами, скорочуючи час для комунікації, а органам досудового розслідування за наявності правових підстав і з дотриманням визначеної законом процедури – установлювати місця їх перебування завдяки автоматичній фіксації у файлі фотозображення даних про географічне місце та час здійснення зйомки.

Відсутність інформаційної культури та нехтування елементарними заходами інформаційної безпеки іноді призводять до курйозів, коли керований марнославством підозрюваний у вчиненні тяжкого злочину здійснює самовикриття, розміщуючи на своїй персональній сторінці в соціальній мережі власне фото (mugshot), запозичене із сайту поліцейського департаменту під грифом «Wanted» («Розшукується»).

Часто в мережу «викладаються» матеріали фото-, відеофіксації злочинної діяльності, здійснюваної їх автором одноособово або в співучасті [12].

Загрозливою є тенденція демонстративного поширення ісламськими бойовиками через всесвітню мережу відеозаписів страти американських журналістів Дж. Фоулі та С. Сотлоффа, шотландського волонтера Д. Хейнса та британського таксиста А. Хеннінга з публічними погрозами на адресу країн Заходу від імені так званої Ісламської держави Іраку й Леванту [13]. А необхідність у збиранні інформації про приховану причетність до тероризму в нашій країні Російської Федерації [14], унаслідок якого станом на 30 вересня 2014 р. загинули 3 627 людей, 8 447 отримали поранення, 379 тис. були вимушені переїхати зі Сходу України в інші регіони, а більше 426 тис. – у сусідні держави, зумовила створення вітчизняними громадськими активістами спеціального інтернет-сайту www.dokaz.org.ua, на якому щоденно акумулюються фото та відео, 90% яких координатори сайту отримують із відкритих джерел – сторінок у соціальних мережах росіян, на яких ті зізнаються у своїй причетності до заворушень на Донбасі, зокрема, розміщують власні світлини зі зброєю, військовою технікою, полоненими й загиблими українськими військовими тощо [15].

Криміналістично значущим можна визнати той факт, що традиційне коло ознак, які сприяють ототожненню живої людини, нині розширилося за рахунок ідентифікаційних ознак використовуваних нею транспортних комунікаційних мереж і кінцевого обладнання. До них варто віднести такі: абонентський номер (сукупність цифрових знаків для позначення (ідентифікації) кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній телефонній мережі загального користування у форматі «код країни – код зони або оператора – абонентський номер у мережі»); ідентифікатор користувача (User Identifier, USER ID); міжнародний

ідентифікаційний номер мобільного терміналу (міжнародний ідентифікатор обладнання мобільної станції – International Mobile Equipment Identity, IMEI); міжнародний ідентифікаційний номер мобільного абонента (міжнародний ідентифікатор мобільного абонента – International Mobile Subscriber Identity, IMSI); ідентифікаційну телекомунікаційну картку (засіб, що використовується для ідентифікації кінцевого обладнання абонента в телекомунікаційній мережі: SIM-карта, USIM-карта, R-UIM-карта); серійний номер обладнання мобільної станції (Electronic Serial Number, ESN); міжнародний ISDN номер мобільної станції (Mobile Subscriber ISDN Number, MSISDN), мережеву адресу в Інтернеті (IP-address). Дослідження віртуальних слідів взаємодії цих пристроїв може сприяти встановленню широкого кола обставин розслідуваної події.

З метою забезпечення органів кримінальної юстиції інноваційним «продуктом», призначеним для своєчасного встановлення місцезнаходження та ототожнення розшукуваних осіб (у тому числі дистанційно), на думку В.Ю. Шепітька та В.В. Білоус [16, с. 8-10], перспективними напрямками розвитку криміналістики варто визнати такі:

1) створення та пристосовування до виконання криміналістичних завдань широкого спектра інформаційних технологій (наприклад, технологій аналізування метаданих абонентів стільникового зв'язку й мережевого аналізу; автоматичного пошуку, розпізнавання та ідентифікації осіб за цифровими фото-, відеозображеннями, розміщеними в мережі Інтернет; безконтактного автоматизованого розпізнавання емоцій за фотоеталонами (патернами) їх мімічних виразів; побудови картографічних геоінформаційних схем переміщення абонентів тощо), а також розроблення криміналістичних рекомендацій комплексного використання цих інформаційних технологій з урахуванням здобутого позитивного досвіду впровадження наукових розробок [17] і використання відкритих online-джерел суб'єктами, які володіють ресурсами для першочергового впровадження подібних інновацій (власниками найбільших соціальних інтернет-мереж, провідними рекрутинговими агенціями, колекторськими компаніями, операторами ринку таргетованої реклами тощо). Використання потенціалу соціальних інтернет-мереж уже сприяло розшуку органами МВС України 15% зниклих безвісти дітей [18], а мобільного зв'язку – пошуку жертв техногенних катастроф [19];

2) організацію навчання та доведення до автоматизму навичок виявлення, попереднього дослідження, фіксації й вилучення слідчими не тільки традиційних матеріальних чи інтелектуальних, а й віртуальних слідів; самостійної роботи з електронними носіями інформації та електронними засобами фіксації, копіювання, зв'язку, контролю й забезпечення захисту осіб, радіоелектронними засобами, транспортними телекомунікаційними мережами та електронними інформаційними системами; проведення слідчих і спеціальних слідчих дій, зумовлених упровадженням у практику інформаційних та телекомунікаційних технологій, здійснення окремих процесуальних дій у дистанційних режимах відео- та телефонних конференцій. Наприкінці 1980-х – на початку 1990-х рр. у кримінально-процесуальному законодавстві деяких європейських країн виник інститут так званих спеціальних слідчих дій, який відносно недавно був упроваджений і в процесуальне законодавство деяких країн пострадянського простору у вигляді «таємних», «негласних слідчих (розшукових)», «оперативних» та інших дій і заходів. Так, у ст. ст. 260, 263, 264, 267-270 Кримінального процесуального кодексу України законодавчу регламентацію отримала низка негласних слідчих (розшукових) дій, заснованих на використанні інформаційних і телекомунікаційних технологій (аудіо-, відеоконтроль особи; зняття інформації з транспортних телекомунікаційних мереж; обстеження публічно недоступних місць, житла чи іншого володіння особи; установлення місцезнаходження радіоелектронного засобу; спостереження за особою, річчю або місцем; аудіо-, відеоконтроль місця). У ст. ст. 115-118 Кримінального процесуального кодексу Естонії передбачено такі дії, як приховане спостереження, прихований огляд і заміна об'єкта; прихований огляд поштово-телеграфних відправлень; збирання відомостей про повідомлення, що передаються через канали зв'язку загального користування; негласне прослуховування та негласне візуальне спостереження

повідомлень та іншої інформації, переданої через телекомунікаційні мережі загального користування. У ст. ст. 134.2-134.3 Кримінального процесуального кодексу Молдови регламентовано негласний процесуальний моніторинг або контроль фінансових угод і доступ до фінансової інформації; документування за допомогою технічних засобів і методів, а також локалізацію й відстеження об'єктів через глобальну систему позиціонування (GPS) або за допомогою інших технічних засобів; збирання інформації від постачальників послуг електронних комунікацій тощо;

3) модернізацію таких тактичних операцій, як «Викриття злочинця», «Пошук і встановлення осіб, які переховуються від слідства», «Встановлення співучасників злочину» тощо, за рахунок включення в їх структуру ситуаційно зумовлених систем названих спеціальних слідчих дій, у тому числі таких, що сприяють вирішенню тактичного завдання стосовно перевірення «цифрового алібі». Під час планування їх проведення необхідно враховувати тенденції, згідно з якими зі зростанням кількості електронних пристроїв, що використовуються однією особою, а також застосуванням особистих смартфонів і планшетів у корпоративних цілях набувають популярності хмарні сховища інформації, що дають змогу завантажувати особисті дані в Інтернет для віддаленого зберігання файлів із правом доступу до них за допомогою необмеженої кількості засобів комунікації. За деякими оцінками, до 2019 р. аудиторія веб-служб, призначених для віддаленого зберігання файлів, досягне 3,6 млрд користувачів, а сумарний обсяг завантажуваних на ці сховища даних складе 3 520 петабайт проти 685 петабайт у 2013 р. [20]. Більшість потужних дата-центрів (центрів оброблення даних) розташовані за межами країн, резидентами яких є інтернет-користувачі [21]. Унаслідок цього боротьба зі злочинністю як з екстериторіальним суспільно небезпечним явищем вимагає вироблення навичок високого рівня взаємодії в межах надання міжнародної правової допомоги [16, с. 6].

На основі вищевикладеного можна зробити певні висновки.

Так, сучасний світ практично неможливо уявити без нових інформаційних технологій, в основі яких лежить широке використання комп'ютерної техніки та новітніх засобів комунікацій, їх упровадження в різноманітні галузі людської діяльності. Безліч організацій та установ широко використовують їх у своїй діяльності.

На сьогодні відсутні методичні рекомендації з виявлення, фіксації, вилучення «цифрової» інформації та недостатньо розроблені експертні методики дослідження даних на машинних носіях, тому використання їх у суді залишається малоефективним.

Нові інформаційні технології дедалі ширше впроваджуються в практику правоохоронних органів. Так, в органах внутрішніх справ України функціонує значна кількість автоматизованих систем оперативного-розшукового та профілактичного призначення, де обробляються величезні масиви інформації, у тому числі таємної чи призначеної для службового користування. Тому постає проблема захисту інформації, яка зберігається та обробляється в комп'ютерних системах органів внутрішніх справ, від несанкціонованого доступу, її підробки, проникнення комп'ютерних вірусів тощо.

Місцями зосередження домінуючих масивів достовірних персональних даних стали інтегровані автоматизовані банки даних та автоматизовані інформаційно-пошукові системи різних державних органів, банки даних кредитних історій, програм лояльності різних суб'єктів господарювання, online-анкети соціальних інтернет-мереж.

Інтегровані банки даних та автоматизовані інформаційно-пошукові системи є найскладнішими утвореннями, різновидом інформаційних систем. Інформаційні системи незалежно від їх підпорядкування та основного призначення є одним із надійних джерел інформації, яка може використовуватись у розслідуванні та набуті криміналістичного значення залежно від реальної ситуації. Необхідність використання в розслідуванні злочинів

даних інформаційних систем інших відомств зумовлює потребу в їх інтеграції до інтегрованого банку даних на певному рівні.

Таким чином, використання сучасних інформаційних технологій у встановленні й ототожненні особи злочинця буде сприяти більш швидкому розслідуванню злочинів.

ЛІТЕРАТУРА

1. Яковлев А.Н. Теоретические и методические основы экспертного исследования документов на машинных магнитных носителях информации : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Уголовный процесс, криминалистика; оперативно-розыскная деятельность» / А.Н. Яковлев. – Саратов, 2000. – 24 с.
2. Волеводз А.Г. Противодействие компьютерным преступлениям: правовые основы международного сотрудничества / А.Г. Волеводз. – М.: ООО Издательство «Юрлитинформ», 2002. – 154 с.
3. Крылов В.В. Информационные компьютерные преступления : [учеб. и практ. пособие] / В.В. Крылов. – М. : Норма – Инфра-М, 1997. – 285 с.
4. Ращенко Є.В. Комп'ютерні дані як носій криміналістичної інформації про злочини у сфері комп'ютерних технологій / Є.В. Ращенко // Правова інформатика. – 2007. – № 1(13). – С. 74-78.
5. Ялышев С.А. Криминалистическая регистрация: проблемы, тенденции, перспективы : [монография] / С.А. Ялышев. – М. : Академия управления МВД России, 1998. – 140 с.
6. Клименко Н.І. Судова експертологія. Курс лекцій : [навч. посібник] / Н.І. Клименко. – К. : Ін Юре, 2007. – 528 с.
7. Бирюков В.В. Современные проблемы использования учетно-регистрационных данных в расследовании / В.В. Бирюков // Проблемы криминалистической науки, следственной и экспертной практики. – 2007. – Вып. 7. – С. 111-116.
8. Гвоздева В.А. Основы построения автоматизированных информационных систем : [учебник] / В.А. Гвоздева, И.Ю. Лаврентьева. – М. : Инфра-М, 2007. – 320 с.
9. Названы самые популярные социальные сети в мире // Фокус. – 2014. – 6 січня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://focus.ua/tech/294534/>.
10. Бірюков В.В. Встановлення особи злочинця за допомогою даних інформаційних систем з огляду на складену ситуацію / В.В. Бірюков // Вісник Луганського державного університету внутрішніх справ імені Е.О. Дідоренка. – 2012. – № 3. – С. 241-248.
11. Голова А.Г. Трансформации в социальных медиа в сети Интернет: социокультурный анализ / А.Г. Голова // Вісник Національного університету «Юридична академія України імені Ярослава Мудрого». – 2013. – № 1. – С. 233-245.
12. Резонансное преступление в России: групповое изнасилование несовершеннолетней школьницы выложили в интернет // Цензор. Нет. – 2014. – 28 вересня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://censor.net.ua/news/304618>.
13. Исламские террористы обезглавили очередного заложника // Дзеркало тижня. – 2014. – 4 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://zn.ua/WORLD/>.
14. Как российские войска из террористов на Донбассе превращаются в «миротворцев» // Цензор. Нет. – 2014. – 3 жовтня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : http://censor.net.ua/photo_news/305413/.
15. Для збору інформації про причетність РФ до тероризму в Україні створено сайт // 5 канал. – 2014. – 8 липня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступа : <http://www.5.ua/ukrajina/suspilstvo/item/388427/>.

16. Шепітько В.Ю. Роль сучасних інформаційних технологій у встановленні особи злочинця / В.Ю. Шепітько, В.В. Білоус // Теорія та практика судової експертизи і криміналістики. – 2014. – Вип. 14. – С. 5-11.
17. Захарченко О.В. Діяльність слідчого з розшуку та встановлення місцезнаходження обвинуваченого : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : спец. 12.00.09 «Кримінальний процес і криміналістика; судова експертиза; оперативно-розшукова діяльність» / О.В. Захарченко. – Х., 2012. – 20 с.
18. Соцсети помогают украинской милиции искать пропавших детей // Blog Imena.UA. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.imena.ua/blog/network-helps>.
19. Под завалами ТЦ в Риге ищут людей по звонкам на мобильные // Известия в Украине (политические известия). – 2013. – 23 ноября. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://izvestia.kiev.ua/ru/news/37197>.
20. К концу 2013 года количество аккаунтов в облачных хранилищах достигнет 1 млрд // Internet.ua. – 2013. – 17 грудня. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://internetua.com/>.
21. Цукрова Т.С. Где хранятся личные данные украинских пользователей / Т.С. Цукрова // Лига.Бизнес. – 2014. – 7 августа. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://biz.liga.net/all/it/stati/>.

REFERENCES

1. Yakovlev, A.N. (2000), "Theoretical and methodical bases of expert research of documents on the machine magnetic data storage devices", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Saratov, Russia.
2. Volevodz, A.H. (2002), *Protivodeystvie kompyuternym prestupleniyam : pravovye osnovy mezhdunarodnoho sotrudnichestva* [Counteraction to the cyber crimes : legal frameworks of international cooperation], ООО Izdatelstvo «Yurlitinform», Moscow, Russia.
3. Krylov, V.V. (1997), *Informatsionnye kompyuternye prestupleniya : uchebnoe i prakticheskoe posobie* [Informative cyber crimes : educational and practical manual], Infra-M-Norma, Moscow, Russia.
4. Rashchenko, Ye. (2007), "Computer data as storage of criminalistics information about crimes in the field of computer technologies", *Pravova informatyka*, no. 1(13), pp. 74-78.
5. Yalyshev, S.A. (1998), *Kriminalisticheskaya rehistratsiya : problemy, tendentsiyi, perspektivy : monografiya* [Criminalistics registration : problems, tendency, prospects : monograph], Akademiya upravleniya MVD Rossiya, Moscow, Russia.
6. Klymenko, N.I. (2007), *Sudova ekspertolohiya. Kurs lektsiy : navchalnyi posibnyk* [Judicial expertology. The course of lectures : textbook], In Yure, Kyiv, Ukraine.
7. Biryukov, V.V. (2007), "Modern problems of use of registration data in investigation", *Problemy kriminalisticheskoy nauki, sledstvennoy i ekspertnoy praktiki*, Iss. 7, pp. 111-116.
8. Hvozdeva, V.A. and Lavrenteva, I.Yu. (2007), *Osnovy postroeniya avtomatizirovannykh informatsionnykh sistem : uchebnik* [Bases of construction of informative systems : textbook], Infra-M, Moscow, Russia.
9. (2014), "The most popular social networks in the world are determinated", *«Fokus»*, January 6, available at : <http://focus.ua/tech/294534/>.
10. Biriukov, V.V. (2012), "Identification of personality of criminal by means of informative systems, taking into account the made situation", *Visnyk Luhanskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav imeni E.O. Didorenka*, no. 3, pp. 241-248.

11. Holova, A.H. (2013), "Transformations in social medias in the Internet : sociocultural analysis", *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Yurydychna akademiia Ukrainy imeni Yaroslava Mudroho»*, no. 1, pp. 233-245.
12. (2014), "Resonant crime in Russia : the gang rape of young schoolgirl was laid out in the internet", *«Tsenzor. Net»*, September 28, available at : <http://censor.net.ua/news/304618>.
13. (2014), "Islamic terrorists beheaded yet another hostage", *Zerkalo Nedeli*, October 4, available at : <http://zn.ua/WORLD/>.
14. (2014), "As the Russian troops from terrorists on Donbas grow into "peacemakers"", *«Tsenzor. Net»*, October 3, available at : http://censor.net.ua/photo_news/305413/.
15. (2014), "For collection of information about involvement of Russian Federation to terrorism a web-site is created in Ukraine", *5 kanal*, July 8, available at : <http://www.5.ua/ukrajina/suspilstvo/item/388427/>.
16. Shepitko, V.Yu. and Bilous, V.V. (2014), "A role of modern information technologies in identification of personality of criminal", *Teoriya ta praktyka sudovoyi ekspertyzy i kryminalistyky*, Iss. 14, pp. 5-11.
17. Zakharchenko, O.V. (2012), "Activity of investigator in searching and establishment of location of defendant", Thesis abstract for Cand. Sc. (Jurisprudence), 12.00.09, Kharkiv, Ukraine.
18. "Social networks help the Ukrainian police to search disappearing children", *«Blog Imena.UA.»*, available at : <http://www.imena.ua/blog/network-helps>.
19. (2013), "Search people by rings on mobile under the obstructions of shopping center in Riga", *Izvestiya v Ukraine (Politicheskie Izvestiya)*, November 23, available at : <http://izvestia.kiev.ua/ru/news/37197>.
20. (2013), "By the end of 2013 the amount of accounts in cloud depositories will attain 1 milliard", *«Internet.ua»*, December 17, available at : <http://internetua.com/>.
21. Tsukrova, T. (2014), "Where the personal data of the Ukrainian users are kept", *Lyha.Byznes*, August 7, available at : <http://biz.liga.net/all/it/stati/>.

ІНФОРМАЦІЙНА ДОВІДКА ПРО АВТОРІВ

Аганіна Альона Олександрівна – к.ю.н., ст. викладач кафедри теорії та історії держави і права юридичного факультету Запорізького національного університету

Андронов Ігор Володимирович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного процесу Національного університету «Одеська юридична академія»

Барліт Антон Юрійович – студент юридичного факультету Запорізького національного університету

Ватраль Антоніна Володимирівна – к.ю.н., докторант Національної академії Служби безпеки України

Верлос Наталя Володимирівна – к.ю.н., доцент кафедри конституційного та трудового права юридичного факультету Запорізького національного університету

Калниш Дмитро Олегович – аспірант кафедри адміністративного та господарського права юридичного факультету Запорізького національного університету

Каплін Сергій Миколайович – народний депутат України, здобувач Академії праці, соціальних відносин і туризму

Коломоєць Тетяна Олександрівна – д.ю.н., професор, член-кореспондент НАПрН України, Заслужений юрист України, професор кафедри адміністративного та господарського права, декан юридичного факультету Запорізького національного університету

Коновна Альона Олександрівна – студентка Криворозького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

Косяк Олег Володимирович – к.ю.н., доцент, завідувач кафедри правознавства Криворозького факультету Національного університету «Одеська юридична академія»

Кравченко Ірина Олександрівна – студентка юридичного факультету Запорізького національного університету

Курінний Євген Володимирович – д.ю.н., професор, професор кафедри адміністративного та господарського права юридичного факультету Запорізького національного університету

Кушнір Ірина Павлівна – к.ю.н., старший викладач кафедри теорії та історії держави і права та приватно-правових дисциплін Національної академії Державної прикордонної служби України імені Б. Хмельницького

Петришина Марина Дмитрівна – здобувач, завідувач лабораторією кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Погрібний Дмитро Ігорович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри господарського права Національного юридичного університету імені Ярослава Мудрого

Ткалич Максим Олегович – к.ю.н., доцент, доцент кафедри цивільного права юридичного факультету Запорізького національного університету

Узунова Оксана Василівна – к.ю.н., доцент, доцент кафедри кримінального права та правосуддя юридичного факультету Запорізького національного університету

Шаповал Таїсія Борисівна – к.і.н., доцент кафедри державно-правових дисциплін Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького

Шимон Олександра Миколаївна – аспірант кафедри адміністративного та господарського права Запорізького національного університету

УДК.....

ВИМОГИ ДО ОФОРМЛЕННЯ СТАТЕЙ У “ВІСНИК ЗАПОРІЗЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО УНІВЕРСИТЕТУ” (СЕРІЯ „ЮРИДИЧНІ НАУКИ”)

До друку приймаються наукові статті, де присутні такі необхідні елементи, передбачені п.3 Постанови президії ВАК України № 7-05/1 від 15 січня 2003 р. (Бюлетень ВАК України, № 1, 2003)

- **Постановка проблеми** у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями;
- **Аналіз останніх досліджень і публікацій**, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор;
- **Виділення невирішених раніше частин загальної проблеми**, котрим присвячується дана стаття;
- **Формулювання цілей** статті (постановка завдання);
- **Виклад основного матеріалу дослідження** з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів;
- **Висновки з даного дослідження і перспективи** подальших розвідок у даному напрямку.

1. МАКЕТ СТОРІНКИ

Для оригінал-макета використовується формат А4 з такими полями:

Верхнє та нижнє поля – 2 см, ліве поле – 3 см, праве поле – 2 см, шрифт набору – “Times New Roman”, 14 кегль, міжрядковий інтервал – полуторний.

2. ТИПОГРАФСЬКІ ПОГОДЖЕННЯ ТА СТИЛІ

УДК набирається в першому рядковій сторінки і вирівнюється за лівим краєм. Заголовок статті набирається в наступному за УДК рядковій і вирівнюється посередині. Потім указують: прізвища, ініціали авторів, їх посади, учені ступені, звання, нижче – *місце роботи (курсивом)*, адресу електронної пошти всіх або одного автора. Далі розташовуються анотації українською, російською (3-5 речень) та англійською (1,5 сторінки) і ключові слова (також трьома мовами). Анотації повинні також містити: прізвища, ініціали авторів, назву статті, місце їх роботи або навчання.

Усі таблиці розташовуються у відповідних місцях тексту (по можливості угорі сторінки). Вони повинні бути послідовно пронумеровані: Таблиця 1, Таблиця 2, ... (слід використовувати арабську нумерацію). Надписи розташовуються над таблицями.

Посилання на літературні джерела подаються у квадратних дужках і послідовно нумеруються (слід використовувати арабську нумерацію) у порядку появи виноски в тексті статті [1, с. 1]. Перелік літературних джерел розташовується в порядку їх нумерації, в останньому розділі статті з підзаголовком: ЛІТЕРАТУРА, який розташовується по центру сторінки. Бібліографічний опис оформлюється згідно з ДСТУ ГОСТ 7.1:2006 “Система стандартів з інформації, бібліотечної та видавничої справи. Бібліографічний запис. Бібліографічний опис. Загальні вимоги та правила складання”. З наступного абзацу подається перелік літературних джерел латиницею (транслітерація) з підзаголовком REFERENCES, який вирівнюється по центру.

Для опублікування необхідно направити на адресу редакції юридичного факультету:

1. Роздрукований текст статті з анотаціями та ключовими словами українською, російською та англійською мовами;
2. Відомості про авторів;
3. Витяг із протоколу засідання вченої ради факультету та рецензію наукового керівника (для аспірантів та здобувачів);
4. Диск, на якому повинно бути два файли: 1) із текстом статті та анотацій з ключовими словами; 2) із відомостями про авторів (прізвище, ім'я, по батькові; посада; вчений ступінь; вчене звання; місце роботи або навчання; адреса електронної пошти; дом. адреса; номери контактних телефонів).

Нагадуємо:

До публікації приймаються статті, що відзначаються високим науковим рівнем підготовки, містять глибокий самостійний аналіз сучасних проблем розвитку науки та законодавства.

У статтях і повідомленнях висловлені погляди їхніх авторів, які не завжди збігаються з поглядами редакції.

Автор несе відповідальність за достовірність фактичних даних та інформації, що містяться в статтях, чіткість викладу тексту, цитування, а також за мовностилістичний рівень написання матеріалів.

Адреса редакції: Україна, 69600, м. Запоріжжя, МСП-41, вул. Жуковського, 66

Довідки за телефонами:

Відповідальний редактор – Лютіков Павло Сергійович – (061) 228-75-28

Відповідальний секретар – Шиванова Марина Григорівна – (061) 228-75-26

Електронна пошта: law_faculty_znu@rambler.ru

Місце знаходження редакційної ради юридичного факультету: пр. Соборний, 74, V корпус, к. 101

Збірник наукових праць

Вісник Запорізького національного університету

Юридичні науки

№ 4, 2017

Технічний редактор – М.Г. Шиванова

Підписано до друку 06.03.2018. Формат 60 x 90/8.

Папір Data Copy. Гарнітура “Таймс”.

Умовн.-друк. арк. 28,60

Замовлення №. 60 Наклад 100 прим.

Запорізький національний університет

69600, м. Запоріжжя, МСП-41

вул. Жуковського, 66

Свідоцтво про внесення суб'єкта видавничої справи

до Державного реєстру видавців, виготівників

і розповсюджувачів видавничої продукції

ДК № 2952 від 30.08.2007 р.